

MAGYARORSZÁG
ÖNÁLLÁSÁNAK
ÉS
FÜGGETLENSÉGÉNEK KIVÍVÁSA

1074 ÉS 1075-BEN

A CSÖRSZÁRKOK, MINT HADITÉNYEZŐKNEK
FELHASZNÁLÁSA ÁLTAL

IRTA

BARTALOS GYULA DR.

EGER

NYOMATOTT AZ ÉRSEKI LYCEUMI NYOMDÁBAN

1910

Nihil obstat.

JULIUS FEHÉR
CENSOR

Imprimatur.

Datum Agrariae, die 7-a mensis Octobris a. 1910.

JOSEPHUS
CARDINALIS A.-EPPUS.

*SZENT LÁSZLÓNAK,
FÜGGETLENSÉGÜNK KIVIVÓJÁNAK,
NEMZETÜNK MENNYEI VÉDŐJÉNEK*

KEGYELETES HÓDOLATTAL AJÁNlja

A SZERZŐ.

ELŐSZÓ.

Hogy valamely képet kellőleg tudjunk élvezni, el kell találnunk a nézőpontot, melyből legjobban szemügyre vehetjük. Hogy a Csörsz-árkoknak sphynxszerű talányába kellőleg bepillanthassunk, szintén alkalmas szempontból kell tekintenünk, honnan a megmaradt árkok jól összegezhetők, szerkezetük élénken, világosan észlelhető, hová a hozzá fűződő néphagyomány nem erejetörten jut el, melyet amaz ország rész politikai és hadászati fontossága hathatósan érvényesít.

Ez okokból többen foglalkoztak már a Duna-Tisza közén elhúzódó Nagy-Csörsz-árokkaal, és az alább nyuló Kis-Árokkaal.

Nekem is szerencsém volt emez előnyökhöz jutni, midőn Egerből, a Duna-Tisza közének, a Bükk és Mátra aljának középpontjából tanulmányozva a kérdést, a harmadik vonalat is sikerült felfedeznem, s az itteni hegyvidéki kőgátaal összevetve, tanulmányom amaz eredményét elérnem, hogy itt tulajdonképen az ország székének: a Duna-Tisza közének, védelméről van szó az északról betörő ellenség ellen, a mint az árkok meg a földhányások szerkezete mutatja.

De, hogy az ország különféle részein előforduló hasonló tüneteket megérthessük, egyes vi-

dékre kutatásunkban nem szorítkozhatunk, hanem egyiknek ilyenféle jelenségeit a másikéival össze kell vetnünk, mivelhogy egyes kiszakított szavakból, mondatokból az egész szöveget meg nem érthetjük.

Hogyan lehetséges ez adott viszonyaink között, midőn e hadászati emlékeket az ostromló idő, évszázadok viszontagságai és a mohón haladó földművelés rombolták, pusztították, nagy részben el is enyéztették?

Van módunk és eszközünk a különböző gazdag okmánytárak adataiból a hézagokat kiegészíteni, a mint nekem is sikerült az egi jogakadémia több lelkes ifjának segítségével közel 1000 új adatot összeszednem, melyet feljárásaim közvetlen tapasztalataival kibővíttem.

Ellenvetik többen, hogy az okmányokban olvasható «fossatum»-ok nem hadvédelmi vonalakat jelentenek, hanem inkább vízfolyások árkait, a mennyiben régente országunk sokkal dúsabb volt vizekben.

Megengedem, hogy olykor e kifejezések ilyen értelemben is vehetők, de általában az okmányok nyelve és szelleme szerint e szokásos elnevezés (terminus technicus) földgátakat jelent, különösen, mikor több helyen egyenesen ki is van fejezve, mint a tihanyi sáncoknál, hogy emberi kéz munkái. Másütt «fovea antiqua», «scrobes vetus» néven fordulnak elő, melyek semmiképen sem jelentenek vízárkot.

Legtöbbszörre határvonalakul használtatnak, és e «fossatum»-okban határdombokat (cumulus) raknak, már pedig folyók medrében, vízmosásokban

okos ember határhalmot nem fog rakni, hogy a sodró vízár játékszerévé tegye.

Még jelentősebbek a «fossatum»-oknak rendeltetésüket mutató rokon elnevezései, melyek ugyanazon okmányokban változatosan olvashatók, ú. m. «caespes», «indago», «munimentum», «Eszteru» vagy «Isztra», hegyvidékeken pedig az anyag-szerkezetüket is kitüntető «cumulus», «acervus lapidum», «congeries lapidum», «Kewesark» (Köves árok) nevek. Ez utóbbi jelentésben egész vidékeket választottak el egymástól, mint szent István egyik alapító levele mutatja, ki a pécsi és kalocsai egyházmegyéket ilyen határral választotta el egymástól a Dráva mentén. Legnagyobb bizonyíték azonban előttem védelmi rendeltetésük mellett saját feljárásomban szerzett helyszíni tapasztalatom, a hol az okmányok nyomán még gyakran tekintélyes épségben, másutt kopottan, feltaláltam, nem különben a néphagyomány, mely «vakut», «vak-árok», «csörszárok», «ördögárok» néven őrzi emléküket.

A nagy kérdés kezelésében nem egyoldalúlag okmányokra, könyvekre támaszkodtam, hanem tényekre, helyszíni kutatásokra is, és főképen ezekre fektettem a súlyt. Első tűzpróbám, melylyel az okmányok hasznosíthatásáról akartam meggyőződni, a sághi premontrei kolostor birtokán volt, hol a kolostor alapító levelében olvasható: «lapides gigantium»-ot kerestem. Kutatásom teljes eredménynyel járt: a kérdéses köveket megtaláltam, felismertem, mi által az okmányok bizonyító ereje kétségtelenné vált.

Emez örvendetes felfedezés kettős munkára serkentett: egy részről még buzgóbban jegyezgettem ki, szorgalmas egri jogászok segítségével, az okmányok jelezte gyepüket a beszerzett katonai térképeken, mi által több helyütt összefüggő, másütt szakadozott vonalakat nyertem; más részről helyszíni kutatás céljából beutaztam az ország nagy, mondhatni nagyobb részét, kivált a hegyvidékeket, a merre az okmányok kevesebb kalauzolással szolgáltak.

Huszonöt esztendőt haladó helyszíni feljárásaimban négy éven át államsegítségben is részesültem. A Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének Tanácsa 1898. július 1-én tartott üléséből a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz oly értelemben terjesztett fel engem, hogy az őskori és honfoglaláskori védelmi vonalak kikutatásának eszközlése céljából megfelelő támogatásban részesítsen.

A miniszter e felterjesztést magáévá tette, és u. é. augusztus 5-én az államsegítséget kiutalványozta, melynek 1902-ig évi ismétlődésével folytattam tanulmányomat.

Evvel egyúttal megbizatást nyertem, mely tanulmányomat a szerény magánvállalkozás köréből kiemelte, egyszersmind oly feladatot is róva reám, melynek eleget tennem nem csak az egyéni kedvtelés, hanem a becsületézés is kötelezett.

Munkálkodásom eredményével a Muzeumok Főfelügyelőségének évente beszámoltam, mely elismeréssel jutalmazta kutatásaimat. A sajtó terén is felléptem közleményeimmal, de nagyobb művet

csak ez úttal bocsátok közkézre, midőn a római limesek másokra bízott tanulmányával az ország többi gyepűinek kérdése is napirendre kerül.

Eme tanulmányozásom bővebb megvilágítására a magyar hadviselés történetéből megfelelő concret eseményt kerestem.

Honvédelmünknek ugyanis nem ritkán találunk olyan adatára, hol számbeli kisebb erőnket az alkalmas terep felhasználásával kellett pótolni, milyen volt az újabb korban Hunyady Jánosnak véres csatája a törökkel a Vaskapunál, Tököly Imrének viadala Heister, Doria osztrák vezérekkel az Ojtozi-szorosnál, hol Erdély cselszövő szelleme, Teleki, is elesett, 1848-ban szabadságharcunk véres küzdelme a lázadó rácok ellen Sz.-Tamásnál, Fehértemplomnál stb.

Minthogy pedig a régi okmányokban gyakrabban előfordulnak a Csörszárkokra való hivatkozások, azért a megvilágító eseményt az Árpádok korából véltem kiválasztani. Erre legalkalmasabbnak találtam az 1074—1075-iki hadviselés kiválóbb taktikai mozzanatait feltüntetni, melyek még az ősi magyar honvédelem jelességeit tükröztették, más részt pedig krónikák, különösen a Képes Krónika tárgyalják ezt egész részletességében úgy, hogy a keretekbe nem csak beilleszthető, hanem ki is tölti azokat úgy a Duna-Tisza közén, mint a Rába mellett.

Annál inkább is kaptam rajta, mert időszerű kérdéssel foglalkozik: függetlenségünk, önállóságunk kivívásával, melyért annyi vért áldoztunk, és most is küzdve küzdünk.

Ámde nem képtelen munka-e ez? Nem sisyphusi erőködés hálátlan munkája függetlenségünkkel, önállóságunkkal való foglalkozás, mely, mint mondani szokták, álmoképekből szőtt világ?

Kétséges, sőt talán válságos földrajzi helyzetünk, mely bennünket két veszedelmes, hódítás után lángoló világbirodalom közé ékelt, a hazánk emlőjén táplálkozó nemzetiségek agyargó gyűlölete, a német «kelet felé nyomulás», melynek mink legközelebbi átmenetébe (transito) esünk, lemondó «igen»-nel látszanak felelni.

A csüggedők sokan fel is adják magasztos eszményünket; beletörődnek a német hegemoniába annál inkább, mivel az osztrák tartományok beolvasztását csak idő kérdésének tartják.

De vajjon viharral, szivárvánnyal változó hajdanunkban nem hasonló viszonyok súlya nyomta-e hazánkat? Nem fenyegetett-e pusztulással a világoralomra törő Hohenstaufok, a nagyravágyó Komnének, a dogék, a duló tatárok, a hódító török vészes hatalma függetlenségünket, állami önállóságunkat? És nagylelkű őseink nem csüggedtek el, nem adták fel soha legföltettebb kincsünket.

Sokan az Ausztriával való szorosabb viszonyunkat a katholicismus érdekével vélik igazolni, midőn Ausztria nagy része katolikus, és az uralkodó-család is kath. politikát folytatott a múltban. Ez azonban téves felfogás, mely az önző Ausztriának, ki polykarjaival úgyis fojtogat bennünket, malmára hajtja a vizet, és a múltban sok igazságtalanságot takart.

Elismerjük ugyan a Ferdinandok hitbuzgóságát a XVI. és XVII. században, de viszont Lipót és Caraffa erőszakos, zsarnoki eljárása csak rossz hírbe keverte a kath. vallást, mintha főpapjai a nemzettől elpártolva, nem a haza javát szolgálták, hanem a zsarnokság uszályhordozóivá szegődtek volna. II. József önkényeskedései, az általa teremtett josefinismus csak kárára voltak a katholicismusnak. A kath. vallás igazságtalan eszközökre nem szorul.

Ném kívánhatunk vallásosabb politikát, mint nemzeti apostoli királyainké volt. Szent István az evangeliumos könyvet sem a német, sem a görög császárok trónzsámolyáról nem akarta fogadni, hanem az egyház középpontjába: Rómába, ment II. Sylvester pápához, hogy a kereszténység nagy családjába felvetesse nemzetét, ki apostoli címet és kettős keresztet engedélyezett neki, s így megmentette a vallás örve alatt ellenünk áskálódókkal szemben nemzetünk politikai függetlenségét, hazánk állami önállóságát. Szent László erős karja pedig széttörte a bilincseket, melyeket vallásos szertartások között a székesfehérvári templomban rakott Henrik császár hazánkra. De így cselekedtek többi nemzeti királyaink is, kik az egyháznak hű fiai, támogatói valának. Így küzdött a német császári beolvasztási törekvések ellen II. Rákóczy Ferencz is, kinek vallásosságát, hiszem, senki sem fogja kétségbe vonni.

1. Történeti előzmények.

a) Szent István és Konrád császár.

A hatalmas német nemzet és a német római szent birodalom akár szellemi s politikai fölényénél, akár nemzeti önzésénél szomszédaira erőszakosan ránehezedett: a vendeket Pomerániában, Kelet-Poroszországban beolvasztotta; a cseh királyságot hűbéresévé tette; Lengyelországot is állandó veszedelemmel fenyegette; az illyr királyságot bekebelezte. Ily módon tüzték ki a birodalom császárai a közeli szomszédságnál fogva, melybe hazánk a birodalommal került, évszázadokon keresztül makacsul folytatott irányzatul Magyarhonnak meghódítását, beolvasztását is.

Eme törekvés már egy ezredév óta tart a szász, Hohenstauf és Habsburg fejedelmek alatt, egészen napjainkig, mely azonban, hála legyen a nemzeteket fenntartó Gondviselésnek, mindeddig megtörött. «Megfogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán.»

Pedig minden módon akarták azt érvényesíteni: majd furfangos politikával, majd a vallás örve alatt, majd meg legtöbbször erőszakos háborúkkal, és már szent István király alatt kezdődött.

Jól tudta e nagy fejedelem, hogy az akkori felfogás szerint a kereszténységre térített nép mint hűbéres alattvaló amaz ország joghatósága alá esett, a mely a kereszténységre térítette. Ez okból vonakodott sógorától, Henriktől, elfogadni az egyházi hierarchiát, habár nejével udvarának kíséretében több egyházi férfi is telepedett hazánkba.

Ugyancsak nemzetének függetlensége és a magyar haza önállósága tekintetéből elmellőzte a a bizanci császári udvar hasonnemű beavatkozását.

Hogy tehát nemzetének eme kincsét biztosítsa, Rómához, a keresztény hit forrásához fordult, mert, míg egy részt annak politikától meg nem zavart vízből bizton meríthetett, más részt a pápai szék veszedelmes befolyásától éppen nem tarthatott.

A német birodalomnak azon időtől fogva, midőn a magyar kalandozó hadjáratok hullámai megtörték Merseburg- s Augsburgnál, s mióta az Osztmárk, Steier határgrófságokat, mint állandó védgátakat, ellenünk felállították, a mai napig szakadatlan Magyarország meghódoltatása volt szem előtt tartott célja.

Ezen irányzat azonban egy időre szünetelt, akár II. Henrik kegyes lelkülete, akár a vitéz Boleszló lengyel királynak Németország ellen viselt, több évre terjedő hadjárata következtében, mely némi részben hazánk ellen is irányult.

A helyzet más képet öltött Henrik utódja: II. Konrád, alatt, ki «igazi német volt, még pedig a közönségesebb és brutálisabb fajtájából.» (Pauler.)

A határszéli gyakori villongások indító okául az elbizakodott császár fegyverhez nyúlt, és

Bretizló cseh herceggel két oldalról támadta meg szent István birodalmát.

A cseh herceg északon a Vág és Garam mentén eljutott Esztergomig, a császár pedig azalatt a Rába-folyóig nyomult, nem ismerve e folyónak hadászati fontosságát, mely széles kiöntéseivel, mértföldekre terjedő semlyékeivel nagyon megnehezíté haladását, s a természet látszott azt országunk védgátjául alkotni a Morva folyóval együtt éppen azon helyen, hol mintegy kapu nyílt a német betörésre a Kárpátok meg az Alpések között a sík vidéken.

A magyarok hagyták őket beljebb jönni, mint későbbben is hasonló fogással éltek, s míg a császár hada a gázlok tapogatásával vesződött, azalatt szent István Crescimirrel szövetségbe lépve, repülő hadaival hátban támadta a németet, és elfoglalta Bécset; szemben pedig a terep előnyeinek kihasználásával megverte a deréksereget, mely éhségtől is emésztetvén, néhány hét alatt szegyen szemre visszaszorított.

Szent István, ki nem csak apostol vala, hanem előrelátó államférfiú és derék hadvezető is, háromszoros sikert ért el: területet nyert; a horvátokat a szövetségkötés révén hazánkkal századokra nyúló kapcsolatba vonta; végül Magyarország önállását fegyverrel is biztosította.

Ettől fogva szent István életében a német túlkapas országunk függetlenségének megdöntésére jókellvén szünetelt, de nem aludott ki egészen, hamu alatt izzott a zsarátnok. Emez égő vágynak tüze Konrád fiának lelkében élt legelőnke-

ben, melyet még inkább felgerjesztettek a magyaroknak bajorországi becsapásai, lévén Henrik 13 éves korától Engelbert püspök kormányzósága mellett Bajorország hercege.

b) III. Henrik ádáz betörései.

Ádáz ellensége volt a magyarnak úgyszólván a német császárok valamennyje, ám eme férfihoz, ki trónra lépven, III. Henriknek neveztette magát, fogható ádáz egy sem vala.

Személyes gyűlölködéséhez járultak ama kor-
nak elvei, hogy, valamint a lelkiekben a pápát
illeti minden joghatóság, úgy a világi vonatko-
zású ügyekben minden keresztény nép és fejedele-
lem felett a római szent birodalom császári trón-
jáé a fennhatóság, mely őt csaknem korlátlan
hatalommal ruházta fel. Végül felemlítjük azon
kor zavaros állapotát úgy a keleti, mint északi
népekre nézve, melyeknél a jogrend még kiala-
kulva nem volt; magában Rómában is ily zavarok
dúltak a szentszéknél, mely egyedül lett volna
képes őt megfékezni. Rómában ugyanis a pápa-
választás az olygarchák pártoskodásának és a
nép lázongásának zsákmányává lőn elannyira, hogy
III. Henrik a sutrii s nepii zsinaton felhatalmazva
érezte magát az ily pártoskodással választott pápák
letételére s rokonának: a bambergi érseknek, IX. Leo
név alatt a pápaságra való emelésére, minek ál-
tala a keresztény népek szemében a legnagyobb
méltóságnak tűnt fel mindenek felett. Íme, evvel
kelle Magyarhonnak függetlenségeért az élethalál-
harcot megküzdenie!

A nagyravágyó császárnak terve Magyarország irányában régen készen volt, s a mint múltak a napok egymás után, terve azonképen egyre érlelődött. Hogy még várt, az nem is tervének hiányán múlt, hanem egy Magyarhonban kínálkozó alkalmon, melyet eszméjének megvalósítására ürügyül felhasználhatott.

1041. őszén megjött a kínálkozó alkalom. Orseolo Péter, kinek hányiveti modorával, dorbézó, kicsapongó életével, zsarnoki tetteivel a magyarok torkig voltak, a felzúduló nemzetharag elől trónvesztetten, rémülten menekült hozzá Regensburgba, hol lábához borulva, pártfogását kérte a helyére választott Aba király ellen az elvesztett korona visszanyerése végett.

III. Henrik, kitűzött politikája kedvéért, nemcsak félretette boszúságát Péterrel szemben, melyet a császár ellen háborúskodó Bretislaw cseh hercegnek az előző évben nyújtott segítséggel támasztott, hanem igen kegyesen fogadta, s tünnető barátkozással pártfogásába vette, s evvel szinte háborúra hívta ki Magyarországot. Viselkedésének ellenséges jellegét még nyilvánvalóbbá tette azáltal, hogy az ezen gyanús barátkozásról nyert értesülésre hozzá küldött magyar követség kérdésére: háborút akar-e, kitérő választ adott.

A háború, melyet Aba és a magyarok e jelekből elkerülhetetlennek láttak, ki is ütött. A német császár viselkedésén felingerült magyarok 1042. elején betörték Bajorországba, melynek Tüln és a Traisen folyó közötti vidékét feldúlták.

III. Henrik a támadásra összevonta a nagy

birodalmi sereget, melylyel nagyon könnyű volt elhitetnie, hogy a sérelmet torolja meg a magyarokon, midőn a látszat is ezek ellen bizonyított. Az előzőtt Pétert is maga mellé vette, hogy Magyarhon királyi székére visszaerőszakolja, mi által kitűzött céljához óriási lépéssel közelebb leendett; különben is, mint a fejlemények mutatták, ezen egyetlen hadjárattal éppen nem elégedett volna meg, hanem a háborút mindaddig volt folytatandó, míg Magyarországot teljesen legyőzve, meg nem hódítja.

Szeptember elején tört be a Duna jobb partján; de, miután a beláthatatlan lápoktól csak nagy ügygyel-bajjal tudott előre hatolni, irányt változtatva, átkelt a bal partra, ott hatolt előre a Garamfolyóig. Tovább nem juthatott, mivel a repülő magyar hadak szakadatlanul támadták, zaklatták, fárasztották, fogyasztották seregét úgy, hogy kénytelen kellett a visszafordulásra kelle gondolnia. Sikertelenségét eléggé bizonyítja azon tény, hogy Pétert, kinek pedig visszahelyezését legközelebbi célul tűzte ki, ez alkalommal elejtette, s októberben, a mint jött, visszatért.

A sikertelenséget nem sokáig akarta magán száradni hagyni, mert már a következő év nyarának végén, erős hajóhaddal vízen és szárazon ismét Magyarország ellen indult. A Duna jobb partján nyomult be magyar földre a Rábczáig, hol azonban a honi had erős állásban, melyet a hatalmas rábai gyepek, meg a rengeteg víz, mocsár nyújtottak, útját állotta, s nem birt tovább menni. Az összeütközésben nem sok bizodalma

lehetett, mert az Aba ajánlotta békét, melyet pedig otthon a magyar követséggel szemben kereken visszautasított, rövid alkudozás után megkötötte. Ez után ismét kardcsapás nélkül, igaz, súlyos nyereséggel, melyben legsúlyosabb volt az István által a némettől a Lajtán, Morván túl elfoglalt terület visszanyerése, szeptember elején visszavonult, de csak azért, hogy a jövő 1044. évben ellenségként újra visszatérjen.

Aba király ellen a Péterhez szítók, továbbá népies modora miatt elégületlenek, összeesküvést szöttek, melynek célja volt Abát a koronától megfosztani, esetleg megölni, s a királyságot Péter kezére játszani. A király azonban nyomára jutott az ellene szőtt ármánynak, melynek kézre kaphatott részeseit első felindulásában, minthogy természeténél fogva amúgy is heves, hirtelen fellobbanó ember volt, kivégeztette, vagy megvakíttatta, hogy az árulást egyszerre megsemmisítse.

Boszuló haragját többen elkerülték, a kik — minthogy most már a hazában percig sem maradhattak, — Németországba futottak a császárhoz, hogy hazájuk ellen háborura bírják. Ez, mivel Henrik malmára hajtotta a vizet, természetesen nagyon könnyen sikerült is nekik, és a háború, kimondottan Péterért Aba ellen, voltaképen a császárért magáért Magyarhon ellen, most már harmadszor megindult.

III. Henrik, az előbbi hadjáratok tapasztalatain okulva, ravaszsághoz folyamodott. Seregével csendben, váratlanul akart Magyarországba törni,

hogy Abát készületlenül meglepve, könnyű szerrel tönkretegyje. Lappangva húzódott 1044. júniusában a határok felé, melyeket Sopron vidékén az ottan húzódó gyepükön lépett át bajor, cseh csapataival. Terve a magyarok meglepetésére nem vált be, mert, mikor a határt átlépte, Aba, ki szemfüles kémei által a császár minden mozdulatáról értesült, tekintélyes hadával már készen várta Győrnél.

A császár Kapuvár irányában, Babótnál kísérelte meg az átkelést a Rábczán, csak hogy itt a híres erőd: a «kapu», a félelmes gyepük, az edzett határőrség e kísérletét megghiúsíták. Nem is jutott volna át, ha az áruló magyarok, kik vele voltak, a Rábcza mentén felfelé nem vezetik, mint a krónika mondja, nem pedig lefelé Cziráknak, mint Pauler véli, valószínűleg a Vitztnyédttől húzódó «Vakut»-nak nevezett gyepük irányában, és vagy a sövényházi úton, vagy az enesein tért le, mely Pápa felé vezet, s egész éjszaka lovagolva, hajnalban egy gázlót nem mutatnak neki, melyen átgázolva, a «kapu»-t megkerülte, s a védműveket hatalmába ejtette.

Az út Győr felé szabad volt előtte, s ő sietve nyomult előre Ménfőig, hol egyszerre csak feltűntek a síkon a száguldozó magyar lovas hadak, kik villámgyorsan kezdték a támadást. Aba bizott haderejében, melyet a németénél erősebbnek tudott, és szilárdan eltökélte magát Magyarország zaklató ellenségével végleg leszámolni, mi bizonynyal be is következett volna, ha árulás meg nem zavarja számítását, az igazság ügyét.

A magyarok hevesen, szinte dühösen támadták az ellenséget, melyet súlyos rohamukkal elborítottak, megrendítettek. Az ádáz viadal hevében az árulók a magyar hadban, kik a száműzött Péterrel cinkoskodtak, eldobták zászlajaikat, és hátat fordítva, rútúl megfutamodtak. Ez megfordította a csata sorsát: a futók megbontották a hadsorokat, megingatták a magyar erőt: a jól indult harc elveszett 1044. július 5-én.

A diadalittas császár a véres harcmezőn nagy vallási szertartásokkal egybekötött győzelmi tort ülven, miután Győrt Aba családjával s kincseivel hatalmába ejtette, seregével tovább nyomult az ország szívébe, Székesfehérvárra, hogy régtől táplált tervét végre megvalósítsa. A Nagyboldogasszony templomába ment, hol minden képzelhető külsőségek között Pétert királyi díszbe öltöztette, a királyi székbe ültette, evvel jelezvén, hogy újra királylyá tette Magyarhon felett. Majd, a szertartások és ünnepi lakomák után, igen megelégedetten, sőt látható örömmel, haza tért.

A jövő esztendőben, miután Aba királyt ellenségei orvtámadással, egyenlőtlen küzdelemben megölték, Péter Henriket Pünkösdre meghívta. Henrik el is jött, és Pünkösöd vasárnapján, 1045. május 26-án, Péter a templomban hűbéri meghódolása jelképeül nagy sokaság jelenlétében aranyos kopját nyujtott át neki, melyet az elfogadván, Péternek visszaadott, jelképileg visszaadván a királyságot, az országot hűbérül hűbéresének birtokul. E szomorú cselekményekkel

Magyarhon külsőleg III. Henrik hiedelme szerint, de nem tényleg, német hűbér lőn.

A meghódolás miatt Magyarhon felzúdult az erőszakos király ellen, ki a hatalomért az ország függetlenségét áruba bocsátotta, s egy esztendő alatt az egész nemzet felkelt ellene. Haza hívták Endrét és Leventét, Péter pedig a már másodszer kitört nemzetharag elől, futva menekült Németország felé; de a mosonyi «kapu»-t határőröktől elzárva találván, ki nem juthatott, miért is visszafordult Fehérvár felé; de útközben Zámor (most Zámoly) falunál, hol egy udvarházban, melynek falromjait még ma is mutogatják, három napig vitézül védte magát, foglyul ejtették, szemeit kiszúrták, kínjaiba behalt.

Végzetén III. Henrik nagyon felháborodott, és mindjárt meg is támadta volna Magyarországot, mely vérmes reményeit oly hamar megsemmisítette, ha a pápaválasztási zavarok, majd utánuk a németországi belvillongások meg nem kötik kezét. Négy esztendő mulva fordulhatott csak a magyarok ellen, mikor 1050. elején Gebhardt püspök vezérlete alatt egy dúló sereget küldött a magyar föld pusztítására, mit a magyarok azon melegében tetejével visszaadtak.

Ez még jobban feldühösítette a császárt, ki, miután a határ védelmére a magyarok folytonos támadása közben Hainburgot újra felépíttette, Magyarhon leigázására birodalmának óriási hadseregét mind összeszedte. Azon ürügy alatt, «hogy . . . a magyarok gögjét megtörjék, és őket megint a keresztény vallásra visszatereljék», öz-

szeparancsolta a bajorokat, szászokat, frankokat, svábokat, burgundokat, lombardokat, karantánokat, cseheket, lengyeleket.

1051. augusztus közepén indult el Passauból III. Henrik e teméntelen sereggel, melyet három hadtestre osztva, tört be a Duna mentén hazánkba. Az egyik hadtest Gebhardt püspök, Welf karantán herceg, Bretislaw cseh herceg vezérlete alatt a Duna bal partján nyomult befelé pusztítva; a Dunán nagy hajóhad evezett, maga a császár pedig a sereg zömével a jobb parton haladt. De, minthogy előző hadjárataiból az erre torlódó gátakat: gye-püket, erődöket, ingoványokat már ismerte, ezeket kikerülendő, délnek fordult a Rábán túlig, és a Zala és Zelisz folyók irányában törtetett Fehérvár felé.

A németek útjukban dühöngve dultak, pusztítottak, és nem nyilt ki szemük, mikor látták, hogy köröskörül előttük a magyarok is ugyanezt cselekszik. Csak későn vették észre magukat, s mikor Fehérvár közelébe jutottak, az éhségtől, a magyarok szüntelen támadásától elgyötörve, megfogyva, a várost nem bírták bevenni. S hogy lábukat meg ne vethessék, a magyarok a Fehérvár közelében fekvő hadászati pontot, Csákvárt, az eredetileg római castrumot, szétrombolták, kik most már mind hevesebben intézték rohamukat ellenük, mind jobban ritkítva soraikat úgy, hogy a megtört büszke császárnak sietve menekvésre kelle gondolnia.

Csüggedt seregével a Vértes-hegy felé vonult vissza, nyakán, hátán az üldöző magyarsággal,

melynek fegyverétől hullva halottak, sebesültek boríták a visszavonulás útját. A mint pedig a mező-örsi, bársonyosi gyepekhez értek, az ott felállított őrség elülről is megrohanta a németeket, kiket így két tűz közé fogva, csunyán öldököltek, teljesen levertek úgy, hogy a megmaradtak fegyvereiket, vértjeiket elhányva, minden podgyásukat martalékul hagyva, rendetlen futással vergődtek a Rábczáig.

Itt sem volt nyugtuk. Az abdai hidat, merre az egyik erős rábai gyepek húzódtak, a határőrség keményen megszállva tartotta. Csak hosszas, elkeseredett viaskodás után tudták bevenni s a folyón átkelni, de ezalatt az üldöző magyar hadak elérték őket, s a német utóhad a folyó innenső partján veszett.

A Gebhardt püspök vezérlete alatt álló német hajóhadtól a magyarok már előbb ügyes csellel megszabadultak. Elfogták ugyanis a püspök levelét, melyben a császártól utasításokat kért, melyre Miklós győri püspök a császár nevében azt parancsolta neki levelében, hogy forduljon vissza a hajóhaddal, ő már visszatért, mert sürgősen rendet kell csinálnia az otthon hirtelen kitört lázadásban.

A kevély III. Henrik császár teljes vereséget szenvedett, teljes kudarcot vallott, de nem nyugodott, makacs tervétől nem akart elállani, sőt most már a kudarc szégyenét is le akarta mosni. 1052. július végén hajóhaddal támadta meg Magyarhont. Pozsonyt, melynek birtoka utat nyitott volna előtte a bal parton, ostrom alá fogta. Pozsony

vitézül ellenállt, hősie védői, kiknek legjelesebbjeiül a krónikák Endrét, Orost, Vojteket, Vilunpardot, Martont meg is nevezik, minden ostromot visszavertek. Henrik nem tudott boldogulni. Mikor pedig a kitűnő úszó Zotthmund, mások szerint Kund, a folyamon horgonyzó hajóit viharos éjszaka sorra megfúrta, hogy vízzel megtelve elsüllyedtek, helyzete tarthatatlanná vált, és két hónapi haszontalan erőködés után, újabb kudarcral, elhagyta az országot, hogy ide többé vissza ne térjen, mivel a magyaroknak ez ádáz ellensége 1056. október 5-én kimult.

c) IV. Henrik álnok beavatkozása.

A vészes ború, mely éltében állandóan ott setétlett Magyarhon egén, evvel megszakadt, szétfoslott, de még végleg el nem tűnt. A császári széken 6 esztendő fia: IV. Henrik, követte, kinek két nővére volt: Matild és Judit. Ez utóbbit, az ifjabbat kérte nőül Endre fiának: Salamonnak, hogy úgy a maga, mint fia királyságát biztosítsa a németekkel szemben.

A házasság létre is jött, a Morvamezőn 1058-ban egybe keltek: a hat esztendő Salamon, kinek megkoronáztatásához Béla beleegyezését Endre ravasz ürügy alatt kieszközölte, s a 11 esztendő Judit.

A gyermek Salamon megkoronáztatása azonban új bajok szülője lett. Endre ez által megszegte Bélának tett azon ígétét, hogy utána Magyarország királya lesz; de súlyosan megsér-

tette a magyarok szabad királyválasztási jogát is, kik a nehéz külviszonyok között férfiút kívántak az ország élén látni. Tetézte még hibáját Endre az ismert várkonyi korona-kard-jelenettel is, mely az amúgy is sértődött Bélát teljesen elkészerítette, hogy már élete sincs biztonságban, és háznépével Lengyelországba menekült.

A családi viszály vége ismét német háború lett. Béla lengyel segédcsapatokkal tért vissza, Endre pedig öccse ellen a német császárhoz folyamodott 1060. évben, ki erős sereget küldött Weimár Vilmos thüringiai, meissenai határgróf és Eppo zeitnaumburgi püspök vezérlete alatt Magyarországra.

A német sereg betörvén az országba, «német dühvel» (furore Teutonico) egyenesen Béla herceg-ségére vetette magát, s elbizakodottan átkelvén a Tiszán, megütközött Béla hadával, mely — a kevés lengyelt leszámítva — a mindenfelől hozzája csatlakozott magyarokból állt, míg a németekkel igen kevés magyar tartott.

A «bajnok» Béla habozás nélkül, vitézül meg-támadta az ellent, mely véres küzdelemben hossza-san ellenállt, de végül mégis a magyar vitézségé lett a győzelem, s a német sereg megveretten futott vissza a Tiszán. Az üldözők mindenütt nyomuk-ban, kikhez az úton mindig több-több felkelő magyar csatlakozván, a menekvő németek hátrá-lása nagyon siralmassá változott.

Szorongva, folytonos rettegés között vergőd-tek a magyar-német határig, melyet azonban, mint pár esztendővel előbb Péter, elzárva talál-

tak maguk előtt, és minden erőfeszítés dacára sem tudtak utat törni. A végpusztulás rohamosan közeledett, melyet a csehek, kik időközben II. Spitihnew hercegük vezérlete alatt megérkeztek, sem tudtak elhárítani.

A magyarok körülvették az ellenséget, mely vagy elhullt fegyvereik alatt, vagy fogságba esett, mint a büszke Eppo püspök is, de menekvés nem volt a németek számára. A vitéz Weimár Vilmos is, ki a hős Botho bajor vitézzel legtovább ellenállt, egy dombtetőn étlen-szomjan egész éjen át vívott makacs küzdelem után, társával együtt megadta magát.

Endre királyt szintén elérte végzete: a vészes dulakodás közben paripájáról lebukván, halálosan összetiporták, s így foglyul esvén, sérüléseibe Zirczen, a Bakony egyik királyi udvarházában, belehalt, és a tihanyi zárdába temették.

A diadalmas Bélát a nemzet ujjongva királylyá koronázta, de nyugta sem neki, sem sokat zaklatott nemzetének nem lehetett. A németek égtek a szégyentől, s boszút forraltak a magyarok ellen, mely indulatjuk ismét háborúban tört ki, mikor IV. Henrik császárnak anyja helyett a nagyra-vágyó, büszke Anno kölni, Adalbert brémai érsekek lettek gyámkormányzóivá.

Béla érezte, el akarta kerülni a Németország felől hazáját fenyegető veszedelmet, kereste a békét, de a védelemről is lankadatlanul gondoskodott. Fegyverbe szólította a magyar hadakat, az ország bejáratait, «kapu»-it megerősítette. De a halálos baleset, mely dömösi udvarházában

emelvényes királyi székének összeomlása által érte, minden fáradozást, buzgalmat megghiúsított. A vitéz, hősl elkű királyt a balesettől összetörten, halálos betegen vitték a harctérre, hol a Rába—Rábcza közben, a Kőrös-vize mellett, midőn a német sereg, a pártütő magyaroktól vezetve, Mosony felé betört, hadi intézkedések között kilehelte jobb sorsra érdemes nemes lelkét 1063. szeptember végén.

Halálával meghalt az ellenállás lelke: az elcsüggedt magyarok a németekkel jövő Salamonhoz pártoltak, a császárnak nyert ügye volt. Béla fiai: Géza, László, Lambert Lengyelországba menekültek.

A németek Salamont Fehérvárra vitték, fejére tették a koronát, a királyi székbe ültették, s IV. Henrik gazdag ajándékokkal elégülten térhetett vissza birodalmába. Ám Salamonnak ügye csupán addig volt biztonságban, míg a császár seregével őrt állt mellette; a mint az országból eltávozott, a talaj Salamon alatt mindjárt megingott. Géza és László lengyel segédhadakkal jöttek vissza ellene, s ő sem nem tudván, sem nem mervén ellenállni, az igen megerősített Mosonyba, e hires határvárba, menekült.

A sokat szenvedett hazát újra a polgárháború réme fenyegette, melyet csupán a püspökök, köztük Dezső püspök, — ki valószínűleg egy és ugyanaz a zásztyi apátság 1067-iki alapító levelében nevezett Derzsy érsekkel, — és hazaszerető férfiak engesztelő közbenjárása, békítgetése, éppen úgy Géza és László önzetlensége, békülékeny ter-

mészete, nagyravágyástól tiszta nagylelkűsége há-
rított el az utolsó ponton.

A hercegek félretevén mindent, szent Fábián és Sebestyén vértanúk ünnepén Győrben Salamonnal békére léptek, átengedvén neki a királyságot, maguk megelégedvén volt hercegségükkel. Nagy-
lelkűségükben még tovább mentek, midőn Husvét ünnepén Pécssett, hol együtt ülték mindnyájan az ünnepet, a szt. Péter apostolról nevezett székes-
egyházban nagy sokaság előtt Géza maga tette Salamon fejére a koronát.

Az önzetlenségnek e megható jelenete mély örömmel töltötte el a békülékeny magyarok szívét, és a tudatra, hogy a hercegek és király között a béke, egyetértés helyreállt, az egész nemzet lelkesülten újongott.

A békét, örömet egy kínos esemény pillanatra megzavarta: a következő éjjel az egyház hirtelen lángba borult, és a vele összefüggő épületekkel teljesen leégett. A hercegek úgy, mint a király, gonosz ármányt sejtve, egymásra gyanakodva, különböző helyekre húzódtak, miközben a tűz ropogása, a lángok pusztítása jövendő egyenetlenség, viszálykodás előjele gyanánt mutatkozott.

Reggel kiderülvén a valóság, hogy a tűzvész véletlen balesetből keletkezett, a megzavart béke helyreállt közöttük, s egyetértésben mentek Zolomér dalmát király, Géza sógora, segítségére, kitől Dalmácia határát a karantánok elfoglalták. Ezeket diadalmasan megvervén, az elfoglalt ország-
részt Zolomérnak visszaszerezték, ki hálából gazdag kincsekkel halmozta el őket. Így tértek vissza

Dalmáciából, s út közben Atha nádor kérésére meglátogatták a nádor által Zeliszben sz. Jakab tiszteletére épített zárdát, melynek felszentelésénél jelen voltak.

A béke, egyetértés, mely a hercegek és király között körülbelül 13 évig tartott, megtermette áldásos gyümölcseit, a magyar fegyvereket mindenfelé diadal koszorúzta. Véresen megtorolták a csehek betörését, kik Trencsénig dúltak, fosztogattak, mert saját hazájukban felkeresvén őket, azok csatába szállni nem mertek, Csehországot szélében, hosszában tűzzel, vassal pusztították. Megverték az országba tört rabló kunokat, Cserhalomnál megverték a pusztító bessenyőket, legyőzték a görög császárt, és Nándorfehérvárt két hónapos ostrom után diadalmasan bevették.

Ezen 13 esztendő alatt a német nyílt beavatkozás szünetelt, de végképen nem aludott ki, hanem hamu alatt izzó parázsza lőn, mely ez idő alatt titkon politikával dolgozott. A német ármány képviselőjeként élt a magyar királyi udvarban a setét lelkű Vyd, ki élte utolsó percéig német maradt.

2. A mogyoródi csata jelentőségének előzetes figyelembe vétele.

Nemzetünk politikai életében a mogyoródi csata forduló pont. Itt dőlt el ama válság, mely az ifjú Magyarország élete felett, mint setét felhő, lebegett.

Az volt ekkor a kérdés: megállhat-e itt, Európa közepén, ez idegenszerű ázsiai népfaj országa, mely merészen beékelte magát a nyugati s keleti császárság közé, s megszakította a szlávok egységét, mely az első fejedelmek hódító kitörései után visszahanyatlani látszott, és erkölcsi tartalmában is megernyedett, midőn második királya hűbér esküt tett a német császárnak, harmadik királya pedig ugyanattól csak az ország nagy részének feláldozásával nyerte meg a lealázó békét.

Igaz, hogy I. Béla újólag felemelte a turulos zászlót, és az ősi honvédelem hadászatával ismét kivívta a csatatéren Magyarország függetlenségének elismerését, de még ez a politikai téren a királyi ház belvillongása miatt és a német diplomacia fondorkodásai által gátolva, egész teljességében nem érvényesülhetett.

E korrall foglalkoztak már mások is, melyben III. Henrik hódítási kísérletei fenyegették hazánk függetlenségét, így a többi között Kiss Lajos «Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen» című munkájában, de mi a függetlenség teljes kivívásával foglalkozunk, melyet sz. László 1074—75-iki hadviselése biztosított.

Tudjuk, hogy III. Henrik császár a vámon akarta megnyerni, a mit a réven elveszített, midőn leányát: Juditot, I. Endre fiával, Salamonnal, eljegyezte. Evvel ugyanis kulcsot nyert Magyarország belügyeihez és függetlenségének kincses ládájához. IV. Henrik ugyanis a sógorság kapcsánál fogva, mint szövetséges és védő úr, vette fel Salamonnak ügyét, hogy őt idő folytán a hűbér-

uraság elismerésére bírja. Hogy ez volt a német politika már kezdettől, az nem csupán feltevés, hanem okmányokkal igazolt és tényekkel megvilágosított valóság.

Evvel szemben állott a nemzeti függetlenség eszméje, melyet a gyenge I. Endre ellenében Béla —, az ingatag és tanácstalan Salamon ellenében pedig Géza és szent László képviselt. Kézai mondja: «A hazának fiai egymás között megoszlanak. Mivel némelyek Salamonhoz, mások Lászlóhoz és Gézához ragaszkodtak.»¹ Hogy pedig ezen szétválakozást mi okozta, könnyen megértjük az eseményekből. Salamon a német császári udvarban nyerte nevelését IV. Henrikkel; I. Béla ellenében maga a császár hozta az ország nyakára, udvarában a németeknek volt befolyása, sógora: a német császár, hűbéres fegyveresei támogatták, az ország egy részét a Fertő vidékén német vallási egyesületnek ajándékozta, sőt magát az országot is hűbér gyanánt átadta a németnek, csakhogy trónját újból elfoglalhassa. Épp' ez okból tört be a császár 1075-ben, de szégyennel kellett visszavonulnia.

Legilletékesebb tanú erre VII. Gergely pápa ki 1074-ben Salamonhoz feddő levelet intézett azért, mert Magyarország függetlenségét a német királynak feláldozta. — «A mint hallom — úgy mond — az országot hűbér gyanánt vetted át a németek királyától,» és arra inti, hogy királyi

¹ «Alumni Patriae inter se dividuntur. Quidam enim Salamoni, aliqui Ladizlao et Geichae adhaeserunt.» (Kézai Cap. IV. § 2.)

pálcáját nem a német, hanem a pápai trón javadalmának tekintse.¹

Nem akarok itt vitát felidézni arról, mily értelemben kívánta VII. Gergely a fennhatóságot Magyarország felett igényelni. Ezt későbbi levelei s IV. Henrikkel kitört viszálykodása magyarázhatja meg világosabban; ez alkalommal csak a tényállásnak beigazolására szorítkozom, hogy Salamon kész volt Magyarország önállóságát a saját helytelenül felfogott érdeke tekintetéből függővé tenni.

Világosabban kitűnik ez ugyancsak VII. Gergelynek Géza herceghez 1075-ben írt két leveléből. Az egyik azt mondja, hogy Magyarországnak más nemesebb országok hasonlatosságára saját önállóságának szabadságával kell birnia, — és, mivel Salamon ez ellen követett el merényletet, ez okból, úgy véli, maga az isteni ítélet akadályozta meg uralkodását.²

¹ Nam, sicut a maioribus patriae tuae cognoscere potes, regnum Hungariae sanctae Romanae Ecclesiae proprium est, a Rege Stephano olim beato Petro cum omni iure et potestate sua oblatum et devote traditum . . .

. . . tu tamen in ceteris quoque a regia virtute et moribus longe discedens ius et honorem sancti Petri, quantum ad te, immisisti et alienasti, dum ejus regnum a rege Theutonicorum in beneficium, sicut audivimus, suscepisti: Quod si verum est, qualiter gratiam sancti Petri, aut nostram benevolentiam sperare debeas, tu ipse, si justitiam vis attendere, non ignoras; videlicet, te non aliter eam habiturum, nec sine apostolica animadversione diu regnaturum, nisi sceptrum Regni, quod tenens, correcto errore tuo, apostolicae, non regie maiestatis beneficium recognoscas.» (Fejér Cod. Dipl. Hung. Tom. I. Pag. 421.)

² Notum autem tibi esse credimus, regnum Hungariae, sicut et alia nobilissima, in propriae libertatis statu debere esse, et nulli regum alterius regni subiici nisi sancte et universali matri, Romanae

A másikban pedig, mely két hónappal később kelt, ezeket írja: Magyarországnak, mely nemes-ségében kiváló volt, és mindeddig a fejedelemség tekintetében önálló módon élt, holott nem névleges kis királyka, hanem valódi király uralkodott. Most Salamon hódolása által azonban ez a németekkel szemben sajnosan megváltozott: az Úr ítélete azonban ezért az ország fennhatóságát Gézának adta át, és Salamon ezen tényével önmagát fosztá meg az uralkodás jogától.¹

Ime, így fogta fel Magyarország politikai helyzetét a mogyoródi csata előtt ama kornak legnagyobb államférfia, a hatalmas Hildebrand.

E felfogást igazolja a német hűbéres segédcsoport is, melyet éppen a válságos csata eldöntésére IV. Henrik császár Marchard karinthiai herceg s a cseh fejedelem: Szvatopluk, vezérlete alatt küldött. Nem különben egy évvel később a császárnak magának is Magyarországon való megjelenése, ki a mogyoródi csata alkalmával esett csorbát jött kiköszörülni a reá következő esztendőben, de eredmény nélkül tért vissza, miután

Ecclesiae, quae subiectos non habet, ut servos, sed ut filios, suscipit universos. Quod quia consanguineus tuus (Patruelis Salamon) a rege Theutonico, non a Romano Pontifice, usurpative obtinuit, dominium eius, ut credimus, divinum iudicium impedivit.»

¹ « . . . sicque fiat in pace, nobilissimum regnum Hungariae, quod hactenus per se principaliter viguit, ut rex ibi non regulus fiat. Verum ubi contempto nobili dominio beati Petri, apostolorum principis, cuius regnum esse prudentiam tuam latere non credimus rex subdidit se Theutonico regi; et reguli nomen obtinuit: Dominus autem iniuriam, suo illatam principi, praevidens, potestatem regni suo ad te iudicio transtulit. Et ita, si quid in obtinendo regno iuris prius habuit; eo se sacrilega usurpatione privavit.» (Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. I. Pag. 423—424.)

meggyőződött, hogy a mogyoródi csörszárkóknál végképen romba dőlt a német császárság minden számítása Magyarország fennhatósága tekintetében.

Ily nagy fontosságú lévén e csatának következménye, krónikásaink nem mulasztják el lefolyását részletesen is előadni. A következőkben adjuk Kézai és a Képes Krónika leírását.

3. Ezen történelmi tanulmány általános felfogása.

Három iskolát ismerünk a történetírásban azon három különböző irány szerint, melyet a szerzők az események elbírálásánál különösen a fő elvek tekintetében szem előtt tartanak. Egyik az oknyomozó bölcsészeti iskola, mely a centuriatorok és az encyklopedisták idején egyenesen az egyház és vallás ellen foglalt állást, és mindent eként értelmezett; a másik a mai ugynevezett positiv irány, mely csak annyit vall igaznak, a mennyit adatokkal be lehet igazolnia, s a priori mit sem fogad el; a harmadik a theologiai iskola, mely a főlétek és a mozgató, indító okok, nem különben a végcél szempontjából a kinyilatkoztatás szerint ítél, és a szentély mérlegével bírálja el a világ eseményeit.

Lehet vitázni e három iskola előnyeiről, részemről annyiban igazolom az elsőt, hogy kritikáját én is felhasználom a források hitele s a krónikák adatainak megrostálásánál, a másodikat pedig abban követem, hogy a történetírás segéd-tudo-

mányainak kezem ügyében eső minden újabb adatát méltánylom, és fel is használom, de a többiekben a harmadik irányt vallom magaménak a létokok beható lehozásáig. Én határozottan a Gondviselés működését vallom a történelemben. Krisztus nekem az Alfa s az Omega. Kiválólag teszem ezt akkor, midőn a hitben erős közép-korról kell szólanom, melyet szükségképen félre kell értenie a hitetlennek. Az eszményiség amaz erős jellemű koráról, a lovagkor, keresztes hadak, dómok, egyetemek, román költészet és a felújított keresztény művészet korszakáról, mely idő egyúttal Magyarország virágzásának korszaka volt: az Árpádok és az Anjouk kora. Erre indít nemzetem hagyományainak kegyelele.

Midőn az írott okmányok fontosságát a másodrendű adatok bősége mellett is eként elismerem, legyen szabad a bevezetésnél a krónikák hitelessége felől néhány szót általánosan is elmondanom.

Az emberiség közkincsének, a hitelesség és szavahihetőség fenntartásának szempontjából, melyet megőrizni, nem lerontani feladatunk, azon elv állapítható meg, hogy mindaddig igaz kinek-kinek tanúsága, míg az ellenkezőről meg nem győződünk.

Merész játékot űz tehát a történet buvárlatában azon radicalis irány, mely sivár tagadásra szorítkozik a krónikákkal szemben, és hitelük felett önkényes kritikával napirendre tér. Továbbá a helyes értelmezés (hermeneutika) szabályai szerint, ha a krónikába némi téves csúszott volna be,

azon helytelen részt ki kell igazítani, de miatta az egész el nem szabad vetni, kivált, ha a hiba lényegtelen. Vannak, kik a középkori krónikák hitelénél azért elfogultak, mivel az évkönyvek és egyéb okmányok írói szerzetesek voltak. De vajjon e korszakban nem ők voltak-e a hiteles helyeknek őrzői, a régi classicus írók letéteményesei? Vagy hát azok is mind mesék, és elvetendőek?

Ugy vélem, már azért is ildomos tartózkodással eljárunk e kényes ügyben, mert, ha gyér okmányainkkal oly kiméretlenül bánunk el, vajjon mivel pótoljuk? Könnyű a táblát letörölni, de vajjon őseink viselt dolgairól mit írunk helyébe? Nekünk nincs érdekünkben, hogy a magyarok régi századai «tabula rasa» legyenek.

Ezen elveket igazolta a hyper-kritikusok iskolájával szemben a nemzet igazi szelleme, geniusa, midőn az ezredéves kiállításakor az okmányok szavahihetőségét ünnepélyesen elismerte az által, hogy a krónikák eseményeinek nevezetes helyeit emlékművekkel jelelte, ezenfelül a leginkább megtámadott Névtelen jegyzőnek szobrot emelt.

Ily értelemben fogok a századok által megszentelt krónikák fejtegetésébe.

4. Az ide vágó krónikák általános és részletes taglalása.

A Budai krónika, Thuróczi és a többi codexek ide vágó leírásai majdnem szóról szóra egyeznek a Képes, másképen Márk-krónikával, nyilvánvaló-

képen azon okból, mivel mindannyian közös forrásból merítettek. Ha ezeknek ide vágó szövegét összevetjük, az egyes eltérést csak némely kifejezésben vesszük észre. Jelentékenyebb különbséget a Budainál csak annyiban észlelünk, hogy ez a hosszas párbeszédet kihagyja, érvényesítvén így korának kritikáját, a mennyiben már a 15-dik század renaissance iránya az oknyomozó történetírás igényeivel lép elő.

Annál hosszabb lére ereszti e szónoklati részeket Bonfinius «Dekades»-eiben, ki a classicusok hazájából, Olaszországból ide kerülve, nem annyira az események hűségével, mint inkább az előadás irányával látszik gondolni. Úgy, hogy ezen küzdelem leírásában elárulja, hogy sem a nemzet szellemét, — geniusát —, sem az ország helyrajzát nem ismeri, önkényesen alakít, hézagosan köti egybe az eseményeket, hamis jellemekbe öltözteti az egyéneket; úgy látszik, neki voltaképen nem annyira a magyarok hű történelmének, mint inkább classicus alakba fűzött eseményeknek leírása volt célja, ő mindig az idegen olasz marad, kit hidegen hagy minden szenvedése és öröme e nemzetnek.

Összevetve a krónikákat, tanulmányunkhoz irányító szövegnek a «Bécsi Képes»-t választottuk, az eltéréseket pedig jegyzetekben jelezzük, és a krónikák némely leplezett kitételét bővebben fejtegetjük.

Azután megtekintjük, miként magyarázzák a krónikák adatait nevesebb történetíróink.

Majd részemről honvédelmünk ősi hadászata-

nak elméletéből általában, úgy részletesen a helyrajzi viszonyok tanulmánya, az idő összevetése, a szereplő egyének jellemvonásai szerint kívánom a krónikák előadását nyomról nyomra értelmezni, a szöveg homályos jelentőségét megvilágítani.

Az adatok egész ütegével rendelkezvén, már előre is ki merem mondani, hogy a mogyoródi nagy csatában a két ellenfél mérkőzésénél a szerencsés eredményt ősi honvédelmünk ama hadászati vonalai döntötték el, melyeket köznyelven csörszárkoknak nevezünk. Ezen csörszárkok egyike épen az, mely régi térképeinken többnyire világos nyomokkal van berajzolva a Duna és Tisza közébe, s Alsó-Csörszárkok-, vagy Ördögárokknak van nevezve.

Szerencsére e nyomok még máig is felkutathatók, magam is Dunakeszitől egész Hatrongyosig húzódó vonalát már nagyobb részében feljártam, különösen pedig itt, a mogyoródi hegy oldalában és a sz.-jakabi pusztán tüzetesebben is megvizsgáltam, hol e védelmi vonal világosan kivehető szerkezetének olyan nagy arányaiban tűnik elő, hogy arra, mint hadászati tényezőre, bátran hivatkozhatom. Ennek és a Czinkota felé keresztbe húzódó vonalnak létezését ezen felül még régi okmányainkkal is igazolhatom.

A mi oka az oknak, az egyszersmind oka az okozatnak is. Ha tehát oka volt a Csörszárkok védelmi vonala a nemzeti ügy győzelmének Mogyoródnál: oka volt egyszersmind annak is, a mi e győzelemből származik, Magyarország önállósága, nemzetünk függetlensége kivívásának is

Ezt pedig nem csupán itt Mogyoródnál, hanem a Rábcza vonalán, a Mura mentén, a határszélen a Vértes-hegyeknél is elmondhatjuk, hogy e hadászati vonalnál tört meg a német terjeszkedés.¹ Jelenleg főleg a mogyoródi árkoknál vívott csatáról, és röviden előző és követő eseményeiről lesz szavunk.

A mogyoródi csata színhelyének tanulmányozása tekintetéből 1898. év november 23-án kerestem fel Ivánka Pál, akkor váczai főszolgabíróval, e vidéket. A falu házánál megtekintettük a telekkönyvi térképeket, kihallgattuk az elüljáróknak ide vágó elbeszéléseit, örömmel tapasztaltuk, hogy a nép hagyományának mécsse itt még végképen ki nem aludt, és, habár a mostani lakosság új betelepedésekkel gyarapodott, mind a mellett a régi autochton lakókkal elvegyülve, atyáról fiúra átszarmaztatá a nagy esemény emlékét elannyira, hogy a falu örege rá tudott mutatni a csatatér részleteire, az összegyűjtött elesettek temetkezési helyére: az ossariumra, a falu felső részén pedig a fogadalmi zárda helyére a gyermek is rávezeti a kérdezőt. Maga a bíró: Szleisz József, kísért el bennünket nyomozó utunkban. Sikerült ama korból néhány frisachi veretű régi pénz- meg fegyverdarabot is öszszeszedni. Szóval itt a történetírás segédtudományainak készletével találkoztunk, ezek világánál felderíteni reméljük, a mi talán kétséges volna még a krónikák leírásában e csata lefolyására vonatkozólag.

¹ «Eddig jöjj — mondá az Úr a tengernek — és tovább ne menj, és itt törd meg feldagadt hullámaidat.» (Jób. 38. 11.)

Kalauznak mégis ez ügyben főleg a fentebb nevezett Képes Krónika leírását fogadjuk. Ennek értelmezéséből, homályos helyeinek taglalásából, összevetéséből, de egyúttal a hagyomány által nyerhető megvilágításból, a helyrajzi viszonyok tanulmányozásából együttesen kell itt a valóról meggyőződést szerezni.

Annál is inkább hangsúlyozom a krónikásnak, mint koronatanúnak, hitelét és hasznavehetőségét, mivel oly bő részletességgel ad elő, hogy alig találunk régibb eseményeink leírásában hasonlót úgy a világos előadás, mint a részletek drámai kidomborítása tekintetében. Szinte csodálom, hogy ezen gazdag anyagot még színműnek vagy hőskölteménynek fel nem dolgozták.

Először is azon kérdést vetem fel: mi az oka, hogy a kiváló jelentőséggel bíró eseményt Béla király Névtelen jegyzője egészen elhallgatja? Ő, ki a latin nyelv kezelésében is egészen magyar, ki a nemzeti érzület kifejezésében a chauvinismusig hazafi, ő, ki a magyar fegyverek dicsőségét a hegedősökre emlékeztető rimes sorokban is ünnepli, hogyan van, — mondom — hogy hazánk függetlenségének ezen kivívását még egy szóval sem tartja méltónak a felemlítésre? Le tudja írni I. Endre idejéből, hogy Sáros-Patak miként nyert magában a királyban más birtokost; elmondja, hogy Endre nem csak azért cserélte azt ki, hogy ott vadászhasson, hanem politikai okból is: hogy neje, ki az orosz fejedelemnek volt leánya, közelebb legyen szülőföldéhez azon esetben, ha a német császár, III. Henrik, mint

Péter vérenek megtorlója, Magyarországra törne. (15. feje.)

Megemlíti a 50. fejezetben a németeknek 1051-ben a Vértes-hegynél történt kudarcát, a menygyiben a hegy nevét is a németek elhányt vértjeitől származtatja: mogyoródi végzetes veszteségükről ellenben némán hallgat.

Régibb történetíróink szerint, — bár a mostaniak inkább III. Béla jegyzőjének tartják, — azért zárja le az imént említett dolgokkal iratát, mert, mint I. Béla király Névtelen jegyzője, csak a jelzett eseményekig volt tanúja az időknek. Salamon idejében már akadályozta a folytatásban akár püspöki teendője, akár pedig az, hogy már a mogyoródi csata idején életének könyvét is lezárta.

Ezt nem azért hozom fel, hogy most ide vagy oda állást foglaljak, hanem csupán azt akarom megjegyezni, hogy Névtelent, hol eseményeket ad elő, kutatásaimban mindenütt igazolva találtam.

Kézai Simon mesternél a mogyoródi csata leírása megtalálható ugyan, de az események egymásutánja zavaros. A tények elsorolásában, a szövegezésben elüt a többi krónikások elbeszélésétől, kevés újat mond, ezt azonban udvari tiszténél fogva annál inkább használhatjuk; a mit azonban abban Admont zárdájáról és Salomonnak Sofia (Judit) feleségéről elbeszél, nyilvánvaló összetévesztése az eseményeknek, mert még akkor Admontban nem volt apácazárda, hol szerinte Salamon családja menekvést talált, mert ez csak

1135-ben keletkezett. A Kézainál említett Sofia is, admonti apáca, II. Béla leánya; Salamon nejét Juditnak írja minden okmány. Történetünk elején is szerepelt ugyan Sofia, de az I. Béla király leánya volt, Ulrik herceg neje.

Következik a Bécsi Képes krónika, a Budai és Thuróczi krónikáinak összevetése. Ezek közül — mint mondtuk — a Bécsi Képes szövegét tartottuk szem előtt.

A Budai főképen a párbeszédék elhagyásában különbözik. Valóban a párbeszédék Sallustiusnál és a többi classicus íróknál is kevés jelentőségűek, és csak a szónoklati díszítményi részhez tartoznak, mindazonáltal a krónikásoknál és annalesíróknál, kik röviden és tartalmasan tárgyalják úgy is feladatukat, és az epizódok — mellékesemény — beszövésével nem oly bőkezűen bánnak, nem tartom e párbeszédéket sem teljesen elhanyagolandóknak. Itt különösen az eredeti, magyaros kifejezésekben a szereplők gondolkozásmódját és az események rejtett rugóit vélem felismerni. Nem alaptalan a vélemény, hogy a regősök énekeiből is vannak átvéve.

Fontosabb különbséget még e következő is. A Képes 181. lapon, Florianus kiadása szerint, ezt mondja: «Váczig,»¹ a Budai pedig eképen: «Váczon túl.»² És ez utóbbit tartom helyesebbnek, mert alább a Képesben is ki van fejezve a

¹ «Cumque Geysa equitasset usque Vaciam, obviavit fratri suo . . . . etc.»

² «Cumque Geysa equitasset ultra Vaciam . . . . etc.»

Vác környékére történt levonulás.¹ Ez már csak akkor történt meg, midőn a vezérek arról értesültek, hogy Salamon serege gyorsított meneteléssel a Rákos vonalának elfoglalására siet, és, hogy e tájékon szándékozik hadállást foglalni.

A Budai ezt írja: «A győztes király Chotoydon ment át a befagyott Tiszán . . . .»,² a Bécsi pedig így Thoroydot említi;³ Thuróczinál is épen így fordul elő, és, habár a dubniczi is Chotoydot említ, nincs biztos adatunk annak eldöntésére, melyik név helyes; lehet, hogy Salamon seregének zöme másfelé is üldözőbe vette Gézát, talán, hogy útját elzárja, ez esetben a Thoroyd helynév különbözik a fentebb említett Chotoydtól, hol Géza ment át a Tiszán, mely utóbbit a józan felfogás ellen a német Haugen után Tokajnak vélnék. (Haugen Lib. III. Cap. 43.)

Thuróczinál a változtatások kevésbé jelentékesek, a csata leírásában csupán e sokat mondó kifejezést: «*elevantior*» nem értette meg, és e helyett «*elegantior*» szót tett, melynek itt semmi jelentése sincs.⁴

Más helyen Thuróczi szintén tett nyelvészeti

¹ «Sed et duces Geysa, Ladislaus et Ottho ac totus exercitus hungarorum, qui erat cum eis, descenderunt circa Vaciam.» (Képes K. 183. l.)

² «Rex autem victoria potitus, transivit Tysciam congelatam in Chotoydo et descendit in curia filii Petri.»

³ «Rex victoriam potitus transivit Tiscyam congelatam in Thoroydo et descendit in curia filii Petri.»

⁴ «Cumque rex de monte descenderet, exercitus Geysse, qui inferiori loco erat, videbatur *elevantior* cuuctis exercitibus Salamonis.» (Képes 184. l.) S midőn a király a hegyről leszálla, Gejsza serege, mely alantabbi helyen vala, Salamonnak összes seregeinél emelkedettebben látszott.

javítást, mert a mi a Képesben és Budaiban elég helytelenül eként fordul elő: «conclusit»,¹ azt Thuróczi jobban egyeztetve többes számban: «concluserunt»-tal fejezi ki. Lehet azonban, hogy itt valami mondat ki is maradt.

Bonfiniusnál is böngésztem volna adatokat a mogyoródi küzdelem megvilágítására. Hiszen Mátyás király udvari történészétől, ki a humanisták egész készletével, mint kiválóan (katexochén) (historiographtól) történetírótól méltón várhatnánk ily mozzanatokot (momentumokat), de bizony kevés megbízhatót találhatunk nála. Olyan hivatalbeli történetíró volt ő, ki csak Mátyás híres könyvtárából (bibliothekájából) szemelgetett, de soha sem szállott alá, hogy megismerje a magyar nemzetet és annak szellemét, melynek eseményeit vázolni elég vakmerő volt. De mégis tekintsük meg adatait!

Nála az Igfon erdő, hol Géza a háború kitörése előtt vadászott, Giván név alatt fordul elő. Nagyon kétes lehet e szavára építeni.

Géza átkelési helyét a Tiszán Chotoydnak mondja ő is, Salamon átkelésének helyét pedig Thoroyd felé jelzi, ugyane faluban mondja Péter fiának lakását.²

¹ «Milites autem Ladizlai agmina Salamonis, tamquam in cortinis retro respiciencia terribili tinnitu gladiatorum sauciata in morte *conclusit* crudeli.» (Képes 185. l.) László vitézei pedig Salamonnak közbe szorított és ide s tova tekintgető hadait kardjaik rettentő suhogásával kegyetlen halálba dönték.

² «Salamon victoria potitus, stantem rigente bruma Tybiscum traiecit in Thoroydumque pagum properavit, ibique filii Petri hospitio usus est.» Salamon, megnyervén a győzelmet, a csikorgó télvíz idején beállott Tiszán átkelt, és Thoroyd faluba sietett, és ott Péter fiánál megszállott.

A szereplőknek közbeszótt beszédeit legtöbbször elferdítve adja. Így Erneynek ama szép kifejezését: «a mit ezer kaszás levág, azt tízezer villás sem fogja begyűjteni», nem tudja, hogy a magyar ember képes beszéddel szokta magát kifejezni, hanem ehelyett kivetkőzteti értelméből.¹

Ugyanide azonban nem mulasztja el minden összefüggés nélkül beszúrni, hogy Iadrát miképpen foglalta el újólag Velence. Hát hiába: olasz ember volt, csak zsoldért írta a magyar történelmet, szíve inkább a narancsok hazájához vonzódott.

Alább is kitűnik ezen érzelme, midőn az olaszok elestéről azt írja: hogy nem haltak megtorlás nélkül, a mennyiben sokat felkoncoltak ők is a magyarok közül.²

Szent Lászlónak szájába oly beszédet ad, mely jellemétől messze jár. Salamon anyját is hamis színben tünteti fel, midőn hosszú lére ereszti kifakadásait; az embernek szinte a zsémbes anyós jut eszébe.

Egyben mégis kitalálja a mogyoródi csata nagy politikai jelentőségét, midőn ezt a magyarok felszabadulása küzdelmének tünteti fel a németek hatalma alól.

5. A krónika némely leplezett kitétele.

Ezek után az alapul szolgáló krónika szövegének leplezett kifejezéseire hívom fel a tisz-

¹ «agrestem messoriamque manum in nos coactam iactas, quae multo plus quandoque metit, quam ceteri omnes colligere queant . . .»

² «Ingens interea Alamannorum caedes editur et non parva Italarum manus cum his pariter oppetere cogitur; quae ne inulta mori videretur, non paucos ex Hungaris trucidavit.»

telt olvasó figyelmét. «Miután a király leszállott a hegyről, Géának alantabb helyen álló serege magasabb színvonalon látszott lenni Salamon összes csapatainál.»¹ S midőn a király a hegyről leszálla, Gejza serege, mely alantabbi helyen vala, emelkedettebben látszék Salamon összes seregeinél. Ezt látván Erney, mondotta Vyd ispánnak: Csoda volna, ha ama hadak előlünk futnának, mivel a Dunát hátuk megett nem hagyták volna, hanem úgy vélem, hogy feltették magukban: győzni vagy meghalni.

Hogyan lehetett az, hogy Géza serege, mely, a szöveg szerint, lentebb állott — *inferiori loco erat* — midőn Salamon leszállott a hegyről, hogy Géza seregét megközelítse, nem azon színvonalra jutott, melyen Géza állott, hanem egész hadállása lentebb esett úgy, hogy Géza serege a szárnyakon is, a középpontban is Salamoné felé emelkedett? *videbatur elevantior cunctis exercitibus Salomonis*.

Dombos tájékon, a milyen Mogyoród vidéke, egyik sereg a másik felett semmiképen sem állhat, mert a talaj domborzatának viszonya szerint egyik a lapályba, másik a partoldalba esik aszerint, a mint a hadműveletek tekintetéből helyöket változtatják. Ez okból javítgatta a szöveget Thuróczi is, ki sem a helyzetet, sem a kitétel nem értvén, az *elevantior* helyett *elegantior* kifejezést használt,

¹ «Cumque rex de monte descenderet, exercitus Gejse, qui inferiori loco erat, videbatur elevantior cunctis exercitibus Salomonis. Quo viso dixit Erney ad comitem Vyd: Mirum est, si agmina ista fugient a facie nostra, quia Danubium post dorsum eorum non misissent, sed puto, ut ipsi proposuerunt vincere sive mori.» (Képes Flor. 184. l.)

mert megfoghatatlan volt előtte a dolog, de ezen javítása esetlen.

Mi azonban megértjük e kitételnek helyes jelentését, ha megtekintjük Mogyoródnak helyrajzát, hol magas sánc vonul el, mely a Dunánál veszi kezdetét, Fóth alatt kap fel a partoldal terraszába, s így jut a mogyoródi mezőkre, onnan a mogyoródi völgyön keresztül vág, és a mostani szőlők vidékén felfelé húzódik a hegy déli oldalára, melyet ma Gyertyánosnak neveznek. Ezt érti a krónika a mogyoródi hegy név alatt. A Gyertyános déli oldalán még ma is világosan látható e vonal, a mint a bolnokai erdőn kelet felé áthúzódik Gödöllő tájékára. Ugyancsak a Gyertyános alatt húzódik lefelé délnek és északnak is egy kisebb sánctonal, melyet a községi bíró kalauzolásával mi szintén jó darabon nyomoztunk, de csak megközelítőleg vethettünk térképre.

Ime, e kettős sánctonal világosan megmagyarázza a krónika fentebb idézett szövegét, mely szerint Géza seregét határozottan eme sánctonal magaslatára helyezük, Salamonét pedig a sánctonal alá. Ily módon érthető, hogy Géza serege, mely a mogyoródi vidék lankásabb helyeit foglalta ugyan el, mégis az egész vonalon magasabban állott a támadó Salamon minden dandáránál, miután a hegyről leereszkedett úgy, hogy látván ezt Erney, mondhatta Vid comesnek: «No már az csakugyan csoda számba menne, ha azon sereg ott megfutmodnék a mi hadvonalunk elől, annál kevésbé, mert különben a hadállást nem úgy foglalták volna el, hogy a Duna essék hátuk megé, hanem biztosra

veszem, azon feltételben vannak, hogy vagy győznek, vagy meghalnak»; mint az imént idézett latin szöveg szabadon fordítva mondja.

Utána a nyomban következő mondatban ezen kifejezés feltűnő: «In girum flexit abenas.» László vezér pedig ágaskodó lován ülve, övéit buzdítani és lelkesíteni, serege előtt körben nyargal vala.¹ Ez annyit jelentene ugyan, körbe fordítani a ló kantárát, és itt úgy is vehető, hogy Szent László a balszárny lelkesítése végett bátorító szavakkal körülnyargalt volna; nekem azonban — ismervén a helyrajzot — világosnak látszik, hogy itt a krónikás nem az egész balszárny körüllovaslását akarta jelenteni, mely, mint tudjuk, négysoros három dandárból állott; hiszen már erre nem volt idő az összecsapás küszöbén, hanem csak az első hadsorok élén futott végig, a kik tudniillik a nagy gyűrűsánc karámján résen állottak, és e szerint a magyar krónikás «in girum» kifejezéssel a gyórt akarta jelenteni, és, mivel tudjuk, hogy hajdan, a mint leírják a német krónikások is, az ilyen gát oldalai cserjével voltak megerősítve, közel esik azon feltevés, hogy azon fehér hermelin, mely ez alkalommal Szent László lándzsájának nyelén felszaladt, és jó jelnek vétetett, éppen a csörszároknak bokraiból ugrott elő a szokatlan zaj hallatára. Más értelmet alig tudnék adni a csata színhelyén az ilyen cserjésnek. Egyébként e jóslatszerű epizódnak magyarázatát még alább is látni fogjuk.

¹ «Dux autem Ladizlaus ante exercitum suum super arduum equum residens. gratia exortandi suos et animandi, in girum flexit abenas.» (Képes 184. lap.)

Ennél azonban biztosabb álláspontom a következő mondat értelmezésében: «László vitézei Salamon csapatait, — kik mintegy a sánckerítések visszájával álltak szemben, — kegyelem nélkül való halál veszedelmébe zárták, felcsengő kardjaik rettentő csapásaival sebet ejtvén rajtuk.»¹

Mit jelent *cortina*? Kerítést a középkori latin-ság nyelvén.²

Szemébe ötlött e kitétel Podhradczkynak is, midőn a Budai Krónikát értelmező jegyzetekkel kísérté, de meg nem érthetvén a dolog valódi jelentőségét, nem is képzelvén, hogy itt miféle kerítésekről lehetne szó, hamis magyarázatát adta a szónak, midőn «sátor»-ral fordította.³ Azt azonban a jeles tudós meg nem magyarázta, mily szerepet játszhatott Szent László és Géza kirohásában a tábori sátor, és mily összefüggésben van e sátorokkal Salamon embereinek halálba kergetése.

¹ «*Milites autem Ladizlai agmina Salamonis tamquam in cortinis retro respicientia* terribili tinnitu gladiatorum sauciata in morte conclusit crudeli.»

² *Cortina* — Du Fresnénél — vagy *curtina*, seu *rustica area*, que *muris cingitur: cortis clausa* . . . . *Antequam ad cortinam ipsius Monasterii ingrederetur* etc. (1210-ből apud Guichenorum in *Biblioth. Sebusciana* . . . . *Turocius in Salamone cap. 52.* «*Milites autem Ladizlai agmina Salamonis, tamquam in cortinis concluderunt* . . . . *Inde murorum loricae, seu prominentes urbium muri, cortinae appellari videntur nostris, quod iis, veluti cortes incingatur* . . . . *Anna Comnena Lib. II. Κορτενας* vocat muros urbis seu loricas inter binas turres . . . . etc. . . . . etc.

³ «*Cortina* — így szól ő — *hic tentorium, non autem rusticam aream muris cingtam, ut de Fresne ad haec Thuróczi verba in glosario vult, significaverit; quum cortinarii olim dicti fuerint, qui principum tentoria observabant et servabant.*» (27. jegyz. 150. l.)

Részemről azonban, ki a kerítéseknek húzódását Mogyoródon nyomról nyomra kísértem, Du Fresne-nek értelmezését elfogadhatónak, sőt egyedül helyesnek találom.

Ezek alapján a szóban levő mondatot így írnám körül: László a visszahúzódó király után vetette magát seregével, azt hátulról rohanta meg, szemben Géza támadott keményen, oldalt pedig a gátfalak zárták el útjokat; egyszerre csak bekerítve látták magukat, és nem tudtak a menekülés útjára találni.

Feltűnő különben e mondatnál az alanynak, — mely többes számban van, — helytelen egyeztetése egyes számban levő igével — *milites conclusit*. — Ezt, mint fentebb láttuk, Thuróczi krónikája kijavítja, nekem azonban azon gyanum támadt, mintha eredetileg másképen lett volna szövegezve, vagy pedig egy közbevetett mondat maradt volna ki, melyet a későbbi kor másolói elhagytak.

6. Történetíróink véleménye, értelmezése.

A ki utra szánja magát, mielőtt elindulna, átolvassa, mit írnak az utikönyvek azon tartományról, melyet fel akar kutatni, s feljegyzni tájékoztatóul a főbb helyek behatóbb megfigyelését.

Mi sem tehetünk másképen. Méltányolnunk kell mások bűvárlatainak eredményét a nélkül, hogy szolgálilag kövessük a mesterek szavát: «*Nullius addictus iurare verba magistri*» mondja Horatius. Nem úgy, mint azon külföldön utazó, ki előtt csak az a való, a mit vereskötésű utikönyvének evan-

geliuma igtatott a route-ba, maga pedig ezen kívül sem lát, sem hall többet.

Lássuk, miképen értelmezik a krónikák ezen adatait nevesebb történészeink!

Szalay László, ki Thuróczit használja, február huszonhatodikára teszi a kemeji csatát. — Gézát Tokajnál mondja a Tiszán átkelni (ez utóbbi állítása, mint látni fogjuk, hibás). — Azt véli továbbá, hogy Lászlóhoz Nyitrán kívül Trencsénnek, Barsnak, Nógrádnak s általában a felsőbb megyéknek várkátonasága is csatlakozott. — A csatateret Czinkotától elég hibásan Veresegyházáig jeleli. — Vydnek mogyoródi haditervéről azt hiszi, hogy Géza seregét erős rohammal a Dunába akarta szorítani. — Ezen utóbbi véleményt készségesen osztom.

Katona, Podhradczky azt vélik, hogy, midőn Salamon a Tiszán Thoroydnál átment, és Péter fiának udvarába — curia Petri — szállott, ezen Péter neve alatt ama vitézt kell érteni, kit a kemeji csatában, mint Géza leghívebb emberét, bátor Opos páros viadalban leszúrt, és, hogy ezen Péter egy és ugyanaz a zászthy-i apátság alapítójával, ki magát 1067-ik évben kelt okmányban Petrus comesnek nevezi, Salamon királylyal, Géza s László hercegekkel közelebbi összeköttetésben van, kiknek, úgy szintén Dersy érsek, Radován — Radó — palatinus és a mogyoródi csatában szereplő Erney comes, Vyd comes és ez utóbbinak veje: Ilya comes, és többeknek névaláírásával erősítették meg az alapító okmány, így ez által kétszeresen országos érdekűvé válik.

Horváth Mihály az Igfon erdő nevét ingvány-nak olvassa. — Gézát Kemejtől a Mátra alatt vezeti Vác felé. — Salamon nemzetietlen, sőt hazaáruló politikáját erősen elítéli, ki az ország függetlenségét is kész volt áruba bocsátani a maga érdekében.

Jónak látom ide vágó szavait is idézni, mert főfontosságú kérdés, vajjon mi lehetett alapgondolata ezen elkeseredett küzdelemnek. «Henrik — úgy mond — hallván Salamon esetét, annál hajlandóbb teljesíteni kérelmét, minthogy eképen nem csak befolyást remélt nyerni régi óhajtása szerint az ország ügyeibe, hanem abból tényleges hasznot is látott «Salamon az ország egy részét átengedni ígérte neki, ha általa királyi székébe helyezték.» (Lampert 1074-ik évhez Pertznel V. 216. lap.)

«Maga Salamon újabb követeket küldött Wormsba, s még a minapiaknál is nagyobb ígéretekkel ösztönözte Henriket a segélynek mennél előbbi meghozatalára. Tizenkét kezes állított neki, hogy, ha általa királyságába visszahelyeztetik, őt hűbérurának vallandja, évi adót fizetend, s hűsége biztosításául hat erős magyar várost eresztend kezére . . . .»

« . . . . A fejedelmi testvérek s a nemzet előtt nem maradhatott titokban az, miként lőn az ország függetlenségének árulójává a megbukott király, hogy a trónt ismét elfoglalhassa . . . .»

Evvel s a többi nemzeti érzelmű történészek felfogásával szemben Marczali Henrik ellenkező politikai színezetet ad az egész küzdelemnek. (Lásd a Magyarok története az Árpádok korszaka-

kában 1896.) Szerinte e harc egyszerűen az Árpád-háznak volt testvérharca, melyben a nagyobb politikai előrelátás és a katonai erő döntött Géza mellett, habár alább maga is bevallja, hogy krónikánk nemzeti színezetet igyekszik adni a háborúnak, mert hisz' Salamonnal tartottak a németek. Erre még alább visszatérek.

Pauler Gyula munkáját az Árpád-házról annál inkább fogadhatjuk el kalauzul, mert ő, mint a pozitív történetírás különösen erős híve, tárgyilagosan az adatokra alapítja ítéletét. Az adatok összegyűjtésében pedig annyira tartalmas, hogy szinte az *embarras de richesse* fogja el az olvasót.

Paulernek azon véleményét, hogy Chotoyd alatt nem Tokajt kell érteni, hanem Kótaerét, vagy ehhez hasonló, közelebb esőt a csata színhelyéhez, ez utóbbi tekintetből szívesen vallom magam is. Azon, nála is kifejezett nézetet is elfogadom, hogy a kemej-i csatában küzdő lovag és a százdi monostor alapítója egy és ugyanazon személy, azt azonban kifogásolom, hogy Péter kuriája közel Pesthez, Péteriben, lett volna, hová Salamon útközben beszállott Péter fiánál, a mennyiben a Morva felé menekvő Gézát felfelé Borsodnak kellett üldöznie, nem pedig lefelé Pestmegyének. A hadállásra vonatkozóan is eltér véleményem. Azt sem találok indokolva, hogy a csataterőről menekülő Salamont messze kerülő úton a Csepel-sziget fejéhez vezeti. Szigetfő a magyar nyelv szójárása szerint felül, — mert hiszen akkor az alsó szigetnek, mint Névtelennél olvassuk, már

Csepel volt a neve — Szent-Endrének felső részén keresendő. Végül az időre nézve is, melyet a kemej-itől a mogyoródi csatáig számít, szintén más nézetben vagyok. Áma szerdai nap ugyanis, melyen a kemej-i csata történt, Exurge azaz Sexagesima vasárnapja után esett, február 26-ára, a mogyoródi pedig március 8-ára. A többiekben, a mennyiben helyrajzi tapasztalataimmal, különösen a csörszárkok körül tett tanulmányaimmal s a Mogyoródon szerzett néphagyományokkal összeegyeztethető, szívesen követem a fenn tisztelt tudósnak véleményét.

Ime, ezek után láthatja a tisztelt olvasó, hogy nem tájékozatlanul, nem is tanácstalanul ereszkedtem a kérdés fejtegetésébe.

7. Hadászati szempontok.

Krónikaíróink ugyan a mogyoródi csatát s annak körülményeit kiváló gonddal és pontossággal részletezik, de azért az okmányok puszta értelmezéséből nem domborodik ki az egész hadviselésnek lefolyása. Ennek megértésére feltétlenül szükséges, hogy a hadászat alapelveivel is tisztában legyünk. Igaz, hogy a középkori hadászat sokban különbözött a maitól, mégis főelveiben megegyezett. A kettő között a párvonalat és különbséget a szakférfiak vonhatnák meg illetékebben, de addig is, míg ez megtörténik, a fennforgó csata elbírálására nézve, mint műkedvelő, szükségét érzem, hogy munkámban a hadászati szempontokat alkalmazzam. Ha és a mennyiben

tévedtem, a szakkörökben — úgy reménylem — szíves útba igazítást találok.

A hadviselés vagy támadó vagy védelmi. Jelen alkalommal mindkettőnek esete előfordul. Eleinte Géza s László a védelmi harcot — defensiva — vívják, majd a kocka fordultával a támadót — offensivát — is felveszik.

A védelmi harcban a hadászat — strategia — tájékoztat bennünket, a támadóban pedig kiválóan a harcászat, mely a harcvívást — taktika — adja elő. A hadászat a háború elméletének elvein kívül a gyakorlati módokat állapítja meg, melyek azt állítják szemünk elé, miként kell a fegyverdöntés előtt a terep viszonyait felhasználni, a hadállást kedvezően elkészíteni, továbbá gondoskodni az élelmezés-, felfegyverzés- és közlekedésről, végül a csata esélyeinek feltételeit is előre berendezni.

A hadászatnak nyomába azután a harcvívás lép, mely a hadviselést általában, továbbá részleteiben is az ütközetet, összecsapást és annak körülményeit rendezi. A hadászat és harcászat egymást különben is kiegészíti oly módon, hogy a védelmi hadviselésben inkább érvényesül a hadászat, a támadóban a harcászat.

Ne tévesszen meg egyébként bennünket a magyarok ősi hadviselésének tanulmányánál Bölcs Leo azon állítása, hogy a magyarok nem harcoltak sáncok között a rómaiak módjára, mert ezen állítást csak azon megszorítással kell értenünk, hogy igenis a sáncokat nem használták támadó hadviselésükben és repülő lovasságuknak hadi

működéseiben, a mi természetes, hiszen csak saját lábuk elé vetettek volna gáncsot, és szabad mozgásukat akadályozzák a támadásban, — offensívában —, de, hogy nélkülözték volna a gátak védelmi vonalait, azt Bölcs Leo nem állítja. Számtalanszor látjuk ennek példáját a magyarok hadviselésében már akkor is, de kivált később a mai országhatárokon az avar gyűrűk felhasználásában. Épen ezt látjuk Mogyoródnál is.

A stratégia és taktika egybehangzó működéséből állapítható meg a hadjárat terv, a hadviselés módja, mindenek felett pedig a cél, melynek elérése ad irányt az egész működésnek.

Mi volt a szóban forgó csatában a cél, azt világosan kifejezte Salamon részéről álnok észszel, de találó képes magyarsággal a fondor lelkű Vyd várispán: «Két éles kard nem maradhat egy hüvelyben.» Azóta is szálló ige ez, mely az ország ketté osztásának veszélyét jelenti. E szerint Salamon célja e hadviselésnél nem volt egyéb, mint az ország egyesítése, mely magában dicséretes, csak a mód volt igazságtalan, a mint létesíteni akarta. Géza és László részéről pedig a cél nem volt egyéb, mint jogaiknak védelme, s főleg az ország függetlenségének megőrzése.

A hadviselésnél a kiinduló pont, a működési alany szintén tekintetbe veendő. És, ha ez több oldalról történnék, szükséges, hogy megfigyeljük a különféle hadvonalaknak egy középpontba való törekvését, melyet működési alapnak — basis — nevezünk. Ilyen bonyolult tervet nem látunk a mogyoródi csatánál.

A döntő csatát megelőzik az egyes ütközetek, hol a két ellenfél erejét összeméri. A mogyoródi csatát szintén megelőzte a kemej-i, mely azonban inkább az orvtámadás és meglepetés számába vehető.

Végül megjegyzem, hogy a gyengébb félnek mindig a hadászat előnyeivel kell bírnia, azaz erős védelmi állást kell elfoglalnia a hegyszorosok, völgynyílások, folyók akadályainál, de kivált a hadászati — stratégiai — vonalak, a sáncok védelmében. A támadó fél pedig erejének tudatában, mely őt gyakran elbizakodottá is teszi, inkább a hadvívás — taktika — előnyeit akarja kihasználni, s kivált a hadműveleti alap — basis — tájékán a döntő csata alkalmával arra törekszik, hogy a másik fél egységének vonalán áttörjön, s így elvágja a szárnyak összeköttetését vagy a tartalékot, és, ha ez sikerül, akkor a szétszórással, tönkreveréssel egyértelmű a hadművelet.

Ezen törekvéseket fogjuk észlelni a szóban forgó csatának tanulmányánál.

A mai hadviselés a divatos tűzfegyverek irtó hatása miatt óriási változást mutat a régebbitől. A mai harcászat — taktika — is ismeri az arc-támadást, de éppen a fentebbi okból nem alkalmazza; ezenkívül ismeri, s alkalmazza a megkerülő támadást, mely az ellenségnek hátban (és szárnyban); az átölelő támadást, mely az ellennek szárnyban; az átfogó támadást, mely az ellenfélnek szárnyakban s arcban támadása. Ez utóbbi is a ritka esetek közé tartozik, miután jóval felényesebb haderőt tételez fel, mint az ellenfél. Ezen

elvek igazában az 1870—1871. francia-porosz háború óta váltak, s válnak mindinkább uralkodókká.

És most kezdjük e küzdelmet megfigyelni előzményeiben, kitörésében s fejlődésében, de kivált figyeljük meg a döntő ütközetet mozzanataiban, végső eredményében! Mindez egymást jelentékeny történeti képben kiegészíti, melynek fontos voltát már kezdetben hangsúlyoztuk.

8. A hadviselés előzményei.

Ezen küzdelemnek előzményeit politikailag kútfejében, az Árpád-család belvillongásában kereshetjük, melyet gonosz tanácsadók magas lángra szítani ügyekeztek. Még I. Endre királynak és testvérének: Béla vezérnek, meghasonlásából eredett, mely — mint az előbbiekben láttuk — Endre fiára, Salamonra, is gyászos örökségképen átszállott, és, habár a püspökök, legkivált Dezső kalocsai érsek, és a jobb akaratú országnagyok mindent elkövettek, hogy lohasszák, vagy legalább kitörését halasszák, mindazonáltal a rossz akaratú államférfiúnak, Vyd bácsi várispánnak, sikerült nagyobb lángra szítania. Ezen villongásnak vészes szövétneke két nagyobb háborúban gyujtotta fel az országot: egyik 1060-ban tört ki, másik 1074-ben.

Voltaképen ki volt Vyd? A Guthkeledék nemzetségének ivadéka, kinek atyja a svévek tartományából, Stauf várából, származott ide Péter király idejében, és így lelkében nemzetünkhöz az áthasonulás nem volt benső, csak látszatos; még

mindig élt benne német eredetének hagyománya, és, mintegy ösztönszerűleg, vonzódott kifelé a német birodalomhoz, és ármányszövésénél folytonosan idegen segédseregekre támaszkodott. Az ő a magyarok történetében, a mi a hun mondakörben gonosz Detre volt, vitéz ugyan, de ármányos, az egység megrontója s a nemzet pusztulásának oka, ármány eszköze.

A királyi kegy őt és családját bőven elhalmozta, a bácsi várispánságot rábízta, sőt még vejének: Ilyének, is várispánságot szerzett. Az ő nagyra-vágyása azonban ennél magasabbra látott, a menygyiben a német hűbéri rendszer értelmében a hercegek országrészére vágyakozott, szem elől tévesztvén, hogy Magyarország törvényei a német hűbéri természetű adományozást oly értelemben nem ismerik, hogy itt külön önálló fejedelemségek támadjanak, mint a német másod-, harmadrangu hercegségekben szemléljük.

Egyéni jellemére a vakmerőségig bátornak kell őt tartanunk, ki a hadviselésben inkább a németek harcmodorát követte. A király udvarában éles cselszövő esze által szárnyalta túl az egyenes lelkű és szókimondó Erneyt, a hadi tanácsban pedig Opost, a Venczellintől származó Jáki nemzetség ivadékát, ki már erkölcsében egészen magyar volt, de, mint katona, inkább hős lovag, nagy viador, győzhetetlen a páros küzdelemben; mint hadszervező és csatavívó, tehetséggel nem igen látszott bírni, és, habár mindkét félen ünnepték, azért Vyd meghaladta haditervek készítésében, és csak eszközül használta.

Vyd különben ekkor már a 60—70 év között járt.

Vyd cselszövényének kell tulajdonítanunk, hogy a Belgrád ostrománál keletkezett visszavonásból megszületett a gyanakodás, mely pedig a gyűlöletnek anyja.

Látjuk a történelemből, hogy Nikétás görög stratégos meghódolása, ki Gézánál keresett biztonságot, milyen fájón érinté Salamont; látjuk, hogy ezt Vyd még inkább felgyújtotta, és a 19 éves ifjú királyt ezen módon a gyűlöletbe mintegy beugrasztotta. Hasonlóképen visszavonást tudott egyúttal Géza szívében is támasztani, midőn őt a hadi zsákmányban épp' ez okból jelentékenyen megrövidítette. Látjuk, hogy a visszavonás a nysi hadjáratban Vydnek fondorlata által még inkább fokozódott; látjuk, hogy ismét csak Vydnek ármánykodásán tört meg a püspökök békéltetése, mert, midőn még a tárgyalások folytak volna a kiegyezésre, és, mielőtt Salamon és Géza Esztergom szigetén találkoztak, már ő eleve rábírta a 22 éves fiatal királyt, hogy forduljon segítségért sógorához, IV. Henrikhez, és karddal oldja meg a kérdést.

Túszul is csak azért küldette magát képmutató módon Erneyvel együtt Gézához, hogy ott a közvetlenség előnyével kémlelje ki a viszonyokat, és vesztegetésével előkészítse a kitörendő háború esélyeit. Ekkor tántorította meg már előre hűségükben Bikás, Petrud és Zounuk várispánokat.

És, ha azt olvassuk, hogy Géza Vydet és Erneyt elzáratta, okát ennek valószínűleg abban kereshetjük, hogy az ármányszövécsnek tettén kapták, bár egészen fel nem fedezhették. Az elzárás

még inkább hatványozta haragját Béla fiainak ellenében, habár Géza gyengéd lelkülete engedett, és csakhamar szabadon bocsátá őt, a visszavonás szítóját — kezeseknek — a bihari püspöknek és Vathának érdekében, kiket Salamon viszont bezáratott, pedig Géza tudta, hogy Vyddel minden bajnak elejét vehetné. És vajjon a törből kibocsátott róka mivel köszönte meg e kegyelmet? Avval, hogy a börtön szenvedéseit kiszínezve Salamon előtt, őt még inkább felzaklatta, úgy tüntetvén fel azokat, mint az ő ügyében törhetlen hűségeért szenvedett vértanúságot.

Ime, előttünk áll az államférfiú, ki e háborút — a jobbak minden ellenzése dacára — oly szerencsétlenül bevezette.

Ime, ez volt a hadviselésnek politikai indítéka! Nagy akadály volt ugyan a harc kitörésének a Szent Márton napjától Szent Györgyig kötött «treuga», és gondolta, hogy az indulatos, de alapjában lovagias király nem fogja azt megszegni, ámde ő ezen segíteni tudott nem annyira beszéddel, mint inkább a kéz alatt előretolt események által. Immár adventben megjelent sürgetésére Marchart karinthiai herceg, kit IV. Henrik, mint hűbérbe akkor helyezett rokonát, a cseh Szvatoplukkal küldött segítségül. A királyt bizonyosan meglepte e gyors mozdulat, mely ama kényszerű belátásra vezette, hogy a békekötés túlhaladott állásponttá változott. És a német segédsereg fogadására kénytelen-kelletlen a Rába vonalára sietett.

A Rába mentén húzódtak az ország nyugati legerősebb gyepei. Ezek közül legfontosabb volt

azon vonal, mely Kapuvár és Babóth tájékán vonult el Sárvárnak, Ikervárnak, Vasvárnak, Egervárnak és így tovább lefelé. Ezen vonalon küzdöttek a német hadak III. Henrik hadjárataiban is. Most is az ország őrei védelmezték azt a németek ellenében. Ez okból ment tehát a király a Rába mentére, hogy ott a német sereget ezen gátakon bevezesse, s az öröket lecsillapítsa, hogy útját ne állják.

Ikervárában töltötte a király és kísérete a Karácsony ünnepeit. Az ünnep megszentelése akkor nagyobb időkeretre terjedt, mint jelenleg. A seregnek ott hosszú ideig való elhelyezése sok bajjal járt, kivált ezen időtájt tartó nagy hidegben, midőn a krónikák szerint a Duna és Tisza is befagyott.

Ez lehetett az ok, hogy a király a sereggel ismét beljebb Szalavárra vonult, valószínűleg azon cím alatt, hogy e vár környékén alkalmasabb helyet találnak a táborozásra. E sáncos várat azonban ne a mostani várak képe szerint gondoljuk, hanem csak úgy, mint a máig is fennálló sánctalakban meredező abaujvári, szabolcsi, borsodi, bihari stb. várak láthatók, hol a táborozás csak olyan volt, mintha a szabadban lettek volna. Evvel is közelebb jutott Vyd kaján szándékához.

Meddig vesztegeltek itt, a krónika meg nem mondja. Valószínűleg addig, míglen Vydnek sikerült a dunántúli várak katonáit, mintegy harminc dandárt, összeszedni.

Ekkor a körülmények Salamonnak már nagyon is a körmére égtek, mert oly seregnek ellátása nem kis gondot adott, és még nagyobb gondal

járt, ha számot vetett magával, hogyan fogja veszteg tartani és élelmezni e nagy sereget, melyet Vyd az események sarkalásának tekintetéből köréje gyűjtött, egészen a jövő április huszonnegyedikéig, Szent György napjáig.

Nekem úgy látszik, mintha a dolgok zűrzavarában a tanácstalan király lelke jobb érzületét követve, menekült volna tanácsért a szegszárdi monostorba. A sereg azonban oda is követte, s a krónikák szerint Keszölczön táborozott Szegszárd alatt. Keszölcz Csánki szerint Báttaszék és Nána között létezett.

Ekkor volt a király megostromlása, hogy határozza már el a háború kockájának elvetését. Marchardot használhatta itt fel Vyd a kételkedő ifjú király rábeszélésére. A krónika csupán azon szavakról tesz említést, hogy milyen könnyű volna most Gézát meggyőzniök, midőn László testvére Oroszországba, Lampert pedig Lengyelországba ment segítségért. Vyd rábeszélésében csak a király koronájának megerősítéséről emlékezik, de a sorok között én többet is vélek olvasni. Mintha hallanám a fondor udvari embernek szavait: «Uram, határozd el, király akarsz-e maradni, vagy nem? Ha te nem tudsz ebben biztosat mondani, majd megmondja azt Géza, ha számára az orosz és lengyel segítség megérkezik. Ha meg akarod érteni, mit felel ő, akkor emlékezzél csupán arra, mi történt ezelőtt tizenhárom évvel nyomorúan elveszett atyáddal, midőn II. Boleszló segélyével nagybátyád: Béla, és unokatestvéreid téged országodból is kizavartak, atyádat pedig még a földi élettől

is megfosztották. És mondd, ha akkor nem fogja pártodat a császár, most hol lennél? Számkivetésben, setét feledésben, pedig már akkor megkoronázott király voltál. Ime, Henrik sógorod a te érdekedben és testvérének: Judit királynénak, érdekében elküldte seregét, és te annak nem akartod hasznát venni? Hej, pedig az idők akkor sem voltak válságosabbak, mint a mostaniak! Ám jó, küldd e sereget vissza, mert — igaz — eltartásuk úgy is sokba kerül, kivált, ha ennek fejében itt csupán vesztegelnek, de, ha visszaküldted őket ilyen dicstelenül, akkor többet ne várd a hatalmas német császárnak segítségét semmi körülmények közt, és sógorod barátságáról, szövetségéről mondj le . . . . A többiről én nem felelek! . . . »

Hogy ezen szavakat nem alaptalanul írom ide, ha talán nem is egészen találom el a hangot, azt a krónikás ezen megjegyzéséből következtetem: «Úgy bánt Vyd a királylyal, mint a mester szokott tanítványával. És minden igazság és jog ellen szabályokat írt neki, melyeknek aláveté magát, mint a jog követelményének. Ilyen alárendeltségtől őrizkedjék minden ember, de kiváltképen egy király.»¹

Salamon időt kért, hogy jobban meggondolja a dolgot. És csakugyan hajnal előtt a matutinum zsolozsmának mondására a szegszárdi zárdában ismét összejöttek. Talán, hogy a dolog feltűnő ne

¹ «Regebat autem Vyd sic regem, sicut magister discipulum, erat-que sibi de jure, sine omni iure subditus.» (Képes 180. lap.) Úgy kormányozá pedig Vyd a királyt, miként mester a tanítványt, s ez jogilag, minden jog nélkül az ő alattvalója volt.

legyen, azért burkolta a vallásosság színébe a fondor Vyd az újabb tanácskozást. Midőn a zsolozsmának vége szakadt, és a szerzetesek celláikba mentek, a király még ott maradt, és belement elhatározásával Vyd tanácsába. Azonban elrejtözve ott volt Vilmos is, az olasz eredetű apát, ki már előbb akaratlanul is hallotta a gonosz lelkű tanácsos istentelen sugalmazását, és már akkor tüstént lovas embert küldött Gézához híradással, kegyelettel a zárda alapítója: Béla iránt, kinek, mint már tudjuk, Szegszárd nevéől hívták magát a zárdát is, és hálából pártját fogta fiainak is. Most, hogy rejtékében immár akarattal kihallgatta a gonosz szándéknak egész tervezetét, pillanatig sem habozott a teendők felől. Levetette a barátcsuhát, világiba öltözött, kardot kötött, lóra pattant, és sebes vágatva a hercegnél termett. Éppen reggel volt, Géza még aludt, midőn betoppant hozzá e szavakkal: «Menekülj, herceg, különben elfognak Salamon katonái, kik már útban vannak.»¹

Géza az első híradásra is megdöbbsent, és, habár megvesztegetett főembereinek, Petrud, Zounuk és Bikásnak, sikerült is vele elhíttetnie, hogy az csak vak zshivaj, melyet az apát — részeg lévén —, ok nélkül vert fel úgy, hogy tovább folytatta az Igfon erdőkben a vadászatot, mégis, gyanúperrel élvén, jónak látta Lászlót, ki Oroszországból épp' akkor üres kézzel tért vissza, Ottó olműtzi herceghez, Euphemia nevű nővérük

¹ «Fuge, dux, et, si non fugeris, statim milites Salamonis ad capiendum te appropinquant.» (Képes 180. l.) Fuss, herceg, mert ha nem futsz, Salamon katonái közelgenek, hogy tüstént elfogjanak.

férjéhez, elküldeni, hogy tőle sürgősen segílyt kérjen.

Most azonban az apátnak megjelenésénél meggyőződött, hogy nincs veszteni való ideje, hanem késedelem nélkül riadót kell fújni a közel eső várnépeknek, és a keze ügyébe eső sereggel lóhalálban kell sietnie a morva határ felé, hogy ott László csapatával egyesüljön.

Ime, így róttá be Vyd a magyarok történelmébe hadászatilag is e véres lapot, midőn a király seregét a futó lépésben menekvő Géza elébe vezette. Erős kifejezéssel él a krónikás ezen esemény jelzésénél: «A hitszegő Vyd — úgy mond — gonosz tanácsának emlőivel szoptatta meg a királyt, és seregét a vezér ellen indította.»¹

9. A hadviselés időtartama.

Minden esemény térhez és időhöz van itt kötve, ez okból mindkettőben tisztára kell jutnunk, ha a tényállásról helyesen akarunk itélni.

Hasznos lesz hát itt is közbevetőleg az időszámításra világosságot derítenünk, hogy, látván a napok gyors hullámvetését, némileg tájékozást nyerjünk az események lefolyására nézve.

Pauler a szegszárdi monostorban történt dolgokat valamikor januárban véli megtörténteknek. «Igy képzelte magának — úgy mond — legalább az utókor a jelenetet.» Ezen nézet azonban alig

¹ «Lactatusque est pessimo Vyd perfidi consilio, movitque exercitum super ducem.» (Képes 180. l.) S a hitetlen Vyd gonosz tanácsának tejét sziván, hadat indított a vezér ellen.

fogadható el, mert érthetetlen, hogy a háború kimondásának határozatától az első ütközetig mért késedelmeskedett volna Salamon egész február huszonhatodikáig. Hiszen készen álltak seregei az indulásra, és, ha csakugyan Vyd szándéka szerint akart eljárni, érdekében volt a gyors cselekvés, — diu delibera, fac cito. — Különben az apát nem pusztá ijesztgetésből mondotta, hogy Salamon katonái már közel járnak.

Részemről azt vélem, hogy a szegszárdi dolgok és a háború elhatározása februárius közepén túl történhettek. A Karácsonytól idáig eső idő pedig a seregnek ide-oda vonulásában, a sokáig eredménytelenül maradt tanácskozásban telt el, mert azt vélem, nagyobb ostrommal kellett az ifjú király szívét bevenni, mint a mennyit az egész hadviselés lefolyására fordítottak. Meg vagyok győződve, hogy ebben a király ama kijelentése volt a legnagyobb akadály: «Szavamat adtam, meg nem másíthatom, várjatok Szent György napjáig, akkor megindítom a hadjáratot!» De, mint láttuk, Vydnek álnoksága idő folytán ki tudta a királyt szorítani álláspontjának ezen sarkából is.

A királytól kicsalt beleegyezés után gyors ütemben haladnak az események az idővel a végső kifejlődésig.

Az első híradást, melyet az apát lovas emberével küldött, vehetjük körülbelül február tizenöt—huszadikáig tartó időközben. Ekkor László tüstént lóra kap, és, hogy Olmützbe jusson, legalább is hét napra van szüksége, ha nem többre, felvéve tudniillik a rövid téli napokat, a hóval borított

felvidéki utakat, a nyitravidéki és a kiskárpáti nehezen járható hágókat. Bele kell venni ezen útjába azon intézkedéseket is, melyek a felső megyék hadainak összegyűjtésére vonatkoztak, minthogy látjuk is, hogy Olmützből visszajöven, már kilenc dandár várta őt, hogy vele Vácz tájékára induljon.

Lászlónak a morva sereggel való visszatérését február huszonhetedikén innen semmiképen sem vehetjük, nem csak azért, mert Ottó hercegnek is idő kellett, míg a hadra elkészült, hanem azért is úgy gondoljuk, mivel később Géza udvari káplánját, Fekete Györgyöt, Lászlóhoz Morvába küldötte, hogy mentől előbb siessen elébe. Ha Fekete György lóhalálban ment Lászlóhoz, március elsején beszélhetett vele. Lehet azonban, hogy már őt útban találta visszafelé. Tény az, hogy Géza és László már március negyedikén Hontmegye alsó részében találkoztak, március 5-én onnan Vácra jutottak, és megállapították közösen a hadi tervet; 6-án hadállást foglaltak Mogyoródnál, 7-én pihentek a nagy köd miatt, a mi éppen nagyon is rájuk fért a kimerítő menetek után, és 8-án volt a döntő csata. E szerint a kemeji csata Sexagesima vasárnap után szerdára¹ esett, a mogyoródi pedig utána kilencedik napra, mely böjt első vasárnapja előtt csütörtökön volt.

Az események ezen gyors lefolyása a mai

¹ «Rex autem et dux ante Quadragesimam pugnauerunt in Kemei, quarta feria post Dominicam, qua cantatur Exurge.» (K. K. 58. fej.) A király s vezér pedig Negyvened vasárnap előtt harcoltak Kemejben, szerdán a vasárnap után, melyen ezt éneklük: Exurge!

időben is számot tehetne, midőn vasúton járunk, és telegraphphal, telephonnal adunk hírt. De a repülő lovas seregekkel meg lehetett tenni, nem példátlan eset ez a magyar könnyű hadaknál.

Pauler a mogyoródi csatát a kemeji után két hétre teszi azon indokból, hogy máskép a közbeeső hamvazószerdát a krónikás felemlíti vala, egyébként ő is elismeri, hogy per absolutum lovas sereg a Tiszától könnyen megteheti az utat a Dunáig 8 nap alatt.

Nekünk az idő ezen gyors egymásutánja a hadviselés kifejlődésének keretét szabja meg.

A későbbi következmények már lassabb tempóval haladtak a főesemény után. A bessenyők megveretése Mosony alatt még szintén ez évben történhetett húsvét körül, valami öt hét múltán, mert Ernő ez évben éppen a bőjti időszakot hozza fel ürügyül, hogy a bessenyőkkel verekedni tartózkodott, Henrik császár hadjárata pedig 1075-nek ősze járó időszakában. A pozsonyi vár körülrólása végül 1076-ban volt, de hogy meddig tartott, a krónikák fel nem jegyzik. Valószínűleg csak addig, míglen Henrikre a kiközösítés kimondatott, mert már azontúl a német befolyásnak szárnya volt szegve, és Salamon sem nyomott sokat a latban.

10. A haramia támadás és az orvul ejtett csata.

Az emberirtás mesterségének, melyet hadviselésnek mondanak, megvannak a maga nemzetközi

szabályai, és — habár ekkor azon elvnel fogva, hogy a szükség törvényt bont — sok meg is van engedve, a mit máskor megbélyegeznének, mint például a rablás, gyujtogatás, kémkedés, csel-fogások, sőt, a mi több, az ölés is, mindazonáltal a háború jogtana szerint — *lucus a non lucendo* — annak megüzenésére, folytatására, a fegyverszünet- s békekötésre nézve szigorú törvények őrködnek.

Ilyen nemzetközi megállapodás ez idő szerint a genfi egyezmény. Ilyenre törekszenek a parlamentek, a béke barátai, hogy az emberiség e betegségének romboló hatását enyhítsék.

Ezen korlátozó szabályok a ker. középkorban még szigorúbb keretbe szorítják a hatalomnak büszke önkényét, felállítván a *Treuga Dei* rendeletet, melyet az egyház szentesített.

Ilyen szabály az is, mely még az ókor művelt népeinél is érvényben volt, hogy a háborút meg nem lehet kezdeni, míg a hadfelek meg nem üzenték.

Itt azonban kihívó szó nélkül vonul ki Vyd comes a királyi sereggel, és hír nélkül tör be Géza országrészébe, a ki, bizván a kikötött fegyverszünetben, készületlen a hadviselésre, békében él, és vadászat. Ez valóságos haramia támadás, és orvul ejtett csata, melyet a középkorban nem ismertek, és később is assassin-gyilkosságnak ez ázsiai barbár néptől nevezték. Ezt az ószövetség is elítéli,¹ az orvul megrohant Izbozeth meggyilkolását megbélyegzi.

¹ Királyok II. könyve IV. feje. 11-ik vers.

Gézának ezen támadással szemben az volt feladata, hogy csatát egyáltalán el ne fogadjon mind addig, míg László seregében erősítést nem nyer, ámde a király útját állta. Valóságos utonállás volt ez. Az ily csatát elítéli a történelem, az így kivívott diadal mindig dicstelen győzelem.

A király, átmenvén a Tisza jegén, *Nagy fiának egyházánál*¹ öltötte magára a páncélt és fegyvereket.

Némelyek Nagy fiának egyházát Nagy Iván körül gondolják (a Tiszán innen van Kis Iván is, más néven Ivánka). Minden esetre azon területen esett, melyet Kemejnek neveznek. Vita tárgya, ha vajjon e Kemej földrajzi fogalom-e, mint a Nyírség, Hanság, vagy Szilágyság, avagy politikai jelentőséggel bír-e, vajjon nemzetségi megyét, vagy várispánságot jelent-e?

Pauler az előbbennek áll pártjára, Tomka, Balássy, Pesti Frigyes ellenben politikai megyét látnak benne. Részemről ez utóbbiakhoz csatlakozom, már csak azon okból is, mert az egri egyházmegyében sok századon át állott a kemeji főesperesség, mely éppen úgy, mint a borsodi, más-képen székesegyházi, borsovai, abauji, tarcafői, patai stb. mind megannyi politikai területet jelentett. Azt vélem, hogy Kemej a Tomaj bessenyő családnak volt nemzetségi megyéje.

Hagyjuk ez úttal a kérdés szellőztetését másokra; tekintsük meg inkább, mely terület tartozott valaha a kemeji főesperességhez! Hol volt a kemeji csata terepe voltaképen!

¹ «Apud ecclesiam filii. Nog armavit se.» (K. K. 58. fej.) Nagy fia egyházánál fegyverkezett fel.

A kemeji főesperesség plébániái főképen a Tisza, Berettyó közére estek, körülbelül Tisza-füredtől Szajolig, Túr-Pásztóig és Nagy-Póig. A mai Nagy-Kúnság keleti részei is Kemejhez tartoztak, valószínűleg a Tisza jobb partján is volt egy sávja.

Béla király Névtelen jegyzője Abád és Tomaj vidékét Kemejhez tartozandónak mondja, e táj esett ezen területnek derekára, innen nem messze van Nagy Iván. Így, ha a krónikában említett Nagy fia egyháza Nagy Ivánnak vehető, akkor a szóban levő ütközet Kemejnek felső részén történt Pusztakócs és Egyek környékén.

Nagy-Iván egyik része mocsaras, Örs és Igal felé pedig nagyobb kúnhalmokkal van megrakva (egyik nagyobbikat a falu mellett Csatadombnak nevezik!); ezenfelül nevezetes még ott a terepviszony tekintetéből azon csörszárók, mely az alföldről jön felfelé, Nádudvar nyugati határán át húzódik Nagy-Iván felé Kócsnak, és nyomait elmosódva még én is láttam a káptalani birtokban a Mérges vízfolyástól könyökre hajolva a debreceni útig Kócsnak.¹ Majd meg Tiszaörvénynek ment, de ezt csak szóhagyomány mondja, a Tiszán innen Tepélynek, Dormándnak, Kis-Apáthinak, úgy tovább a Bükkségnek. Ezen sáncároknak már csak egyes nyomai látszódnak itt-ott Borsodban is. E vonal darabjait saját szememmel láttam, a nagy-ivánit pedig Tariczky Endre térképre is vettette.

¹ L. igazolásul az egri főkáptalan uradalmi térképeiről: «Delineatio terreni possessionis Nagy-Iván, Jos. Sartori, Geom.»

Hogy e sáncot és e kúnhalmokat felhasználták-e Géza hadai, e felől mit sem mond a krónika.

E helyett azonban restelkedve írja le az itt történeteket, melyek a magyar fegyverre szégyent borítanak.

A középkori szokás szerint bizonyos szertartásokkal kezdtek a csatához. A keresztény elvek s a lovagkor szabályai irták elő törvényeit. Ezeknek nyomát látjuk még ma is a középkorból maradt, de manap már elfajult páros viadainál, melyben a küzdőtérre kiállt vívók között békéltetők lépnek elő, csak azután csapnak össze a felek az úgynevezett lovagiasság szabályai szerint. Itt ezen kísérletről sem szól a krónikás, pedig feltehetjük legalább az egyháziak részéről, a kibékítés ezen kísérletét. Ezen feltevésre bátorít az akkor élő főpapoknak, Dezső kalocsai érseknek, Nehemiásnak, a későbbi esztergomi érseknek, s a többi püspököknek is annyiszor megújított egyeztető fellépése. De, ha lett volna is ilyen próba, sikert nem arathatott, mert gondja volt arra az álnok Vydnek, hogy az ifjú király szivét a gyűlölet káini érzelmeivel és a gyanú keserőségeivel tele öntse, s így a kibékülést megghiúsítsa.

A protestáns Urguhard, ki az államtudományok jeles szaktudósa volt, Sveiczben éppen azért békült ki a katolikus egyházzal 1870-ben IX. Piusnak a vatikáni zsinat alkalmával a protestánsokhoz intézett felhívására, mert az egyház a háború jogát kivette a középkorban az emberi önkény alól, kanoni törvénynyel fékezte a föld hatalmasainak zsarnokságát, és háború kitörése előtt megállapítá,

ha jogos-e a viszály fegyveres eldöntése, vagy nem lehetne-e ezt kiegyenlíteni? A nemzetközi hadüzenet joga ugyanis voltaképen az isteni jogok közé tartozik, mert csak a Teremtő az élet és halál ura.

Itt meg Salamonnak hadviselésében nincs hadüzenet, nincs békéltetés, sőt lábbal tapossák az előző kiegyeztetési kötést is. Ezenfelül milyen aránytalan erővel támad Vyd! Nála harminc dandár és a német, cseh hadak is, amott pedig Gézánál csupán négy dandár áll vele szemben.

Ez még mind nem elég, mintha még így is félne Géza négy dandárától, alattomban megvesztegeti a három csapat vezérét, hogy hűtlenül árulják el Géza ügyét, a csata kezdetén tegyék le a fegyvert, ezért nekik királyi kegyelmet és rangot biztosított, és belekeveri e rút kötésbe magát a királyt is, rábírva őt, hogy esküt tegyen nekik.

«A herceg hadnagyai pedig, vagy inkább árulói, alattomban üzenetet küldöttek a királyhoz, mondván, hogy, ha a király őket méltóságaikban megtartja, s kegyelmébe fogadja, ők a háborúban, elhagyván a herceget, a királyhoz csapnak. A király pedig eskütétellel biztosította őket efelől, s akkor bizton átment a befagyott Tiszán a herceg ellen.»¹

A magyar mindig megbélyegezte az árulást, és soha nem tartotta dicsőségnek, ha a gyengébben

¹ «Principes autem Ducis, ymo traditores, miserunt clamculo nuncios ad regem dicentes: Quod si rex eos in dignitatibus suis teneret, et in gratiam susciperet, ipsi in bello, relicto Duce, ad regem confluerent. Rex autem certificavit eos super hoc praestito iuramento, et securus tunc transiuit Tysciam glaciata super Ducem.» (K. K. 58. fej.)

erőt vett a hatalmas, de ez annál fájóbb, mert abban a korona is szerepelt.

A király jobb érzése ez ellen bizonyosan tiltakozott, de az álnok tanácsos lenyügöző sugalmazása még ebbe is bele tudott menni. «Uram, — így szólhatott Vyd, — hogyan gondolod a háború-üzenetet egy alattvalóval szemben? Te őt csatára nem méltatod, hanem vakmerőségeért megbünteted! . . . . Nem is árulásról vagyon itt szó, hanem, hogy kevesebb vér folyjon, és őt könnyebben kézbe kapjuk, őt sem öljük meg, csak szemét kiszúrjuk, hogy szíve ne fájjon az országra! . . . .»

Géza négy dandárával, nem tekintve az ellenség túlnyomó erejét, elfogadja a csatát. A középkor szokása szerint harsonák jelzik a viadal kezdetét, és, a mint összecsapnak, mi történt? A három zászlóalj vezérek vezényszavára megfutamodott, s annak jeleül, hogy Salamonhoz átpártoltak, pajzsukat felemelték; e jelt azonban Salamon serege nem értette. A fondor Vyd, vagy annak megbízottja, elmulasztotta kiadni e jelnek magyarázatát. Így a sereg utána iramodott a futamodóknak, és pusztította azokat úgy, hogy alig maradt belőlük hírmondó. Bezzeg most védték volna magukat, de már nem lehetett! A krónikás boszúgában így kiált fel: «Bár az árulók közül egy se' menekedett volna.»¹ Ki hinné, hogy éppen ez árulás mentette meg Gézát a bekerítéstől, elfogás-

¹ « . . . . et utinam ex eis nullus evasisset, qui Dominum suum benefactorem sceleratissime tradiderunt.» (K. K. 181.) « . . . . és bár egy se' menekült volna meg belőlük, kik jötevő urukat a leggyalázatosabban elárulták.»

tól? Mert, míg azok után iramodtak, őt hadakozva hátrálni engedték, és csak a tábor egyik szárnya üldözte. Vitézei elveszvéen, feladta a herceg a harcot.¹

Volt még az egyenlőtlen csatának másik nevezetes mozzanata is. Midőn ugyanis Géza kisdéd csapatja ellen fordult az időközben ismét összetömörült üldöző egész sereg, mint az üldözött vad után a kopók falkája, hirtelen kürtszó rivalt Géza csapatjából. Vajjon mit akar ez jelenteni? Talán a herceg megadja magát? Heroldok (hírnökök) száguldanak hírt vinni és hozni a két ellenfél között. Akadt egy önfeláldozó férfiú, ki páros viadalra hívta ki Salamon legjelesebb vitézeit. Minek vesszen el annyi ember a győzelem kivívásáért, ha meg kell halni, haljon meg egymaga.

A lovagkorban gyakorta fordult elő ezen eset, fel volt véve a középkorban a hadviselésbe Dávid király példája nyomán; és az ilyen önfeláldozó daliákat tisztelettel kísérte az egész had, és ünnepélyes kísérettel vette körül a hősi viadalt.

Itt is bizonynyal úgy történt; kellő távolban, mint élő sövény állott a küzdelem színhelyénél, melyet a hadbírák állapítottak meg. Azután megfelelő kísérettel léptek ki a küzdő felek a mérkőzés színhelyére. Az ordaliák (istenítélet) bajvívásának ugyanis megvoltak szabályai, melyek ellen véteni a becsület és hit egyként tiltotta.

Ne is higgye senki, hogy ebben regényt írok, éppen a krónikás által leírt epizód bátorít erre, mert hiszen ő adja kezembe az ecsetet, hogy a

¹ «Militibus suis pereuntibus declinavit Dux a bello.» (K. K. 58. fej.)

jelenetet kiszínezzem. Sárga paripán, úgy mond, csillámló páncélban, aranyos sisakkal vágat a küzdőtérré Géza leventéje. Vajjon ki lehet? Péter, a hatalmas Ába nemzetség egyik ivadéka. Vele szemben Salamon táborából kiindulva, vágat a másik vívó lovag. Büszke fakó paripa hozza, csuklyás vasing takarja; kiki ismeri e daliát, *Opos* az, a cseh óriás legyőzője, a Jáki nemzetségből . . . Mit jelent ez éles megfigyelés a szárazon elbeszélő krónikásnál? Miért a részletek ezen erős kidomborítása? Azt hiszem, nem egyebet, mint a középkori istenítélet feltüntetését. Azon ünnepélyes cselekvény leírását, mely megakasztotta egy időre az események rohamos lefolyását, és belemarkolt a kerék küllőibe az emberi számítást meghaladó módon, mi ugyan a vereséget meg nem akadályozhatta, de elhárítá mégis Gézától a végső válságot Vyd rettentő boszankodására.

A két lovag előrefeszített kopjával összecsapott, de a heves viadal nem sokáig tartott. Péter vitéz, talán azért, mert idősebb volt, vagy, mivel ellenfele, *Opos*, Márton fia, jobban értett a lándzsa forgatásához, hős halállal áldozatja lett lovagi hűségének. Ellenfelének lándzsája széttépte a páncélszövet karikáit, és átverte e nemes szívet is. Míg megriadt lova gazdátlanul száguldott tova, haldokolva terült el a porondon, de még pillanatra eszmélhetett élte feláldozásának áldott gyümölcsseiről.¹

¹ «In hoc autem bello *Opus*, filius Martini, de genere Vecellini miles gloriosus, militem ducis, nomine Petrum audacissimum super equum submyrteum, ceterosque precedentem, radiante lorica et deau-

A vert had ugyanis azalatt időt nyert a menekülésre, Géza kiszabadult a kelepcéből, melybe Vyd akarta ejteni, hogy csakugyan gonosz szándéka szerint ama kornak kegyetlen szokásához képest, szemeitől megfossa.

A rövid téli nap ugyanis már hanyatlóban volt, nem messze üldözhatték hát a menekvő hadat. A hős Opost ünnepelte a király, és megcsodálták a német harcosok. Nem állja meg maga a krónikaíró sem, habár nem fogta Salamon pártját, hogy nagyokat ne mondjon e vitéz felől. Lándzsáját a villámhoz hasonlítja, szerinte a vitéz kardjával annyira vagdalkozott, hogy keze megmeredt, és a markolathoz ragadt. Bonfinius nem értette a magyarok ezen sallangos beszédmódját. Ő nem hallotta persze a huszárt, ki úgy dicsekedett: «kezem annyira neki szaladt a vagdalkozásnak, hogy a felcsernek kellett megállítani.» Bonfinius, mondom, nagyképűsködve kijavítja a krónikás e fellengző szólamait, és így szállítja le: Opos annyira dult ellenfelei között, hogy egészen véresnek látszott. — Megadta neki.

11. A visszavonulás utja.

Géza seregének roncsaival Cothoydnál száguldott át a Tiszán. A krónika azt mondja ugyan,

rata galea perspicuum atque ad conflictum milites provocantem singulari certamine superavit. Nam de agmine Salamonis ad praedictum militem solus Opus super gilvum equum in lorica cucullata euulsus, in modum fulminis ictu lanceae rupta lorica Petrum per medium cor transfixit.» (K. K. 58. fej.)

de itt elég nagyítással, hogy katonáit mind levágták. Ezt azonban önmaga cáfolja meg, midőn a mogyoródi csatánál felemlíti Géza fennmaradt kemeji hadát és zászlójelvényeit.

Hol eshetett ezen Cothoyd, vitás kérdés. Pauler Egyek körül a Kóta-érnél sejtí, mások a betűcsere után, mely a későbbi másolók vigyázatlansága folytán — némely krónikába Thocoyd csúszott be, ebben Tokajt vélik. Ámde ez utóbbi vélemény tarthatatlan. Mit keresett volna e kerülő vargabetűvel a menekülő Géza Tokaj vidékén, nem vették számba azon hadászati elveket, melyek szerint Gézának nem volt ideje ilyen kitéréshez, hanem éjjelt is nappallá kellett tennie, és a morva szélekhez futnia, hogy László hadával egyesüljön.

Ezt jelenti gyors intézkedése is. Átkelven ugyanis Cothoydnál a Tiszán, káplánját: Fekete Györgyöt, sebes vágtatva Lászlóhoz, Ivánkát pedig Lamperthez Lengyelországba küldi, hogy testvéreit a mentől hamarabbi csatlakozásra szólítsa. Megjegyzem itt, hogy Lampert neve a krónikában, a későbbi fejleményekben többet elő nem fordul. Hová lett, miképen tünt le a cselekvés teréről, valóban talányszerű.

Részemről Cothoydot Csege vidékén keresem, nemcsak azért, mert ott találok hasonló kiejtésű határneveket, mint Godolya (Gáthát, Gátaly) — a mi különben másutt is előfordul, például Szabolcsban Kótaj-Csegénél találjuk a Keményhát nevet is, lehet, hogy a Kemejháttól —, hanem még ezenfelül egyéb okaim is vannak.

A krónika azt mondja, hogy ezután Salamon is átkelt a Tiszán, bizonyosan azért, hogy Gézát tovább is üldözze. A krónikások azonban a hely megjelölésénél nem járnak egy nyomon: némelyek, mint a Budai, szintén Cothoydnál látják elvonulni, mások pedig Thoroydnál. Pauler e különbséget a hibás leírásnak veszi, és Cothoydot tartja helyesnek.

Nincsenek elég nyomós érveink, hogy biztosan eldöntsük, melyik az igazi, de akár legyen Cothoyd a fentebb említett Godolya, melyet én hajlandónak volnék a «gát alja» elferdítésének venni, a mennyiben magam láttam, hogy Ároktőtől csakugyan erre tart az «ördögárok»-nak nevezett csörszárok. Ott a temetőnél ugyanis éles szögben törik meg, és egyik ága a falu nyugati oldalán, mint elkopott árok «ördögárok» néven vízfolyás képében megy a Vaskapu irányába Csege határába, úgy tovább az Árkusnak Zám felé; akár legyen az Thoroyd, melyet a közvetlen közel eső, hírneves Tisza révnek Dorogd, Dorogma (Csánkinál Dorogman) elferdítésének vennék, annyi bizonyos, hogy az átvonulás ezen tájékon történt, mert másfelé nem is történhetett.

Felvilágosítást ad e hely keresésében a krónika, midőn azt mondja, hogy átmenvén Salamon a Tiszán Thoroydnál, vagy Cothoydnál, Péter fiának kuriájába szállott meg; e két dolgot, mint egymást kiegészítő és közvetlenül követő cselekményt, mondja el: «transivit Tysciam conglatam in Thoroyd, et descendit in curia filii Petri»; átmént, és megszállott, e kötőszó: és úgy az idő,

mint a hely egymásutánját jelenti, a mivel azonban nem mondom, hogy még ugyanazon napon.

Jogosan kereshetjük tehát itt a Tisza mellett, vagy legalább nem messze tőle, Péter kuriáját, melyet ha más okmányok nyomán megtaláltunk, arra is világot vetünk, hol lehetett Salamon átkelése, evvel kapcsolatosan: hol volt előzőleg a kemeji csata. Az átkelés és megszállás helye ugyanis egymást kölcsönösen megjelöli.

Annál inkább kereshetjük e helyet jelen értekezésünkben, mivel ezen szállás egyszersmind stratégiai pontot is jelent. Itt tartózkodott ugyanis Salamon mindaddig, miglen üldöző csapata s kémei hírül nem hozták, hogy László és Ottó herceg csakugyan egyesült Gézával, ki most erős sereggel közeledik. Ekkor történt ott a haditanács, melyben megbeszélték a hadviselés tervét, s a további teendőket megállapíták, mint a későbbiekben fogjuk látni.

12. Ki volt a kemeji Péter vitéz?

De mielőtt Péter kúriáját kutatnók, előbb azt kell tisztáznunk, ki legyen hát voltaképen *Péter comes*, kit család- és nemzetségnevén sem kellett a krónikásnak megjelelni, mert úgysis mindenki tudta, ha keresztnevén említi is.

A ki a régi magyar társadalmi viszonyokat ismeri, és az elnevezéseket tudja még azon időkből, midőn a «Nagy-asszony», «Kegyelmed» címek járták, tudja, hogy az «úr» szónak valaha nagyobb volt az agiója, mint manap, és, ha valakit csak

keresztneven szólítottak, — per eminentiam, — az a vidéken általános tiszteletnek és megkülönböztetésnek örvendett. Így például Abaújban a régi Csereháton, még nem oly messze multban is, ha Gábor urat említettek, mindenki tudta, hogy az Vendéghy Gábort, a megye öreg volt alispánját, a hírneves Aba-család egyik ágának utolsó ivadékát jelenti. Eger vidékén a Szád-úr határnév Szád nemzetségnek tarthatta fenn emlékét, kitől Szádvár és uradalma van elnevezve. Az ország temérdek helyneve őrzi még a hírnevesebb férfiak emlékezetét, mint például Tass-vására, —nádja, Pétervására, Bánhida, Péterfalva, Tamásfalva, Mikófalva s így tovább.

Midőn tehát itten csak általában, egyéb jelző nélkül említetik a Péter név, bizonyosra vehetjük, hogy kiváló személynek volt jelzése, kit mindenki ismer. Ki lehetett pedig a jelen esetben más, mint azon Péter vitéz, kit előbb bajvívóként említett a krónikaíró, kit bizonynyal már nagy származása, előkelő megjelenése is megkülönböztetett ugyan, de még inkább kiemelt azon önfeláldozó tettének emléke nem csak a kortársak előtt, hanem mindaddig, míg a magyar ilyen példán lelkesedni fog, melyet az imént mondott el úgy, hogy a Péter névnek pusztá említése ezen krónikában szükségképen visszaidézi ama hősnek emlékét elannyira, hogy, ha más Péterről lett volna itt szó, akkor a tévedés elmellőzése céljából meg kell vala jegyeznie, hogy ezen személy nem egy és ugyanaz az imént említett hőssel, hanem egészen különböző, másképen félreértés származott volna

belőle. Ezt a józan gondolkodás és nyelvtan helyes kezelése okvetlenül megkívánja.

Mindez elméletileg igaz, de kérdés, van-e más tényleges adat, mely ezen Péterre vonatkozik, és felőle bővebb értesítést is nyújthat. Igen is van, a százdi monostor alapítólevelében.

Ezen monostort éppen e korban alapítá Péter várispán, comes, ki az Abanemzetségből való volt;¹ mutatja az, hogy a százdi monostor elronyolott okmányát IV. Béla király alatt 1267-ben újította meg Artolph fia, Pueđ, mint ama monostornak kegyura. Ezen Pueđ comes, mint Béla okmánya vallja, Aba-nemzetségből — de genere Aba — származott. Tudjuk, mily féltékenységgel őrizték a középkorban a patronatusi jogot, mely ugyanis a főbb nemeseknél az előkelőségnek volt jele. Igy biztosra vehetjük, hogy ezen előjogot az egyházban az Abák az alapítás címén nyerték meg, és tartották fenn még Béla idejében is két századon át, fennkölt lélekkel gondoskodván arról, hogy alapítványuk ezután is épen fenntartassék, mint kitetszik IV. Béla szavaiból, ki Pueđ indító okát idézi, melyet az alapító okmány megújítására felhozott: «hogy az idő haladtával a mondott zárdára valami veszedelem ne jöhessen, mi azt megújítani s kiváltságunkkal megerősíteni méltóztassunk.»²

¹ «Ego Petrus eterne retributionis munere monasterium sancte Marie Jesu Christo chooperante construxi, quod dicitur zasty.»

² « . . . ne processu temporis dicto monasterio aliquid posseť exinde periculum provenire, nos illud renovare ac nostro dignemur privilegio confirmare.»

Azon jogelv szerint: *melior est conditio possidentis*, mink e véleményben mindaddig megmaradhatunk, míg valaki ellenkező adatokkal meg nem dönti.

Ime, e szerint a százdi monostor alapításánál is találkozunk egy Péter nevű comessel, ki az Abanemzetségből származott. Kérdés, azonosíthatjuk-e ezt az előbb említettel. Mindenek előtt megjegyezzük, hogy e két esemény kevés különbséggel ugyanazon időre esett. A százdi másképen zászthy apátság okmányának kiállítását általában 1067-re teszik, azon időre, midőn még Salamon király, László és Géza hercegek között megvolt a béke s az egyetértés. A kemeji csata pedig, melyben Péter hős halállal mult ki, 1074. február 26-án. E két esemény között csak hét év forgott le. Továbbá a százdi monostor alapítója: Péter, az okmány kitételei szerint a legközelebbi viszonyban állott Géza herceggel, kit abban megkülönböztetésül «magnus» jelzővel nevez, és Szent Lászlóval, kit egyszerűen csak herceg, dux, címmel illet,¹ kiknek adományozásából több jószágot nyert, melyeket ismét a monostornak adott alapítvány gyanánt: így a szihalmi birtokot,² a mai Kis-Ápáthit, így a peresderzsi pusztát, Bubach falut, az ottan elterülő réteket, Salamon királytól és Gézától Czeda földbirtokot, Bekecs földét szintén Gézától kapta. Ezen-

¹ «Tandem ego Petrus rogavi regem cum duce Magno et duce Ladizlao.» . . . . Az aláírásban szintén: «Rex Salamon, Dux Magnus, dux Ladislaus, archiepiscopus Derzsy, palatinus comes Radován, comes Erney, comes Wydus» . . . . etc.

² «Possessionem in Scenholm, quam dux michi, ego monasterio subdidi» . . . . etc.

felül a monostor népének a királytól, Géza hercegtől és Lászlótól egyéb szabadalmakat is szerzett. Mindez igazolja, hogy Péter comes legbensőbb összeköttetésben állott a hercegekkel, kik jóvoltukkal elhalmozták, különösen pedig László herceg, ki pártfogásával támogatta ezen vallásos szándékának kivitelében; ez okból nevezi IV. Béla az alapító okmányt Szent László művének.¹

Ezen összeköttetés és hála — kérdezem — nem indíthatta-e tehát a nemes lelkű lovagot arra, hogy Géza megmentéseért életét feláldozza. Annál is inkább, mert, mint comes azaz várispán, ő lehetett vezére a hűséges dandárnak, és őt illette a megtorlás tiszte és joga, őt, kit nem bírt megvesztegetni Vyd ármánya, mig Bikás, Petrud, Zounuk ispánokat igéreteivel árulókká tette. A százdi oklevélben csakugyan comesnek mondja magát.

Nem tudjuk ugyan biztosan, melyik várispánságnak volt élén, mindazonáltal sok valószínűséget látunk a fentebb említett alapító okmányban azon nézet mellett, hogy Szabolcsnak volt várispánja, és, mint ilyen, emlékezett meg Szabolcs váráról alapító levelében, megajándékozván Vencsellő és Vense határában levő birtokainak jelentékeny részével, mint Foltin egyedirata állítja.²

Igen, de már a kemeji csatánál eme Péternek élemedettnek kellett lennie, a mennyiben az alapító okmányban nagyatyának mondja magát. Ez azon-

¹ «privilegium S. Regis Ladislai, progenitoris nostri, confectum et emanatum.» Ósapánk —: sz. László királytól tett és kibocsátott kiváltság.

² «A zázty-i apátság» V. fej.

ban véleményem szerint még meg nem döntene azt, hogy Péter comest egynek tartjuk avval, ki a csatában elesett, mert nem példátlan eset volt az, hogy a régi magyarok, kik edzettebbek voltak, mint a mostaniak, még hatvan éves korukban és azon felül is kiléptek a küzdőtérre. Maga Vyd is ilyen korban volt. Talán éppen azon korkülönbségre vonatkozik a krónikás megjegyzése, mely a két küzdő fél között fennállott: «Petrus audacissimus.» Ezt én nem arra értelmezem, hogy páros viadalra kihívta Salamon vitézeit, mert hisz' ilyen kihívó akármennyi volt ama korban, midőn a pozsonyi ostromzárlatról, mely két évvel később történt, azt olvassuk, hogy László és Salamon emberei folytonosan ilyen páros viadalra szólígtatták egymást, még maguk a had fejei is vívtak, hanem igenis arra értem, hogy jóllehet Péter már idős ember volt, mégis a helyzet válságának hatásától fellelkesülve, részint pedig azért, hogy a herceget megmentse, ki mert állni egymaga az üldöző dandároknak, mint Horatius Cocles, és megállította azokat, igaz, hogy életével fizetve meg bátorságát.

Onnan is jelentékeny érvet meríttek a szóban forgó vélemény támogatására, hogy az alapító okmányt — bővebb igazolása tekintetéből — nem csak a király erősítette meg aláírásával, hanem Géza herceg is, ki magát «dux magnus» néven jelzi, László herceg «dux Ladislaus,» Dezső érsek «Archiepiscopus Dersy,» ki a garami szent Benedek apátságnak alapító levelében kalocsai érseknek neveztetik; Radován palatinus, Erney comes, Ilya comes: Vydnek veje, Martinus comes: Opos atyja

és a többi főember, szóval azok, a kik ezen korban szerepeltek, és Kemejnél, Mogyoródnál egymás ellen harcoltak.

Ezen érvek indíthatták Katonát, Podhradczkyt és más történetírókat is azon vélemény felállítására, hogy az Aba-nemzetségbeli Péter volt az, ki a százdi zárdát alapította, és hét év múlva rá Gézáért a kemeji csatában feláldozta magát.

Az imént említett két nagy esemény méltán emeli ki a feledés porából, és állítja történelmünk legjelesebbjeinek sorába ezen férfiút. Ehhez járul még másik történeti vonás is, mely tiszteletünkön kívül rokonszenvünket is felébreszti.

Láttuk fentebb, hogy a százdi zárda alapítóját a családban IV. Béláig fennmaradt kegyúri (patronatusi) jognál fogva nem alap nélkül mondjuk az Aba-nemzetséghez tartozónak. Láttuk a krónikák értelmezése szerint, hogy a Kemejnél elesett hős egy és ugyanaz ama nagy lelkű alapítóval; ha ez áll, akkor vele Aba Sámuel emlékéhez is eljutotunk, mert ennek alapján Péter comes azon tragikus sorsú királylyal volt legközelebbi családi összeköttetésben, ki III. Henrik császár ellen küzdvén, a nemzet függetlenségeért esett áldozatul.

Tudjuk, hogy Sámuel királyt 1044-ben a Tisza felé menekülésében ezen tájon egyik *öskori gátárokban* ölték meg kegyetlenül;¹ ezen esemény az imént tárgyalt dolgok előtt csak harminc évvel történt. Abáról tudjuk, hogy sokáig bírta a nádor-

¹ «*in scrobe veteri iugulatur*» —sroba, fossa ferraricia, a Latinis *Scrobs*, mondja Du Fresne.

ispáni tisztet a szent király idején, valamint azt is, hogy István testvérét vette feleségül, ki szent Istvánnál ugyan fiatalabb lehetett, de nem sok esztendővel; ezek után ítélve, azt véljük, hogy Aba Sámuel már élemedett korában halt meg, amennyiben egyvívású lehetett I. Boleszlóval, Orseolo Péterrel, kik szintén Szent Istvánnak sógorai voltak.

Ha Sámuel s ezen Péter vitéz korát, birtokviszonyait, életkörülményeit összevetjük, ama gondolatra jutunk, hogy Péter e királynak fia lehetett. Sámuelnek, tudjuk, csakugyan volt családja, Péter pedig határozottan Aba-nemzetségének vallja magát, de a külföldi krónikások is határozottan említik, ezek nyomán állítja Horváth Mihály, hogy Győrött tette foglyává III. Henrik Aba családját.

Ha voltak fiai, mi lehetett természetesebb, mint hogy előkelőségüknél fogva ők is szerepeltek e tájakon várispánok- vagy egyéb méltóságban levőkként, hogy nagy vagyonuk-, társadalmi kiváló állásuknál fogva szintén kivették részüket azon vallási és politikai mozgalmakból is, melyek akkor a nemzetet áthatották, atyjuk példájára; ime, ezt látjuk Péternél is, ki comes-várispán-nak írja magát, monostort alapít, mint maga Aba Sámuel is tette nemzetségi birtokán és a Mátra aljában a saári dombon.

A százdi monostor azt vallja ugyan okmányában, hogy hárman voltak testvérek.¹ Kérdés, vajjon

¹ »Nos tres germani fratres predia possidebamus, quorum terciam partem, que me contingebat, monasterio in omnibus dedi eisdem.» Mi hárman édes testvérek telkeket birtokoltunk, a melyeknek harmad részét, mely engem illetett, mindabban a zárdának adtam.

e három testvér atyjuk halála után miképen egyezkedett meg a nemzetségi nagy birtokon, hol jutott ki Péter öröksége, megfelel-e az eladományozott rész az Aba-nemzetség birtokviszonyainak.

Mint Anonymusban olvassuk, az Aba-nemzetségnek Öd és Edömér volt törzse. Ezekről származott unokájuk: Pata, kinek nevéből eleinte Pata-nemzetségnek hívták őket. Ennek ivadéka volt később Sámuel király, kit a nép kegyeletből Aba azaz Apa címmel tisztelt. Utána családja elhagyta a Pata nevezetet, és Aba-nemzetségbelieknek — de genere Aba — irta magát, hogy így a nemzetségben létezett királyi méltóságnak emlékét már a névben is fenntartsák.

A mi pedig a jószágokat illeti, azon birtokok képezték az Aba-nemzetség tulajdonát, melyeket az ősök a honfoglaláskor ősi joggal szereztek.

E birtokok egyik része Anonymus 17-ik fejezete szerint a Hegyalja körül *Takta* lapályán és a hegység vidékén esett.¹

Másik részét a vagyonnak a *Mátra* nagy kiterjedésű erdőségeiben nyerték, ide nem értve a közös nemzetségi birtokot, mely felosztásra nem került.²

¹ «Ibidem iuxta *Tocotam* et infra silvas, dux Arpad dedit.» Ugyanott a *Takta* mellett és erdők alatt Árpád vezér adott.

² «Tunc dux Arpad in silva *Matra* dedit terram magnam Edunec et Edumernece, ubi postea Pata, nepos eorum, castrum construxit, ex quorum etiam progenie longo post tempore rex Samuel descendit, qui pro sua pietate Oba vocabatur.» (Anonymus 32. fej.) Akkor Árpád vezér *Mátra* erdőkben nagy földet adott Ednek s Edömérnek, a hol azután Pata, ezeknek unokája, várat épített. Hosszú idővel ezután Sámuel király szintén az ő ivadékokból származott, kit kegyességeért «Abá»-nak hívtak. (Névtelen 32. fej.)

Aba király fiainak volt min megosztóznok, ha már egész országot nem is örököltek. Egyik valószínűleg a Mátrát kapta, a másik azon hegyvidéket, mely Abaujvár- és Bodony várával Abauj- és Sárosban terül el; a harmadiknak végül a taktavidéki birtok jutott osztályrészül.

A Mátra vidékén levő birtoktest okmányaink szerint több századon át volt az Abák tulajdona: ezt hívták Patavármegyének is. Ott volt a patai főesperesség, mely az egri egyházmegyében máig is fennáll.

A Hegyaljától felfelé huzódó vidéknek megerősítésére még Aba Sámuel épített sáncos várat, mely róla Abaujvárnak neveztetett, és a vármegye körülötte Abaujvármegyének.

Magam is megtekintettem e sánctalak szerkezetét, és ott tanulmányoztam a magyarok ősi várépítésének rendszerét, összevetve az abaujiti a borsodi, patai, szabolcsi várakkal, melyeket meg is ásattam.

Oda gyűltek Péter ellenében Aba Sámuel halála után harmadik évre a nemzeti függetlenséget féltő s a pogánysághoz szító magyarok, hogy a Lengyelországból előhívott I. Endrét fogadják. E vár alatt Abaujti és azon felül Sáros uj vármegyét is nagy részben az Abák bírták, kik elszaporodván, a nagy területet megosztották, ezek közül legnevezetesebb volt az Omodeág a gönci hegyen levő Omodévárral, de ezek a rozgonyi csata után a számki- vetés keserű kenyerére jutottak.

A harmadik fiúnak, talán a legfiatalabbnak, juthatott a taktavidéki birtokoknak része messze

terjedő földeivel, falvaival. Erről mondja Anonymus:¹ «Mely földeket utódaik is az isteni kegyelem segítségével . . . . mostanig bírni érdemesek.» A taktai birtokot, mint az Aba-nemzetség birtokát, egyenesen felemlíti.

Éppen ezen birtokokról van szó a százdi alapító levélben. Innen, míg egy részről beigazolódik, hogy eme Péter csakugyan az Aba-nemzetségből származott, mint az ugyanazon származású de genere Aba-Pued kegyúri (patronatusi) jogának gyakorlatából látjuk, más részről pedig azt kell Anonymusnak e birtokra tett megjegyzéséből következtetnünk, hogy Béla király Névtelen jegyzője a százdi zárda alapításának tudomásával még nem bírhatott, mert, midőn e birtokok a család egyik ágáról az egyház tulajdonába mentek át, nem mondhatta volna az imént idézett szavait, de éppen ez viszont azon régibb írók véleményét látszik bizonyítani, kik Anonymust: *Belae regis notarius*-t, I. Béla jegyzőjének tartják, ki ezen események előtt zárta már le feljegyzéseit, mert a tényekkel nem jutott volna ilyen ellenmondásba. Egyet értek ezekben Foltin «Zásztly apátság» című monographiájával.

Ha az elmondottakból csakugyan beigazolható volna, hogy Péter vitéz Aba Sámuelnek fia, akkor még szebb világításban látnók a kemeji csatán történt páros viadalt. Eme Péter vitéz, mint Aba fia, atyja hagyományainak örököse, felháborodva látja, hogy Salamont a császár támogatja, és saját

¹ «*Quas etiam terras posteritas eorum divina gratia adiuvente . . . usque nunc habere meruerunt.*» (Anonymus Cap. 17.)

országában a magyart a német, cseh sereg üldözi éppen úgy, mint III. Henriknek idejében. Ettől félti hazáját, mert IV. Henrikben szintén a nemzet függetlenségének ellenségét látja. Salamonban, Vydben az ország árulóit tekinti; majd eszébe jut atyjának: Sámuel királynak, válságos küzdelme: elkeseredik, nem veszi számba haladott korát, és, mint hogy üldözött vadként dicstelenül fusson, inkább eltökéli magát a hős halálra, kilép a síkra, nem csupán Géza megmentéseért, hanem a haza függetlenségeért is, és kész magát feláldozni, miképen atyja tette III. Henrik ellenében.

Ez utóbbi feltevés ugyan inkább csak lélektani indítékokon nyugszik, és nem kétségtelen (apodikt) történeti adatokon — ilyennel úgy sem sokkal dicsekedhetünk e korszakból — így elismerem, hogy ellenvetést eleget lehet tenni e felfogással szemben. Ime, magam is támasztok ilyet, hogy lássák, miszerint az éremnek másik lapját is megtekintettem. Péter alapító levelében nincsen szó fiúról, hanem csak Magna nevű leányáról és ettől született unokájáról: Gecséről, kiket az óriási vagyonhoz képest nem éppen nagy dúskálkodásban hagy. Ama Péterről pedig, ki a kemeji csatában elesett, az van a krónikában írva, hogy fia is volt, annál szállott meg Salamon: «et descendit in curia filii Petri.»

Ez ellenvetést én így oldom meg: ha a törvényszéknél valamely személynek azonosságáról van szó, ez esetben a személynek jellemző vonásai tekintetnek; az életadatok lényegesebb részét veszik figyelembe, a mellékesek külön-

bözete, kivált azoké, melyek az egyént nem közvetlenül érintik, nem jön szorosán számba. Például a ruha, melyben valaki elpalástolja személyét, meg nem ingatja a belátó bíró ítéletét. Itt is csak az áll, ha e történeti két alakban nincs ellenmondás, ha a kor, a cselekmény, a jellem belső jelei igazolják azonosságukat, nem zavarhatja meg a feltevést egy idegenszerű körülmény. Lehet, hogy a krónikás az unokát nevezte fiának, a mi széles értelemben használatos is, midőn ivadékról van szó.

Az is ellenkezni látszik, hogy Salamon a kezeji csata után Péter fiához szállott. Ezt némelyek barátság jelének veszik, de én inkább azt látom, hogy háborúban megszállni valakinél nem barátság, mivel kiélni a gazdát nagy királyi kísérettel inkább ellenséges érzületet jelent, mint barátságot. Talán éppen ezt is azért eszelte ki az álnok Vyd, hogy boszút álljon a maradékon, mert éppen e ház családfője, Péter, volt az oka annak, hogy Géza megszabadult, kit elfogni annyira vágyott.

13. Merre esett Péter vitéz kuriája?

Érdekes volna már most kikutatnunk, merre esett Péter kuriája. E pont ugyan hadászati szempontból is nagyon fontos a jelen körülmények közt: ez volt ugyanis Salamon seregének megfigyelő pontja, itt volt a válságos lépésnek eldöntése.

Jól kiszimatolta Géza áruló párthiveitől Vyd, mint a krónikás szavai igazolják, honnan várhatta a veszélyt. Tudta, hogy előbb László üres

kézzel jött vissza Oroszországból, most pedig Morvába ment segélyért, éppen utána tartott Géza leverte seregével; de más részt attól is félhetett, hogy Lampert testvérének sikerül II. Boleszlótól segélyt nyerni, mint a minap is I. Béla Andre ellenében. Még élénken emlékezhetett, hogy a lengyel hadakkal mint verte tönkre, tizenhét éve már, Salamon atyját.

Igy állván a dolog, a két fenyegetett oldalra a középpontból a morva- s a lengyel határ felé két portyázó hadat kellett Vydnek kiküldenie; egyiknek ugyanis az volt feladata, hogy Gézát üldözze, elfogja, a másiknak pedig, hogy Lampertnek utját állja. Szóval két felé kellett működnie, két irány derékszögben indult ki a főhadiszállásból: egyik t. i. északkeletre, a másik északnyugatra.

E főhadiszállás, a hadművelet középpontja, természetesen ott volt, hol a király táborkarával tartózkodott, minthogy pedig az elvérzett Péter kuriájában ütötték fel a sátorfát, ez okból nevezem én azt hadászati pontnak.

Éljük be magunkat az események keretébe, s kérdezzük, ha nekünk kellene ily pontot választanunk, vajjon, a Tiszától jöven fel, melyiket választanók! Okvetlenül azt, hol a két irány felé vezető országút egy csomóba összejön. Ezt gócpontnak — Knottpunkt — nevezik manap. Vajjon e pont a jelen esetben hová esik?

Tessék megnézni a táborkari térképet, és egyúttal kérdezzük, merre voltak hajdan a hadak útja s kereskedelmi utak! Azt hiszem, ezen szem-

pontok bennünket Borsodmegyébe utalnak, oda honnan a Szerencs felé vezető út visz Lengyelországba; ez ugyanazon vonal, melyen a magyarok is bejöttek, más részt Morva felé pedig a Sajó és Rima völgye nyílik előnkbe.

Ezeknek alapján én az út kétfelé ágazásánál keresem a középpontot, s közel ehhez a király főhadiszállását. Úgy vélem, Ónod és Miskolcz közt kell azt megtalálnunk azon tájon, hol IV. Béla is tábornokot ültetett a tatár ellen.

Péter kuriáját is itt keressük Borsodban a priori felállított elv szerint. Nem tudom, messze elvetem-e a súlykot, ha én ezt Sajó-Petri környékére helyezem. A százdi okmány említi Péter faluját és Péter mezejét: «a villa Petri, ad agrum Petri» —; igen, de ott Scynnik helység is van említve, Cheyey vizér és Bechydy határa. Ez utóbbit én Böcs vagy Böcshidának vélem Petri mellett. A fentemlített Scynnikben pedig Nyéket vélem előnévvel, mert Nyék több volt. Lehet, talán ama Szinye is lappanghat e névben, melyet Csánky felemlít. Possessio Zinye nunc habitatoribus destituta (1441. Fejér X. 5. 587.) Ehhez egyébként még több szó férhet.

Ha már benne vagyunk a százdi alapító-levél helyeinek nyomozásában, akkor itt helyén valónak találok annak megemlítését is, hogy én részemről a százdi monostort szintén ide Borsodba helyezem. Ott van az Ároktő és Tisza-Keszi között, az úgynevezett százdi sziget felső részén. A zárda állítólagos romjainak kőhalmazát még magam is láttam a Tisza partján; ezen köveknek nagy részét

azonban már besodorta a Tisza árja, s mivel itt nagyot kanyarodik a Tisza medre, és a víz erősen mossa a zárda felé eső partot, tartani lehet attól, hogy nem sokára víz alá kerül a százdi monostornak legutolsó nyoma is.

Megerősíti ezen véleményemet az okmány ide vágó helye,¹ hogy ma birtokban Dersy földeinek határkérdése forog fenn. (Az *abban* kifejezésben valaminek megjelölését értem, ez pedig, úgy látszik, a zárda helyére vonatkozik.) Kérdés, a Dersy földek merre vannak? Ezek éppen itt Tisza-Keszin felül esnek, melynek határában a zárda romjai látszanak. Ott van ma is a dersi ér, dersi tó s a dersi halom.²

Ezen régi határnevek, úgy vélem, ama régi birtokosnak tartják fenn emlékét, a kinek peres ügye volt a határ kérdésének megállapításában Péter comessel, melyet azonban László herceg Dersy ellenében, ki az okmányban Dersy érseknek neveztetik, Péter javára döntött.

Felemlítem még, hogy az ugyancsak itt Borsodban Szihalom mellett fekvő Kis-Ápáthi pusztát ezen Péter comes adományozta, melyet ő szintén

¹ «Ipsi autem predio.» Ez kissé zavaros kitétel, nem így volt-e eredetileg: «In ipso autem predio» t. i. azon helységben, hol a zárda áll — dedi mansus numero X., sed plus invenitur; de ipsis vero inter me et Dersynum fuit contentio, sed ducis gratia eos mee parti attribuit.

² «Possessionem in Scenholm, quam dux Michi, ego monasterio subdidi.» Nevezetes Kis-Ápáthi határírásában az, hogy ott *két csörszárók* van megemlítve; egyik, a mely Tisza-Oszlártól jön a Duna felé, a másik, mely azt keresztbe vágja, s Dormándtól, melynek neve valaha Buger-Bessenyő volt, Kis-Ápáthi mellett ment fel a Bükk-hegységnek.

László hercegtől nyert, a százdi apátságnak. 1. «A szihalmi birtokot, melyet a Herceg nekem, én a zárdának adtam.»

Ezt csak azért említem, hogy ezen Borsodban fekvő birtokrészek felsorolásával még inkább valószínűsítsem azon feltevést, melyet Péter kuriájának fekvésére fentebb kifejeztem.

Azon birtokokra, melyek Zemplénben a Takta mentén, Szabolcsban, Békésben ez okmányban említettnek, ki nem terjeszkedhetem, mert nagyon messze vinnének felvett tárgyamtól.

14. A harc további fejlődése.

A hadviselés fejleményei e közben, mint már előbb említettem, az események s az idő összevetésénél, a hadviselés mozzanatai gyors kereken forogtak. Alig volt a király Péter kuriájában néhány napig, hírnökei fontos közleményeket hoztak. Lengyelország felől kedvezőbb volt a híradás; biztos értesülést vett arról, hogy II. Boleszló nem fogja őt háborgatni, mert másfelé van elfoglalva.

Különös, hogy Lampertről ezután semmi szót sem hallunk, annál kevésbé vesz részt a mogyoródi csatában. Hová tűnt? Talán Vyd ármánya tette őt el kéz alatt láb alól?

Annál megdöbbenőbb volt azonban azon kengyelfutónak szava, ki a morva szélekről hozta a tudósítást, hogy László Ottó herceg seregével átlépte a határt, összegyűjtötte a felső megyék

várkatonáit, és nagy népszerűsége még a lakosok közül is számosakat fegyverfogásra bír; végül, hogy már Géza csapatával is találkozott, és így erős sereg indul ellenébe, mely Vác felé veszi útját:¹ «S ott hallotta, hogy Gejza találkozott László és Ottó herceggel, a hozzá jövő sok erős harcossal.»

Most látta már Salamon a hadviselés komolyabb oldalát, mert tudta, hogy László hercegen hatalmas hadvezérrel van dolga. Most már visszaemlékezett a kúnok ellen együtt vívott csatára, látta, mit művelt a görögök ellen, a dalmát és cseh háborúban is bámulta hadi erényeit; mindez elég okott adott neki az aggódásra.

Haditanácsot hívott össze, mely a krónikás szerint elég éles hangon vitatta meg a teendőket, különösen Erney és Vyd közt volt erősebb véleménykülönbség. Opos, mint a tett embere, hallgatott, és nem ártotta magát a sok beszédbe, hanem helyt állott, ha kellett, a csatamezőn.

Vyd a haditanácsban fennhéjázólag beszélt az ellenfélről, talán, hogy lelket öntsön az ingadozó királyba: «Vak zshivaj az egész, — így adnám vissza a krónikás által idézett szavait — hiszen seregét tönkre tettük, vitézei javát levágtuk, ezek helyébe most szolganépet, aratókat toborzott össze. Kár volna arról még csak kételkedni is, mintha őket pillanat alatt fel nem falnók. Majd állok én a

¹ «Ibique audivit Geysam obviasse Ladislao et Othoni ducibus cum valida multitudine pugnatorum ad se venientium.» (Képes 182. l.)

csehek elébe a bácsi fiukkal, feltéve, hogy társaim részt nem kívánnak belőle.»¹

Ezek hallatára elgondolkodott Erney, és szemei könnybe lábadtak. Észrevevén ezt a király, félig meglepetve, félig boszankodva, oda szólott: «Erney ispán uram, hát te siránkozol, mintha talán titokban az ő pártjukon volnál, és itt nálam csak színeskednél?» — «Uram király, azt nem teszem!» felelé Erney, «de kimondom, ha megengeded, hogy bubánat fog el, ha elgondolom, hogy tennen véreiddel szálltál küzdelemre, s könyvem pereg, ha szemlélem, miként küzd egyik magyar vitéz a másik ellen, s az atya fiát, a fiú atyját koncolja fel.» Azután pedig Vydhez fordult, fájó hangjába már ekkor a harag is belerezgett: «Te azt javalod a királynak, hogy testvéreit támadja meg, mert becsmérő szavad szerint csak kaszások és vasvillás nép gyűlt táborukba. De vigyázz, meglátod, hogy, mit ezer kaszás vág, tizezer villás sem bírja majd kalangyába gyűjteni, s csak maga a nagy Isten fogja számon tartani. Egyébképen illik hozzánk, hogy, ha arra kerül, hát haljunk

¹ «Vyd vero detestabilis urgebat regem his verbis; Noviter exercitum eius confecimus, nobiliores occidimus, timorem ei immisimus, et nunc servos congregavit, messorum coadunavit et eorum agmine se stipavit. Nichil ergo de eis debemus dubitare, quin eos in momento devorabimus. Bohemicum vero agmen omnibus consodalibus meis aquiescentibus ego cum Bachyensibus premature mortis periculis afficiam.» (Képes 182 l.)

(— «Az ármányos Vyd pedig [e szavakkal sürgeté a királyt: «Ujabbán tönkre tettük seregét, nemesebbjeit megöltük, őt megfélemlítettük, és most szolgálakat terelt össze, aratókat gyűjtött, s azoknak hadával vette körül magát. Azért nem kell kétkednünk, hogy pillanat alatt fel nem faljuk őket. A cseh hadat pedig, ha bajtársaim mind belenyugosznak, a bácsiakkal a korai halál veszedelmébe én ejtem.»)

meg a királyért, de én még most is csak a' mondó vagyok, hogy tanácsosabb volna, ha jobb sorát ejthetnénk a dolognak.»¹

Vyd ispán szava győzött, és így a tanácskozásnak az lett határozata, hogy a király támadó állást foglaljon el táborával. Kiki olyan tanácsot nyer, a minőt érdemel. Kiadták a parancsolatot, hogy László serege ellenében a Rákos völgyének vonalát kell elfoglalniok.

Forduljunk ismét a hadászathoz, és annak elveiből fejtjük ki, mi lehetett oka ezen mozdulatnak?

A hadászatnak elvei közé tartozik, hogy az ellenfelet folytonosan gyengíteni, erőforrásait elzárni, lehető gyarapodását meg kell akadályozni. Ez okból a hadvezér azon van, hogy az ellenség

¹ Erney autem semper pacis amator, cum hoc audivit, flebat. Quem quum Salamon vidisset flere dixit; Comes Erney videtur michi, quod tu fidelis sis duci, tantummodo, apud me simulatus manes.» Cui Erney respondit: «Nequaquam, domine, sed nollem, quod cum fratribus tuis pugnares et ut milites interficerent se ad invicem, filius patrem, vel pater filium.» Deinde Vyd comiti dixit Erney: «Tu laudas domino pugnare cum fratribus et dicis: «Quia falcatores coadunasset.» Vide quia mille falcantes, quod incidunt, decem milia furcatorum congregare non potuerunt et absque deo numerare non valebunt. Nobis aptum est pro rege mori, sed esset melius ut potiori uteremur consilio.» (Képes 82. lap.)

—: «A mindig békeszerető Erney azonban, midőn ezt hallotta, sír vala, Salamon, midőn őt sírni látta volt, mondotta: «Erney ispán, úgy látszik, hogy te a vezér (herceg) híve vagy, nálam csupán tetteiből maradsz!» Erney így felelt neki: «Nem úgy, uram, hanem nem akarnám, hogy fivéreiddel harcolj, s hogy a vitézek egymást öldököljék, a fiú apját, az apa fiát.» Azután Vyd ispánnak mondotta Erney: «Te rábírod az urat, hogy fivereivel harcoljon, és mondod, hogy kaszásokat szedett össze. Meglásd, hogy a mit ezer kaszás vág, tizezer villás nem gyűjtheti össze, az Istenen kívül más megszámitani nem bírja. Nekünk illő meghalni a királyért, de jobb volna, ha különb tanácssal élénk!»

hadának szárnyait elszakítsa a főszeregtől, elfogja társzekereit, útját állja, s elzárja azon vidéktől, a honnan segítséget várhatna. Ugyanez történt itten is. Géza és László országrésze főként a Tiszán túl esett, onnan a kemeji csatába csak négy dandárt vezethetett az üldözött herceg, a többi otthon maradt, és várta a parancsolatot, hol csatlakozzék László hadtestéhez. Könnyű volt tehát Vydnek belátnia, hogy ez idő szerint neki nem lehet egyéb feladata, mint a herceget elzárni a tiszántúli részekről.

Tekintsünk mostan a térképre, és vizsgáljuk meg, László merre mehetett volna Vácztól leg-rövidebb úton Bihar várába, székhelyükre! Azonnal rájövünk, hogy ez út Gödöllő, Jászberény felé történhetett, Szolnoknál szállott volna át a Tiszán, így juthatott el céljához. Éppen ezt kellett Vydnek megakadályoznia minden áron. Ezt nem csak a furfang írta elő, hanem az egyszerű józan ész is.

E felfogás adja kulcsát a további hadműveleteknek. A haditudománynak e felfogásnál csak két feladata lehetett: egyik az, hogy Borsod vidékén figyelő osztály állíttassék fel, hogy a segédcsoport hátulról meg ne kerülje a király seregét; másik feladata az volt, hogy a Duna- és Tiszaköz széles térségét úgy állja el, hogy e vasabroncson keresztül ne törhessen az ellenség.

15. Az Eger alatt vonuló hármás Csörszárók.

a) A felső Kis-Árok vonala.

A terep előnye gyakran döntő a csatában; ilyen volt például Hunyady János harcában, midőn a Vaskapunál jelentékenyen kisebb hadával diadalt aratott a törökön, mint előbb már szólottunk róla. A terep előnyének felismerése, kihasználása kiváló hadvezéri képességre mutat. Ilyen volt Napoleon, ki Szmolenszknél, a mint körülnézett, kérdezte tábornokarától, elfoglalták-e az ágyútelepek ezen s ezen pontokat. A tagadó válasza azonnal intézkedett, hogy minden áron elfoglalják, mert a csata kimenetele attól függ. Szavát igazolta az eredmény.

Alkalmazzuk mindezt a szóban forgó küzdelemre! Tekintsük meg, mi volt Vydnek haditerve a hercegek seregével szemben, s miképen vélte a terep előnyeit tervének felhasználni.

Terve, mint a krónikás is többször kifejezi, a hercegek seregének megsemmisítése volt. Erre nézve kettőt tartott szem előtt: hogy a sereg erőforrásait elzárja, azaz hogy azt a hercegek tartományától elvágja, mint fentebb mondtuk; s ilyenképen, hogy a sereg vonulását a Tiszántúlra, merre a hercegek országrésze esett, a Duna-Tisza közének síkján megakadályozza. A hegyközi csatáknak sorsa ugyanis bizonytalan; Asturia hegyei közt századokig kibírta a hős Cid nemzete a hatalmas mórok ellen a guerillaharcot, míg a nyílt síkon a kisebb sereg ki van szolgáltatta a na-

gyobbnak, és okvetlenül zsákmánya lesz a hatalmasabbnak, mint a galamb a felette lebegő sas karmainak.

Vyd kétségen kívül hirnökök által értesült László herceg utjáról. Tudta, hogy Morvából Miava táján jött az országba, onnan a galgóczi hegyek alján jutott Nyitrába, itt csatlakozott hozzá a nyitrai s más felvidéki várispánságok zászlóalja, majd Sz. Benedek táján jutott a Garam völgyébe, — hol kegyeletes emlékül Géza később bencés zárdát is alapított, — úgy került az Ipoly völgyébe, Hontmegyébe, hol László s Géza találkoztak.

Kérdéses volt Vyd előtt, merre szándékoznak a hegyvidékről leereszkedni, hogy országrészükbe jussanak. Erre nekik három völgy kínálkozott: a Galga, Zagyva, Tarna völgye. Majd azt is számba vette, hogy e két utóbbit alig használják fel, azért amazoknak torkolatába csak megfigyelő csapatot, főszeregét pedig Aszód, Isaszeg, Gödöllő környékére állította.

Mégis hogyan gondolhatták ők, hogy a Duna-Tisza közének széles területén, melynek átmérője szélességben többet tesz ki 100 kilométernél, terük szerint sikeresen elállják a hercegek útját akkor, midőn az ágyúk ideje előtt kézi lövésre szorítókozó seregnek jóval kisebb volt hatásköre, éjjeli meglepetésekkel, színlett támadásokkal s egyéb cselfogásokkal megghiúsíthatta volna a hercegek hada? Annál inkább feltehetjük ezt, ha számba vesszük Salamon seregét, mely a német, cseh segítséggel 30—35000-nél nem lehetett több.

Az ám, csakhogy a menekvésnek volt itt nagy

bökkenője: tudniillik a terepnek oly nehézsége állott László táborával szemben, mely valóságos kelepcebe zárta; míg ellenben Vydnek tervét szerfelett megkönnyítette, seregének hadi erejét — hogy úgy mondjam — meghatványozta: ez a Csörsz-árkoknak a mogyoródi csatatérig terjedő háromszoros öve.

Ne essék terhünkre a hadászat e hármas vonalának tüzetesebb megtekintése, hiszen még most is akadnak, kik ezeket csak úttöltéseknek tartják, vagy csak felületesen kezelik a kérdést, noha vidékünkön a Tud. Akadémia is hivatalosan kutatta, s melyről az egi lapokban is bővebb értekezések jelentek meg szerzőtől!

Eger alatt a lankásabb dombvidéken és a síkon három egymás alá helyezett vonala fut a Csörsz- (másként Ördög-) árkoknak. A régi térképeken (Beel Mátyásén, Lipszkyén, Schediusén, Horváth Péterén, sőt az újabb tábornoki katonai térképeken darabokban fel van tüntetve a két Csörsz-árok elannyira, hogy itt csak a hézagokat kell a kutatónak feljárnia. Egyik vonal azonban eddig jobbára ismeretlen volt, míg nem sikerült uradalmi, megyei térképek tanulmányozása révén, különösen sok fáradozásba került utánjárás árán az egész vonalat csekély hézag leszámításával felderítenem.

Kezdjük e vonalak leírását az utóbbival!

Szélteben ismeretes, hogy *Tisza-Dobnál* halad egy ily gypüvonal (térképen is van jelezve), melyet a művelés alatt álló földeken még néhány évvel ezelőtt tisztán kiismerhettem. Ennek északra nyuló ágát okmányok, öreg emberek elbeszélése

nyomán a Taktaközön a szerencsi Árpád-hegynak, onnan a Hegyaljának észleltem, lefelé pedig *Tiszapolgárnak* jártam ki a Reje-tanyának, Katalomnak, Bokorhátnek, Csikordnak, a Görbe-tó felett. Majd átmenve a Tiszán, napnyugati irányban *Tisza-Oszlár* felett húzódik Nemes- és Pusztaparaszt-Bikk között a Csörszárka-dűlőnek, majd a Burokhalom alatt *Gelej* felé tart *Keresztespüspökinek*, onnan *Mezőkövesd* alá tér a kilencedik dűlő alatt a Borjújáráson, hol ismételve megtekintettem, a szihalmi határba. A Burokhalomtól majd Keresztespüspökiig ki van rajzolva Domy Istvánnak a borsodi koronajavakat feltüntető térképén, mely tulajdonomban van. Ugyanazon Mezőkövesd alatt is ki van rajzolva, nem különben Tilaj-pusztá mellett az alább húzódó Nagy-Csörsz-árok is.¹

Itt találkozunk az Abanemzetségből származó Péter comesnek, kit már a fentebbiekben felismerhetünk, a százdi zárda javára ajándékozott földterületével, melynek neve Kis-Ápáti volt mindaddig, míg a szihalmi határba be nem olvasztattott.² Ennek határírását Foltin János «A zásztyi apátság» c. munkájában nagy részt megállapítja.

¹ Mappa Regio Coronalis Comitatus Borsod ingremiati Domini Diós-Győr Delineata Anno 1818. per Stephanum Domy Cameralem Geometram.

² Venczel: Árpádkori okmánytár VI. k. 24. l. a zásztyi apátság alapító-levele 1067. körül. Inde ad puteum Bissenorum et tendit ad viam positam in transversum, per quam venitur ad sepulturas Bissenorum (ezt Foltin János kanonok meg is ásatta) Inde *ad magnam foveam*, quae protensa usque ad Áruksceguj tendit ad angulum parvae Egur et ad *angulum Áruk*.

E határírásban előjön az «*áruk*» s «*áruk-angulus*» (árokszög); ez utóbbinál találkozunk egy keresztelő gyepűvel, mely az okmányok s népemlék szerint lefelé Bessenyőteleknek tart, úgy tovább valószínűleg Nagy-Ivánnak, felfelé pedig Novajnak, Szomolyának a Bükk-hegységre.

Szihalomtól nyugatra *Pusztá-Szikszónak* tartott e vonal, de már nagy részben el van egyengetve; igazolja ezt Hazaël Hugónak a 18. század közepén felvett kerecsendi határtérképe, mely ez árkot «Kis-Árok»-nak jelzi, s elágazó darabját is kirajzolja.¹ Onnan a *Logopartnak* tartott, majd *Kompolt* és *Kaál* határa közt; ma csak kis árokszerű csekély nyomai láthatók. Világosan ki van ez rajzolva a Kápolna, Kiskompolt, Iklát egri püspöki uradalmi, 1755-ből származó térképén a Kis-Árokkal meg elágazásával, nem különben a Nagy-Csörszárokkal.² A Logopartról *Kerecsend* felé vonult egy ágazat, onnan Eger felé, mint az érseki s káptalani térképekkel, okmányokkal bővebben igazoltam az «Egri Hiradó»-ban közölt értekezésemben.

A Tarnától a Nagy-útnak, Karácsond, *Gyöngyöshalász*, Réde felé haladó vonalnak csak egyes nyomai s emléke maradtak, (Gyöngyös-Püspökinél ugyan az egri érseki uradalmi térképek egyikén a délkeleti határszélen előfordul a «fossa» s «agger» határjelző vonal),³ de Selyp és Apcz között már

¹ Mappa Episcopalis Boni Kerecsend a P. Hugone Hazaël S. Ord. Serv. Episc. Geometr.

² Mappa Episcopaliium Bonorum Kápolna, Kiskompolt et Iklát etc. . . . a P. Hugone Hazaël 1755.

³ Gyöngyös-Püspöki Anno 1806. Góth.

világosabban jelentkezik, úgy a *szent-jakabi hegyen* a Filimes pusztán, hol a megszükkült Zagyva-völgyön áthaladt nem régen a Kolozsváry-család tanyájának, az *ecsegi* hegyeken át a *bujáki Őr-hegynek*, *Feketehegynek*, *Szandavárnak*. Mindezt darabjaiban magam láttam.

A Szandán a Bástyahegytől *Becske* felé kanyarodik a Gyalogvárnak; innen már csak inkább a nép elbeszélésére támaszkodva a romhányi hegyen találtam nyomaira, majd a Kőhegyen, Belgrádon, de annál biztosabb volt nyoma a *Vashegyen* s a *csővári* kődombokon. Onnan nyugatra fordulva a *keszei* s *petényi* hegyeknek tart a *váczi Nagyszál* (Naszál) hegynek, *Szarvas-hegynek*.

A Nagyszál-tető sziklabástyákkal van körülvéve, valóságos táborhelye s fellegvára volt ez az ős népeknek. Igazolják ezt az ott lelhető cserepek meg vízgyűjtő mélyedések is. Méltó volna a behatóbb kutatásra.

A *Szarvas-hegytől* a *Katalin-pusztának* tart a kőélezet, onnan a Pokol-völgyön át a *szokolyai hegyeknek*, hol a szőlőhegy mellett kétfelé ágazik e vonal: felfelé a diósjenői Bányabércnek, Csertannak, Kámorvárnak, Kőembernek stb., lefelé pedig a koós-pallagi szikláknak, a nagymarosi Ördöghegynek és sziklába vágott úgynevezett «remetelakok»-nak, valójában ősi őrhelyeknek. Mindezt meg a környékbeli hegyeket nagy részben feljártam.

Ime, ez az első Csörszárok-vonal, mely László seregének útjában állott!

b) *Nagy-Csörszárók.*

A második vonalat, — bár általában ismeretes, pontosan ki is van mutatva, — némi pótlással megtoldani nem lesz felesleges. *Ároktőnél*, honnan a régi térképek e vonal jelzését kezdik, voltaképpen két árok keresztezi egymást: a Csörszárók s a délről felfelé haladó Ördögárok, mint ezt fentebb említém, mely utóbbi a temető gócpontjában érinti az előbbit, onnan világos nyomokban halad felfelé, lefelé pedig a Vaskapunak, Strázsahalomnak, Árkos-kútnak, Zám felé vélem vezetni s i. t.

Ároktőtől a Csörszáróknak nyugatra vonulását biztosan kimutatják az egrri főkáptalan térképei, melynek birtokai jó részt erre fekszenek, *Lövő* tájéknán okmány is igazolja ezt, hol azonban a Csörszárók «*kis árok*» (parvum fossatum) néven jön elő, pedig ma általában «Nagy-Csörszárók» néven ismeretes.¹ De a katonai térképek is világosan jelzik *Mezőtárkánytól Dormánd, Felső-Telek, Tarna-Zsádány, Visznek* mellett, valamint a hevesmegyei térképek is.

Ároktőnek Tranger Ignác uradalmi mérnök által kezdett, Lipkos József uradalmi mérnök által 1859. befejezett térképe feltünteti a Csörszárkot, valamint a keresztező Ördögárkot is.

Szőke s *Tilaj* pusztáknál a főkáptalani térképe-

¹ Fejér : Cod. Dipl. Hung. Tom. IX. Vol. 2. 96. kiadta a határjáró okmányt az egrri káptalan . . . . «venit ad antiquum meatum fluvii Holth Eger vize vocati, ubi praescriptae partes pro maiori cautela ex utraque parte cuiusdam parvi fossati duas novas metas terreas erexissent.»

ken ismét előfordul.¹ Mezőtárkányon kevés nyoma maradt; annál világosabban észlelhető a dormándi, kaáli, felsőtelki, erdőtelki, bodi határban, mint a Dormándot ábrázoló érseki uradalmi térkép részben igazolja, melyet Sartori másolt, Hevesmegye pedig 1789. és 1797. hitelesített. Ezen a Csörszárók egy, a Buger tó mellett felfelé törekvő másik árokkal kereszteződik, mely Kis-Ápátnak tartott; ugyancsak *Kis-Buda* puszta térképén Mezőtárkánytól Dormándig húzódik «Csösz Árka» jelzéssel.²

Dormándtól fogva a további huzódásról Hevesmegyének tarnaszabályozó térképei tanuskodnak. Ezeket nagy részében feljárva, Felső-Teleknél a földhányást még 3 embermagasságnál magasabbnak találtam.

Bedekovich Lőrincnek 1808. készített térképén a Csörszárók Zaránk, Visznek, *Jászárokszállás*, Csány határában a hatvani szőlők felé húzódik. Hasonlóképen Bedekovich Lőrincnek a jászkunok történetéhez csatolt térképén az egész vonal ki van huzva, sőt még a Tiszán túl visszafelé Polgárnak másik Csörszárók rajza is szemlélhető.

Árokszállásra³ vonatkozólag egyébként okmá-

¹ Delineatio Terreni Praedii Szőke . . . . Labore et opere Josephi Sartori . . . . Delineatio Terreni Praedii Tilai . . . . redacta per Josephum Sartori.

² Mappa Praedii *Kis-Buda* . . . . per me Jur.: Incl.: Reg.: Hung.: Geometram delineatum Anno 1787 . . . . Joseph Sartori.

³ A jászkunok története (Gyárfás István) III. k. 500. l. Kont Miklós nádor 1366. máj. 30. kelt birói végzésében Árokszállás «Árokmelléknek» nevezetik. Philisteos de descensu Árokmellék.

Ugyane munka IV. k. 526. l. Pásztói János országbíró 1396. aug. 21. levelében «Árokszállás-»nak nevezetik, melyben Györk és Árok-

nyaink is vannak, a nép emlékében is él, valamint neve is mutatja a Csörszárok egykori létezését.

Onnan, mint mondtuk, *Csány* felé Bogácsónak és Körtvélyesnek tartott e vonal, de — mivel az utat az ároktöltésre vették, — már alig ismerhető fel, valamint a felszántott földeken is, nem különben a hatvani *Strázsa* nevű szőlőhegyen.

Hatvantól már a térképek útmutatással nem szolgálnak, nyomról-nyomra kellett Herédttől feljárnom a fenyőharaszi s *kis-kartali* pusztákon, hol csak a part emelkedésének terrasseszerű vállaiban mutatkozott, merészen $\approx$ alakot írva le, a *verseghi határon az ecskendi erdőnek tart a váczi völgy felett*. Az ecskendi erdőben tisztán látható úgy földhányása, mint az északi oldalon eső árka; a földhányás magassága több helyen 2 méter, az árok szélessége 3 méternél többet is kitesz. Innen a megszűkült Galga-völgyön *Tót-Györk* alatt tér át a tulsó partra *Szilágynak, a váczhartyányi Öreghegynek, a dukai Szurdoknak, Pokolvölgynek*, onnan a váczi határba haladt, hol nyomai elenyésztek, mindössze a Piuvcsics-féle nyaralótól maradtak Vác alatt az *Ördögmalomig*. Ennek a sz.-endrei Dunaágon túl a tófalui sziklás hegyek s a visegrádi sziklafalak felelnének meg; ezeket meg a környékbeli hegyeket Reinhardt királyi vadászszal, a pilisi hegyet, az esztergomiakat, pomáziakat más alkalmakkal csaknem mind bejártam, mint alább látni fogjuk.

szállás határa közt megemlítetik «Nagy Árok» «Magnum Fossatum»; ez azonban a Mátra felé keresztül menő ároknak látszik, mint a Jákóhalma s Alattján határában lefelé huzódó régi gyepek térképi felvételei, létező nyomai igazolják.

c) *Az alsó Kis-Árok.*

A harmadik, Alsó-Csörszároknak nevezett vonalat régibb térképeink, mint pl. Beel Mátyásé, a Duna-Tisza közében teljesen kirajzolják, a későbbiek, mint Schediusé, Lipskyé, már csupán Gödöllő közeléig: Bessenyő-pusztáig viszik. Ez okból kiegészítőleg kell vázolnom.

Pusztá-Hatrongyosnál kezdődik majdnem a Tisza tövében, itteni kanyarulata folytatását a Tiszán túl Bura felé látszik jelezni. *Tarna-szt.-Miklós* és *Pély* között a szántott földeken öreg emberek még rá tudtak vezetni, de a káptalan birtokterképe is világosan mutatta Pély és Tarna-szt.-Miklós határa között.¹ Világosabban tünteti fel Heves-megyének két térképe, melyeknek egyike Kis-Köre s Pély határa között ábrázolja. Ugy lépett át a pusztá-heves-iváni határba, a *jász-apátiiba*, hol a határjáró okmányok nem csak ezen vonalat, hanem az északra felfelé keresztező ágot is bizonyítják. Majd az előbbeni *Dósa-* és *Jákóhalma* határa közt *Borsóhalma* s *Négyszállás* mellett huzódik, mint a Bedekovich-féle meg a többi jászsági térképek mutatják.²

A *jászberényi* határ felső részén megy tovább,

¹ Delineatio Terreni Possessionis T. Sz. Miklós . . . lab. et opere Josephi Sartori.

² Terreni Jákóhalmiensis et Dozsaiensis 1791. — Possessionis Jákóhalma.

Privilegiált Jász-Berény és J.-Apáti városok között található minden nemű folyóvizeknek, gátaknak stb. valóságos képe. — Heves-megye régi 9. sz. térképéről kivéve, mely a Zagyva és Tarna vidékét ábrázolja J.-Dózsától Szolnokig.

hol a táborkari térkép «Alte Schanze» névvel nevezi. Ennek töltését útnak fogták, és már keveset lehetett belőle látnom, csak az előtanulmányok alapján jártas ember veszi észre. Onnan *Monostor felett Fénsszarunak vág*, szintén kopottan, melyet Bedekovich Hevesmegye térképén Jászfényszaruig, sőt túl rajta, a *boldogi* határban, egy darabon kirajzol; hasonlóképen Bedekovich és Karacs jász-kun térképén Hatrongyostól *Turáig*, jóval alább egy másik, délnyugatnak húzódó «Ördögárok» Szeghalomtól Bajáig van kirajzolva.¹

Majd Szt.-Lászlónak, Valkó felett az Ördögös partnak, Gödöllő déli határának, úgy a szt.-jakábi pusztának, a bolnokai erdőnek halad, melynek tájékán keresztezi a Czinkota felől jövő gyeplínia, a melynek oly nagy szerepe volt László seregének javára.²

A tárgyalt Alsó Kis-Árok vonala tovább a mogyoródi *Gyertyános hegynek*,³ a főthi partok

¹ 1791. Bedekovich: Possessionis Fénsszaru. Acvrata Delineatio Jasigiae Vtrivsqve Cvmaniae.

² Észlelésünket támogatja a Hazai Okmánytár egyik adata, III. 79., hol a budafelhévvizi rendház 1325. máj. 9. a farkashalmi birtok határjárásáról tesz jelentést Demeter tárnoknak, megemlítvén a Rákosfolyótól Czinkota határában húzódó gyeplíniát. «... dein vergit versus meridiem, et vadit usque fluvium Rakus per fossatum longum . . . . dein venit versus occidentem circa viam Scynkota vocatam.» Valószínűleg ez kapcsolódik a pestvidéki jenői Nagy-árokhoz, melyről az esztergomi káptalan szól 1336. «... a parte villae Ieneu, in cuius fossati capite sunt duae terreae metae, dein vadit super ipsum fossatum usque viam, quae ducit in Vacium. (sic!)» (Fejér: Cod. Dipl. Hung. VIII. 4. 201.)

³ Réső Enzel Sándornak 1875-ben kiadott «Csörsz-Árka» című füzetében 5—8. lapig nyomról-nyomra meg van nevezve és méreteivel kiszámítva e vonalnak pestmegyei darabja.

terrasseszerű vállain *Duna-Keszinek* vonul; ennek a dunántuli Üröm és Kalászhegy kőeresztvonala látszik megfelelni. Üröm határában okmány is jelez ilyet, (Fej. Cod. Dipl. Hung. IX. 4. 77.), hol «*quaedam fovea antiqua*» s «*Wrshegye*» (Örshegye.) említetik határjelző gyanánt 1367. «*Aggeres antiqui minores Hung. Kis-Árok ad Tibiscum usque*» néven a Mikovinytérképen Apátitól Duna-Kesziig.¹

Az imént leírt hármás Csörszárkon felül még hatalmas kőgarádok kapcsolódnak a Bükk-hegység, Mátra, a nógrádi Tepke, Buják, Hollókő stb. ormain. Ezeket azonban jelenleg nem vélem tárgyalandóknak, mivel inkább a hercegek hegyekről lefelé haladó seregének oltalmára szolgáltak.

16. A Csörszárkok mint hadi tényezők.

Ime, hosszabb leírása ez ama hármás gyeponalnak, melyeknek feladata volt az ország középészét, a Duna-Tisza közét, az északról betörő hadak ellen megvédeni.

Szerkezetük is erre vall, mert mély árkuk északnak néz, földhányásuk mellvéde pedig a déli oldalra esik.

Ezen földhányások méretei nagyon jelentéke-nyek voltak, megfelelnek az avarok halálharcáról szóló német krónikák adatainak.

¹ *Mappa Comitatus Pesthienis Methodo Astronomico Geometrica, concinnata opera Sam. Mikoviny Geom. Aulico-Cameralis . . .* Ugyane nevezéssel Beel Mátyás térképén («*Notitia Hungariae novae*» cz. művében) Apátitól Duna-Kesziig; evvel ellentétben a felette huzódó vonal «*maiores*»-nek van jelezve.

A német írók husz könyöknyire teszik a földhányás magasságát, a mely körülbelül 8—10 méter méretnek felel meg; ehhez számítjuk a sánc külsején eső árkot, mely éppen olyan mély volt, mint a mily magas a sánc a föld színétől számítva, minthogy azon földet hányták fel délen, a mely az északra eső árokból kikerült. Ilyen kész hadászati vonal kínálkozott Salamon táborának, mely a legalkalmasabban meggátolhatta a felülről jövő László seregének szándokát, és megghiúsíthatta az áttörés minden kísérletét, és pedig nem csak egyes pontokon, hanem mindhárom vonalon, feltéve, hogy örökkel megrakni el nem mulasztották.

Ime, én ebben fogom fel e mozdulatnál Vydnek haditervét, mely nem csupán abban állott, hogy elébe kerüljön László seregének, és döntő csatára kényszerítse, mielőtt a tiszántúli dandárokkal megerősödnék, hanem egyúttal meg is semmisítse a terep előnyeinek felhasználásával, mert a Csörszárok segítségével nem csak visszaveti az áttörni akarókat, hanem felét ki is irtja, minthogy a támadóknak elébb az árok mélyére kellett jutniok, majd onnan a földhányás meredek oldalára kapaszkodniok, és, mielőtt a sánc karámján küzdelemre kerülnének, a támadóknak nagyobb részét harcképtelenné tették a nyilasok és dárdavetőők. Ab esse ad posse valet conclusio. A szemmel látható s kézzel fogható jelenségből törvényszerű e következtetés. Igazolják ezt az 1848—49-ben a lázadó szerbek ellen vítt véres csaták: a sáncokat Fehértemplomnál, Szent-Tamásnál szuronysegezve nagy áldozattal lehetett bevenni a honvédeknek,

pedig az idő szerint ama földhányások ellen, melyek Bács-Bodrog és Torontálban elvonulnak, és római sáncoknak neveztetnek, már az ágyútűznek hatalmát is felhasználták.

Térjünk most át a másik táborhoz, miután Géza Vác vidékén jóval felül találkozott László és Ottó hercegek hatalmas seregével. Ezen találkozás, mint fentebb mondtam, nem mindjárt Vác mellett történt, hanem jóval feljebb, úgy véltük, Hontmegyében az Ipoly völgyén. A Képes Krónika «usque Vaciam» (Váczig) kifejezéssel él. Turóczi pedig «ultra Vaciam» (Váczon túl). Ez utóbbi a Képes Krónika szövege szerint is helyesebbnek látszik, mert hiszen az alábbiakban mondja, hogy csak később jutottak a hercegek Vác környékére.¹ (De Gejza, László s Ottó hercegek meg az egész magyar sereg, a mely velük vala, Vác körül megszállottak.) Azon kifejezés «totus exercitus hungarorum» úgy látszik, a felső vidék várispánságainak hadi népeire vonatkozik, kikkel szintén az Ipoly vidékén volt a csatlakozás.

Géza és László találkozásánál érzékeny jeletet vázol a krónikás; «Midőn, — úgy mond, — Géza herceg meglátta László testvérét, mely fájdalomában könnyekre fakadt a csatában elhullott annyi vitéz és hűséges népe felett, és szomorúan panasolta az áruló ispánok álnokságát. László erős lelke felbátorította bátyját: «Ne búsulj oly nagyon, emeld fel inkább szivedet a mindenható

¹ Sed et duces Gejza Ladislaus et Otho ac totus exercitus hungarorum, qui erat cum eis descenderunt circa Vaciam (Képes 182—183. lap.)

Istenhez! Hát hiába, a csata sorsa ilyen forgandó, de kérjük az Úr kegyelmét, hogy vesztes ügyünket diadalra segítse!» (S midőn Gejza vezér László öccsét látta vala, a mély fájdalomtól sír vala, mivelhogy jó híveit elvesztette, s az árulókra panaszkodik vala. Az erős lelkű László azonban bátorítá bátyját, hogy ne sírjon, hanem inkább kérje a mindenható Isten kegyelmességét, hogy a győzedelmet a legyőzötteknek igájába hajtsa, a hogyan a háborúk sora forog. (Képes Kr. 181. l.)¹

Szent László már ekkor győzedelmes csatái, vitézi erénye, kegyes jó szíve, leereszkedő bánásmódja s hazafias érzülete által nagy népszerűséget szerzett a nemzetnél úgy, hogy csapatostul követte őt a föld népe is, a mint Vyd gúnyosan megjegyzi: «a kaszás, villás nép.» Ezeknek segítségét nem utasította vissza a hős vezér, mert tudta, hogy, a hol ember kell a gátra, gyakran többet ér a lelkesedés, mint a katonai fegyelem.

A nép eme csapatát is odaszámítva a várispán-ságok dandáraihoz, Géza seregének töredékéhez és Ottó segédcsatáéhoz, úgy vélem, hogy mindössze tehetett vagy 20—25 ezer vitézt. Szóval jelentékenyen kisebb volt e tábor még így is, mint a Salamoné. Az anyagiakban is jobban volt ellátva amaz, a terep előnyei is Salamonnak kedveztek,

¹ Cumque dux Gejza vidisset fratrem suum Ladizlaum, pre nimio dolore flebat, quia bonos et fideles suos amisisset, et de traditoribus conquerabatur. Ladislaus autem animo fortis fratrem suum confortabat, ne fleret, sed potius omnipotentis dei clementiam exoraret, ut victoriam victis subiugaret, quemadmodum forma bellorum est. (Képes Kr. 181. lap.)

a mennyiben a hármás Csörszárok vonala az észak felől jövő ellenségnek volt fordítva a délen állóknak oltalmára, szóval minden felénnyel birt, csak egy hiányzott amott, a jó szellem, mely az igazság meggyőződéséből és a jognak védelméből származik. A csatának ez éltető lelke László táborában lakozott.

A krónikás szerint László herceg az első mérkőzést Vácznál várta.¹ («Meggzálltak Vác körül... S midőn az elébb mondott sereg Salamon támadását várta.»)

Vác vidéke e védelmi harcra igen alkalmas terepül szolgált. Nem csak természeti alakulásánál fogva, hanem, mivel az ős népek a Naszal (Nagy-Szal) hegy fennsíkját már eleve sziklaerődde alakították át, melyről ott még ma is emlékeznek a néphagyomány, a mennyiben tatárok lakásának nevezi. Hogy ez nem mese, igazolják az itt talált ős népek cserépedényeinek maradványai, melyek azonban nem a tatárokról tesznek tanúságot, hanem más ős népekről. A néphagyomány ugyanis, nem ismervén a történelmet, minden idegen régi népet vagy tatárnak, vagy töröknek nevez.

1898. nov. 18.-án jártam fel ez ős erődöt, a szendehelyi gerinc lankásabb oldaláról jutva hozzá.

A Naszal fennsíkja sziklaoldalakkal s kőgarádokkal van megerősítve, kivált a dunai oldalról. E kőrakások között csak gyalogösvényen és a Láz (Laaz) út vonalán lehet nagy bajjal feljutni, kivált a déli oldalról.

¹ — «Descenderunt circa Vaciam . . . . Cumque igitur exercitus praedictus Salamonem contra se expectaret . . . .» (Képes Kr. 183. lap.)

Kiterjedése pedig ezen erődnek oly tágas, hogy bízvást befogadhatna sziklabástyái közé egész tábor, melyet a Gere-tó és a Szőke-kút forrása vízzel bőven elláthatna. Sziklabarlangok is találhatóak e hegy körétegeiben, melyek az ős népek erődeiben jelentékeny szerepet játszottak. A Naszál fennsíkján táborozó nép az oldaltámadásoktól is bátorságban lehetett, a mennyiben keletre Csővárig s azon túl is kőgarád védelmezte, míg nyugatra a Katalin-pusztá meredekjén ugyanezen kővonal oltalma alatt állott, mely a Naszál-hegyet Szokolján át a nagymarosi hegyekkel kötötte össze. Emberileg számítva, ezen védett hely lett volna legalkalmasabb harctere Géza és László kisebb seregének. Az isteni végzés azonban, mint alantabb látni fogjuk, másként intézkedett.

Minthogy azonban ennek semmi neszt nem vette, Salamonnak előőrseit is Gödöllő mellett a Csörszárok mentén látta elhelyezve, tisztában volt Vydnek tervével, s ennek folytán a hercegek haditanácsot ültek, de csak nyeregben, mert paripáikon jöttek össze azon helyre, hol később sz. Péter apostolnak kőből épült kápolnája emelkedett. Itt elhatározták, hogy elébe mennek Salamon seregének. Mi okból határozták magukat e merész lépésre? Először természetes okból, mert védelmi állást ők is ott nyertek, másodsor természetfeletti okból, melyet a Képes Krónika kiválólag hangsúlyoz.

17. A gondviselés utmutatása.

A krónikás nem részletezi a tanácskozást, hogyan hányták meg a csatának tervét. Előttünk úgy is világos, hogy a védelem keretei között kellett maradniok. Ezt a természetes ész világa javasolta, azonfelül a krónikás szerint ők magasabb felvilágosítást is nyertek. De ha sz. László védelmi harcra szorítkozott, megdöbbenve kérdezzük, miért hagyta el Vácz hegyvidékét, hol a megveretés esetében is menedéket találhatott volna úgy a Nagyszálon, mint a nagymarosi hegyvidéken, miért ment kisebb seregével a hatalmasabb ellen a nyílt sikra? Látni fogjuk, hogy ez észszerű volt, és, hogy erre a gondviselés utmutatását nyerte.

E helyen ugyanis sz. Lászlónak felsőbb rendű látomása is volt, mely neki azt sugalta, hogy a kijelölt csatatéren biztos győzelemnek mennek elébe, Salamon számkivetésbe fog futni, Géza fejére kerül a korona. Ez természetfeletti erőt kölcsönzött a tanácskozóknak, és Géza odaadó bizalmában fogadást tett, hogy ott a Boldogságos Szűz tiszteletére egyházat épített, ha a látomás megvalósul¹ (A hercegek egy reggel tanácskozás

¹ — «duces quodam mane in equis causa consiliandi stabant in loco ubi modo est capella lapidea beati Petri Apostoli; tractantes, qualiter sunt pugnaturi. Et dum ibi stabant clara die vidit beatus Ladizlaus visionem de celo et ait ad Gejam ducem fratrem suum; «Vidisti aliquid?» — Qui respondit: «Nichil.» Tunc beatus Ladizlaus subiunxit: Dum staremus hic in consilio, ecce angelus Domini descendit de celo portans coronam auream in manu sua et impressit capiti tuo, unde certus sum, quod nobis victoria donabitur et Salomon exul fugiet debellatus extra regnum. Regnum vero et corona tibi tradetur a Domino. Cui Geja ait: «Si dominus deus fuerit nobiscum

céljából ama helyen állanak lóháton, melyen mostan sz. Péter apostolnak kőkápolnája van, tárgyalván, milyenképen harcoljanak. És, mig ott állanak, sz. László fényes nappal égi látományt látott, és szólt bátyjához, Gejza herceghez: «Lát-tál-e valamit?» — «Semmit!» Akkor sz. László tovább fűzte: «Mig itt tanácskozva állánk, ime, az Úr angyala leszállott az égből, aranykoronát hozván kezében, s fejedre tette, a miből biztos vagyok, hogy a győzelem nekünk ajándékoztatik, és Salamon leküzdetve, számüzötten fut ki az országból. A királyságot s a koronát pedig átadja az Úr neked.» Gejza szólott neki: «Ha az Úr Isten velünk lesz, és elleneinktől bennünket megőriz, és e látomány beteljesül, itt eme helyen egyházat építek szülőanyjának: a Szentséges Szűz Máriának.»)

Jákob szavaihoz hasonlóan felelt.

Vajjon eltagadjuk e csata természetes fejlődésének a krónika által leírt, csodaszerű természetfeletti jelenségét?

A középkor ájtatos hite élénken vallotta, hogy a csaták kimenetelénél, a bírói döntésekben és egyéb fontos ügyekben közvetlenül is előlép az emberiség sorsát intéző imádandó gondviselés. A mai világnézet tagadja ezt, sőt még azt is alig hiszi, hogy az emberiség ügyébe transcendentális felsőbb hatalom avatkozzék, és vakmerően kizárja Istent a történelemből, jogtanból, a társadalmi

et custodierit ab inimicis nostris et visio haec fuerit adimpleta aedificabo hic in loco isto ecclesiam sacratissimae virginis Mariae genitricis suae.» (Képes Kr. 183. l.)

életből éppen úgy, mint kitagadták egykoron az Olympus isteneit. Ez a rideg naturalismus.

A történetírásnak theologiai iskolája e két fel fogás között elismeri ugyan a történelemben az emberi tényezők, a tudás és szabad akarat szerep körét, de evvel össze tudja egyeztetni az isteni gondviselésnek közvetlen és egyenes intéző befolyását a nélkül, hogy az akarat szabadságát tagadná.

Nemzetünk történelmében oly gyakran s fényesen szemléltük az emberi és isteni elem szép összhangzatát. Sokszor láttuk azt, kivált a Boldogságos Szűznek, mint Magyarország Nagyszonyának, védelmében. E hitet őseinktől nyertük, kik Jézus és Mária nevével mentek a harcba, s győztek, erről lemondani nem akarunk. A szellemidézés jelenségeit valóknak tartják, ám akkor a mi ájtatos hitünket se' bolygassák, hiszen, míg amabban sok a képtelen rémlátás, addig ezt a századok eseményei is igazolják. Meg kellene tagadnunk egész történelmünket, meg kellene hazudtolnunk Sz. Istvánt, Sz. Lászlót, Hunyadyt és Dobót. Hóbortnak kellene vennünk, hogy Rákóczy hadaiban s a 48.-iki küzdelemben a «Patrona Regni Hungariae» zászlót hordozták a csatatéren.

Ezeknek alapján a krónikás szavaiban nem pusztán a középkor hitbeli ábrándjait látom, hanem azon isteni jószág megnyilatkozását, mely nemzetünk önállását s függetlenségét a legválságosabb időkben igazán csak hajszálon függő veszedelmek között is fenntartotta.

A krónikás szerint a hercegek tanácskozásának eredménye az volt, hogy megfuvatták az indulót, és Vácztól Czinkota felé vették útjukat. Vajjon mi tervet eszeltek ki?

Azt látjuk, hogy maguk is döntő csatát kívántak. Talán nem tudták, hogy a Csörszárok sáncait Salamon emberei megszállva tartják, vagy talán azt vélték, hogy e sáncok valamelyik kapuján könnyen áttörhetnek? Alig bírjuk a csatatervet megérteni. Az első pillanatra úgy látszik, mintha öntudatlanul mentek volna a veszély torkába. Ezt azonban olyan hadvezérről, mint László herceg volt, feltenni is tévedés. Midőn saját személyéről volt szó, készen állott mindig magát belevetni a legválságosabb küzdelembe — így, midőn a fogoly magyar leányt a kún rablótól megmentette, jóllehet már ekkor súlyosan meg volt sebesülve; — de, midőn vitézeiről volt szó, azoknak életét kötelességének tartotta megkímélni, a magyar fajt nem akarta tékozolni. Lám, Cserhalomnál (Kerlésnél) Salamon harci tüzétől elragadtatva, toronyirányban a legmeredekebb oldalon, a kunok nyilainak záporában viszi fel seregét, nem gondolva avval, mennyi vesz el csapataiból Ozul jégesőként hulló nyilaitól. De nem így tett a higgadt Géza s a lelkes László: hadaikkal a lankásabb oldalon törtettek fel, és kevesebb emberáldozattal döntötték el az ádáz viadalt.

Ha azonban jelen esetben is elhatározásukkal behatóbban foglalkozunk, és a mogyoródi csata színhelyét szemtanui tapasztalatokkal tanulmányozzuk, akkor itten is tiszteletre ébredünk László

hadvezéri belátása iránt, ki, hogy úgy mondjam, ezen mesteri huzással mentette meg a félig vesztett játszmát.

Azonban más részről mindig maradt e hadműveletnél, jóllehet kedvezőleg folyt le, olyan jelenlég, melyet rendes okfejtéssel megmagyarázni nem vagyunk képesek. Lehet, ezt a mi gyenge belátásunk okozza, valamint nem értjük, ha egy merész fejú és biztos járású turista a szikla meredélyén áthalad, és minket akkor is a szédülés fog el, ha még biztos helyről is szemléljük. De lássunk a dologhoz!

László herceg híret vette annak, hogy Vyd a Rákosvölgy felett útját akarja állni, és Isaszeg vidékén várja. Ő természetesen nem ment a törbe Gödöllőnek, a merre az út iránya haladt Szolnok felé, hanem jobbra tért Fóthnak, Mogyoródnak Czinkotára. E tájon a régi Csörszárkok keretében vélte legalkalmasabbnak folytatni a védelmi harcot. De, míg hajója Gödöllőnél a sziklát kikerülte, itt *Czinkotánál* azalatt örvénybe jutott, a mennyiben itt keríti be a Duna vonala. Evvel talán nem is számolt?¹ (Megindították a tábort, és megszálltak a Czinkotának mondott határban.)

Vakmerőséggel vádoljuk-e ezért László herceget? Részemről nem teszem, azt vallom, a mit a krónikás már előbb kifejezett, hogy t. i. felülről nyert megvilágosítást a győzelem felől, melyet biztosra is vett, maga részéről a legalkalmasabb módon intézkedett, a lehető veszély elhárítását

¹ « — Castra moverunt et descenderunt in allodio, quod dicitur *Zyngota.*» (Képes Kr. 183. l.)

Istenre bízta. Hogy tettének helyes voltát elismerjük, arra szükséges volna oly hittel birnunk, a milyennel bírt e magas lelkű férfiú. Mások Isten kiválasztott lelkének indító okai, mert mások a megvilágítás sugarai is.

18. A mogyoródi csatának terepe.

Mi vitte Lászlót Mogyoródra? Az emberi számító ész felfogása szerint nem egyéb, mint a terepnek előnye. És vajjon minő előnyt találunk ott a védelmi csata megvívására? Erre vonatkozólag felvilágosít bennünket a régi okmányok tanulmánya, ha az ottan olvasható határleírásokat a helyszín megvizsgálása után a táborkari térképre alkalmazzuk. Tekintsük csak meg tüzetesebben a területet, és nyomozzuk ki hadállásának védelmi vonalait, az itt elvonuló Csörszárkokat.

Azon sáncvonalat, mely László uj hadállására kedvező volt, Duna-Keszitől egész a szentjakabi pusztáig magam jártam be, mint fentebb is említém, Ivánka Pál akkori pestmegyei főszolgabíróval, (megjegyzem, hogy egy Ivánka volt Géza hercegnek is titkárja azon időben) kíséretünkben volt a község bírása is.

Duna-Keszin nem messze a Dunától kezdtük a nyomozást a falu térképének nyomán és a lakosok elbeszélése szerint. Az Úr-réti dülönél levő úttól indultunk a Parlag dülön keresztül a Csörszárkok-alja dülő mellett a Nádasnak, a folyóparti dülőnek, és a hetvenhatodik számú vasuti őrházig nyomról-nyomra követtük. Nagy részét ugyan lehordták

már a birtokosok, de azért, a hol el volt egyengetve, ott is felismerhettük a talaj különbözete következtében, mert a Csörszárka mentén az alsó agyagréteg került a felszínre, ez agyagos sáv könnyen felismerhető az ottan uralkodó homokos talajon.

Az őrháztól az alagi pusztán megszakad, a mennyiben lóversenyre van átalakítva s berendezve, s földi művelés alatt állnak.

A főthi határban azonban ismét ráakadhatunk a munkás nép útmutatása nyomán az árok folytatására. Úgy emlékszem, hogy a Duna-Keszitől Fóthra vezető országúttól délre az urasági földek közt a harmadik faszor irányában vonul el, majd megszakadva átmegy Károlyi gróf parkján, és a mogyoródi patak völgyét átugorva, felkap a völgynek délről eső partoldalára, s irányát a teraszszerű emelkedések jelölik meg, míg lenn a mogyoródi lapályon és szőlők között nyomot veszít ugyan, de az erdőben ismét előkerül, és megszakítás nélkül halad a Szent-Jakab pusztának, mint már fentebb is mondtuk.

Tanu rá a dunakeszii s főthi nép, hogy ezen sáncnak árka északnak Vác felé volt fordítva. Régente, úgy mondják a meglett férfiak, lovászsuhanckorukban ezen árok enyhében vonultak meg legeltetéskor szélvész idején.

Az árok és földhányás arányait Duna-Keszin nem bírtuk már megállapítani, mert majd mindenütt be van töltve, de a gát szélességét itt-ott lépésekkel kimértük, és tíz méternyinél vastagabbnak találtuk. Mogyoródnál az erdőben még mind az

árok, mind a földhányás szembe tűnő, jóllehet annyi század óta sokat kopott.

E gát volt Sz. László hadállásának egyik kedvező oldala, melyet számításon kívül hagyott Vyd, mivel ő egészen más felől várta a hercegek seregét. László azonban Vyd tervéről értesülvén, sietett elfoglalni a sáncok ezen nyulványait, és így oldalába került Salamon táborának.

De nem csak e gyeplővonal védte László hadállását, ezen kívül másik gát is vonult itt keresztbe a mogyoródi hegytől Kis-Hajtásnak és Czinkótának. Ezen gát északról délnek tartott lefelé, mely László táborát a keleti oldalról is fedezte Czinkotáig, onnan pedig összeköttetésben lehetett a régi Jenő község és Új-Bécs határában okmányokban említett — fossatum — sáncárokkal. Ily módon a terepnek szerencsés megválasztása által környöskörül kerített sáncos táborhelyre tett szert, s eképen túljárt a furfangos Vydnek eszén.

Ezen gátnak hosszan elnyúló kerete adja magyarázatát annak, hogy László hadállása oly fel-tűnő hosszú távolságra elnyult t. i. Fóthtól Czinkótán túl a Rákos völgyéig. Ily kisebb tábornál ez hiába való erőpazarlásnak tűnnék, azonban a sáncok nagyon érthetően magyarázzák meg, valamint azt is, hogy László milyen hasznát vette a kaszás és baltás népnek. A sáncok ugyanis a hosszú vonalon a seregnek támaszt és módot nyújtottak, hogy a hézagokat velük kitöltse, s a rendes had-dal kapcsolatosan összeműködjenek a gyeplők fedezete alatt.

A Czinkota mellett elvonuló sáncárokra vo-

natkozólag 1325-ben kelt okmányra hivatkozom, melyben Mykl mester pestvármegyei farkashalmi birtokának határjárásáról van szó.¹ (« . . . . az északi részről a *Böszörménykúttól* . . . . dél felé kanyarodik, s a *hosszú árkon* keresztül a Rákos folyóig halad.»)

Az Új-Bécs és Jenő mellett huzódó sánc-árokról bővebb adataink is vannak 1281-ből és 1336-ból. Ezen okmányokban a margitszigeti apácák új-bécsi birtokának határáról van említés, melyet a pereskedő pesti polgárokkal kötött egyezség folytán úgy állapítottak meg, hogy az elvonuló Csörszárók vonala lenne a mesgye. (A mondott egész Új-Bécs földet, mely a nagy árkolaton kívül létezik Jenő falu részéről Werner comes palotája felett . . . . a boldogságos Szűz egyházának hagyták . . . . Evvel szemben fráter Pál viszont és a nővérek nevében a nagy árkolaton belül ugyanazon *Új-Bécsről* . . . . egyetértő egyezség miatt Werner, Péter s Hencz comesek pesti polgároknak hagyták örökös jogon birtokolni . . . .)²

Ezen okmányok határleírásában pedig e Csörszárók iránya még világosabban van megjelölve. Az első határjel kezdődik a Duna mellett a nagy

¹ A többi között ezt olvassuk: « . . . . a parte septentrionali a puteo *Besermenkw*t vocato . . . . vergit versus meridiem et vadit usque fluvium Rakus per fossatum longum . . . . » (Hazai okmánytár III. k. 79. lap.)

² . . . . dictam terram *Új-Bécs* totalem existentem extra *magnum fossatum* de eadem Új-Bécs . . . . propter concordiae unionem reliquerunt Vernerio Petro et Hencz comitibus ac civibus de Pesth iure perpetuo possidendam . . . . » (Fejér Cod. Dipl. Hung. Tom. V. Vol. III. Pag. 107.) Venczel: Árpád Okm. Tár. 22. kötet 339—40. lap.)

árkolat felett, mely Pest falu körül megyen, Jenő falu részéről Werner comes palotája felett, melynek fejében két határjel van, és ezen árkolat felett halad a váczi utig, mely mellett két nagy határjel van, onnan kelet felé fut a kis hegyre . . . . hol hajdan pogányok sírjai voltak.¹

E szerint a jenői Csörszárok a Dunánál kezdődött, körülbelül a Margit-sziget alatt, és a mostani városligetnek szélén haladt északkeletnek mindaddig, míg a régi váczi úthoz nem ért. Ott Uj-Bécs határa már eltért a Csörszárok vonalától, mi sem tudjuk az okmányok szerint tovább nyomozni. Hézagot kell hagynunk a Czinkota mellett lenyuló Csörszárokig, csak a helyszín tüzetesebb megvizsgálása adhatna erre bővebb felvilágosítást. A Rákos-völgyén levő hézag azonban jelentéktelennek látszik a nagy körívhez képest, melyet a fentebbiekben Duna-Keszitől egész a régi Pestig leirtunk. «De minimis non curat praetor.»

Megjegyzendő, hogy a sáncárok — fossatum — vonala a Duna jobb oldalán túl is, a pilisi hegyekben is, kinyomozható úgy Buda vidékén, mint Szent-Endre szigetén tulnan Duna-Keszinek átellenében, mely az imént említett körnek folytatását látszik képezni. Egyik Kalász-Üröm-Boros-

¹ «Prima meta incipit iuxta Danubium super magno fossato, quod circuit villam Pestiensis, a parte villae Jenő supra palatium comitis Wernerii in cuius capite sunt due metae et vadit supra ipsum fossatum usque viam, que ducit in Vaciam et iuxta quam sunt due metae magnae, inde currit versus orientem ad monticulum . . . . ubi antiquitus fuerunt sepulchra paganorum. (Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. VIII. Vol. IV. Pag. 201.)

Jenőnél kap fel a nagy Kövelyre, s itt kétfelé ágazik, de nem földhányásban, hanem sziklaélben és kőrákásban ismerhető fel — mint magam is láttam. Ennek egyik ága az Oszoly-hegynél vág észak felé, s némi megszakítással feljut a Csikóvárnak szembe ötlő gátvonalára, s innen a török nevű Dömör vagy Demír kapuig (ez magyarul Vaskaput jelent), a Dömör kapunál ismét két ágra szakad: egyik a Hrabinára jut fel és a Prédikáló hegy szikláinak gerincére, majd innen a nagymarosi szirtekre; másik vonal a kőasztalon át több mellékelágazással a visegrádi várhoz jut. E vonalnak nagyobb részét szintén magam jártam fel a visegrádi királyi pagony vadászával. A Nagy-Kövelynek másik ága pedig Csobánka felé tér a Pilis-hegynek, ezt is az előbbiekkal együtt saját tapasztalatom után mondhatom, s a későbbiekben bővebben kifejtem.

Okirattal bizonyíthatjuk csak be az új-bécsi gátaknak a Dunán túl való folytatását Ó-Buda határában, mert az ó-budai lapályon a földművelés régen elsimította. Ez ott kezdődött, hol, a düledékeiben maig is fennálló római vízvezeték mentén haladva, annak végső oszlopa látható; ennek közelében volt a Csörszárok, mely keletről vonult nyugatra, vagyis a Duna jobb partjától a régi Sikán-hegy felé. E hegyet manap Őzhegynek — Gaisbergnek nevezik. (. . . dél felé egy falomladékön keresztül, melynek kövei a határköig határjeléül jeleztettek, és innen a föld határjeléhez jön a ferencrendi kisebb testvéreknek udvarháza falához, melynek kapuja a Boldogságos Szűz Fehér-egyháza felé tekint, és innen egy közön

átmenve, egy királynői zsellér hűbértelke vagy háza körül fut, — valamely árkolathoz, mely a földvár előtt van; ez árkolatot ugyan valami nagy út szeli át, melyen a Boldogságos Szűz előbb mondott Fehér-egyházához megyünk; ez árkolatnak mindkét oldalán két ó kőhatárjel van . . . .)¹

Ime, ezen két gátnyulványnak dunántuli kitoldásával előttünk áll egy körsáncolat, mely a pilisi és budai hegyekre támaszkodik. Ezen keret kisebb gyűrűjét képezte ama gáthálózatnak, mely a vidéket, sőt az egész országot befoglalta. Ezen gátak darabjait hajdan az itt lakó ősnépek építették, majd meg ennek egyes darabjait az avarok egybe róva, az egész országban szerves egészsze kötötték össze, a mint a VIII. és IX. században élő német krónikások leírják. Ezen hagyományt Aventinus, a XVI. században élő német író, is a történetírás biztos adatai közé igtatja. A holt betűkön kívül egyébként I. Károly frank királynak 10 évre terjedő küzdelme is eléggé igazolja e hadászati vonalak történelmi fontosságát; ezekről azonban majd máskor szólunk tüzetesebben.

Mindezen sánctonalokról kétségen kívül tudomással bírt László herceg, és a krónikákból

¹ « . . . versus meridiem per murum dirutum, cuius lapides usque ad finalem lapidem sunt pro metis signati; et abinde pervenit ad metam terrae ad murum curiae fratrum minorum, cuius porta respicit versus ecclesiam Albam Beatae Virginis, et abhinc transeundo vicum circa allodium, seu domum coloni reginalis currit per ortos ad quoddam fossatum, quod est ante castrum; quod quidem fossatum dividitur per quandam viam magnam, per quam itur ad predictam ecclesiam Albam Beatae Virginis, in cuius fossati utroque latere sunt due metae antique lapideae . . . . » (Fejér Cod. Dipl. Hung. Tom. 9. Vol. II. Pag. 370.)

bizonyos, hogy fel is használta védelmi harcában. Ezt annál inkább elfogadhatjuk, mert nyolcszáz esztendővel ezelőtt a szóban levő gátárkok még legnagyobb részt eredeti nagyságukban állottak fenn. E sáncárok védelmében a gyengébb fél erődített táborhelyre tett szert, mely a katalauni (chalon) mezők elsáncolt táborához hasonlított.

A hadállásnak leírásában talán hosszasabban is időztünk, de ez azért volt szükséges, hogy kulcsát bírjuk a mogyoródi csata megvívásának, és hogy e gátak közt világos képét nyerjük a hadak elhelyezésének, melyek, a krónikás szerint, mély oszlopokban voltak berendezve, a mennyiben három-három dandár állott négyes sorban egymás megett.

Továbbá azért foglalkoztunk bővebben a terep leírásával, hogy feltűnjék a hely megválasztása és felhasználásából László vezérnek haditudománya s beható bölcsesége, ki a célnak elérésében emberileg véve is a legalkalmasabb eszközöket tudta felhasználni.

Ha ezek László herceget — ki még ekkor lépett tulajdonképen a férfikorba — mint a mogyoródi küzdelemnek lelkét, oly előnyösen mutatják be, ha az ügyesen felfogott csataterv kivitele többi kivívott győzelmeivel együtt történelmünkben a legjelesebb hadvezérek közé emelik, s ha tisztelettel hódolunk ama férfiúnak, kit lángelméjeért és vitézségeért Európa a keresztes hadak élére akart állítani, más részről van az ő haditervében olyan vonás is, melyet megérteni nem

tudunk, melyben ugyan csodáljuk őt, de követését ajánlani nem bátorkodnánk.

Ugyanis minden hadvezérnek, mielőtt csatába ereszkednék, számot kell vetnie a kimenetel eshetőségeiről. A harc kockája olykor jelentéktelen dolgoktól függ, és néha oly körülmények döntenek el, melyek a legéberebb tekinteten is kívül esnek, például a segédcsapatnak megkésése, kitört zivatar, vagy a vezénylet félreértése, s még annyi más körülmény meghiúsítja, a mit a tervrajzban már eleve is kétségtelen diadalnak vettek. Ez okból minden okos hadvezér a győzelem reménye mellett egyszersmind a bekövetkező hátrálás esélyeire is számít, és nyitva tartja seregének a menekülés aranyhídját.

Ha ez áll, mit mondunk — kérdem — László herceg mogyoródi csatájának tervéről, ki a harctéren úgy állította fel seregét, hogy a Duna esett háta megé. Csatavesztés esetén vajjon merre nyitott volna futó seregének menekülést? Hiszen, ha bőségben lettek volna is hajói s dereglyéi a káposztásmegyeri Dunaágon, még akkor sem kerülhette volna el a tönkreverést, mert hiszen a Duna éppen akkor zajlott, s a megindult jégtáblák össze-roppantották volna átszállító kompjait. Épp' e körülmény volt feltűnő Erney várispán előtt, ki hangsúlyozta is Vyd ellenében: «Csoda volna, ha ama hadak előlünk megfutnának, mivelhogy a Duna hátuk megett nem hagyták volna.¹

¹ «— Mirum est, si agmina ista fugiant a facie nostra, quia Danubium post dorsum eorum non misissent.» (Képes Kr. 184. l.)

De azt vélem, hogy feltették magukban, győzni vagy meghalni.²

Vajjon elfogadjuk-e Erney ezen nézetét? Már láttuk, hogy ezt nem tehetjük, hanem egy részt a Gondviselés újjmutatását látjuk, más részt pedig László csatatervében a nagy hitet csodáljuk.

Talán vallási rajongásnak veszik e felfogást? Ám vegyék, de magyarázzák meg, miképen történt az, hogy V. Pius, a XVI. század kiváló szent pápája, sürgöny, távbeszélő, galambposta, tűzjelzés nélkül is azon pillanatban megtudta a lepantói tengeri csata diadalát, midőn Don Juan kivívta. Örömpesve sietett a vatikáni ablakokhoz, melyek Lepantó felé néztek, hévvel szakította fel, és felkiáltott: «Diadal, diadal, huzzátok meg a harangokat, hadd hallja meg Róma és az egész világ, hogy győzött a kereszt!»; a mint már elül felhoztuk.

Ez történeti tény, melyet a tagadás le nem törölhet Clió táblájáról, sem a lélektan nem magyaráz meg telepathiával, sem Marconinak nem voltak még sürgönyállomásai.

Gyakran mások az emberi okoskodás útjai, más a Gondviselés intézkedése. A büszke ész, magára hagyva, elbizakodott bölcseségének fátyla mellett gyakorta megtéved. Bábel tornyának kevély tervét kénytelen volt megzavarodva abba hagyni a kevély elme, míg ellenben a Gondviselés kis eszközökkel is nagyszerű eredményeket ér el,

² «Sed puto, ut ipsi proposuerunt vincere sive mori.» (Képes Kr. 184. l.)

egyszerű, aláztos embereket használ a világ legnagyobb eseményeinek kivívására.

De nem legendaszerű eseményt hozok fel arra, hogy gyakran más az emberi bölcseségnek terve, s más a Gondviselés útja: ime, itt van Izrael népének megszabadulása Egyiptomból. Mózesnek az volt feladata, hogy Izrael népet a fáraók rab-ságából kiszabadítva, Egyiptom földről kivezesse.

Ezen feladat kivitelében Mózes eleinte pusztán az emberi okosság szerint járt el, de, miután belátta a számító ész elégtelen voltát, és Jehovához fordult, maga az Úr lépett közbe, hogy úgy mondjam, közvetlenül, nagy jelekkel, csodákkal mutatatta meg, hogy a világ eseményeit Ő kormányozza, a népek történetét végső vegyelemzésben mégis csak Ő csinálja, de olyan módon, melyet a véges elme meg nem ért, és terveinek szövevényét munkája folyamán a gyarló ész csak nagy ritkán ismeri fel: «Vezére voltál — ugymond Mózes — irgalmasságodban a népnek, melyet megszabadítottál . . . . Az Úr uralkodik örökké mindenkoron.» (Exod. XV. 13. 18.)

Mózes összegyűjtven Izrael népet Szókotban, onnan eleinte a legközelebbi utat választá az Igéret földére, egyenest Etamnak tartott, mely a sári pusztaság karámján feküdt, innen — úgy véle — a karavánok rendes kereskedelmi útvonalán fog eljutni a filiszteusok országába.

Mózes ugyan jól tudta, hogy Etamnál vonult el ama roppant gátárok, mely Peluziumtól huzódik le Migdolig, a mostani szuezi csatorna hosszában, és Egyiptom keleti határát védelmezi az

arab nomád népek s a hixosok betöréseinek ellenében. Az sem kerülte el figyelmét, hogy e sáncvonal meg van rakva határőrökkel, és helyenkint őrtornyokkal is megerősítve, melyeknek neve éppen a sémi nyelvből ment át az egyiptomiba. Számolt avval is, hogy a Gessen földön felszaporodott Izrael népe könnyen elbán a határőrök csapatával. Itéleteiben az ember legtöbbszörre magáról vesz mértéket, és éppen ebben hibázott a nagy népvezér; azt hitte, hogy, mert maga a nép szabadságáért kész meghalni, majd ily érzés hatja át Izraelt is; csak akkor látta, mily súlyedt csőcselékkel van dolga, mily gyáva szolgahad, a melynek élén áll, midőn össze kellett volna mérni a fegyvert — pedig Izrael evvel is bőven látta el magát — megrémült az önző faj, és kiki félté hitvány életét. Néhány száz határőrtől megriadt az egész tömeg. Ily népséggel természetesen megiusult minden emberi számítás.

Ekkor vevé át az Úr e népnek csodás vezérlését, Ő, ki a kövekből is képes Ábrahám fiait teremteni.

Az Úr egészen más utat választott, és, mint a szentírás mondja: «Nem vezeti Isten őket a filiszteusok földére vezető úton, mely közel vala, azt vélvén, ne talán megbánja a nép, ha maga ellen hadat lát támadni, és visszatérne Egyiptomba, hanem körülvezeté a pusztaság útján, mely a Vörös-tenger mellett vagyon. Az Úr pedig előttük mégyen vala útmutatóul, nappal felhőoszlopban, éjjel tűzoszlopban . . . » (Mózes II. könyv. 13. rész. 17—18—21.)

Vannak, kik a szentírás hitelét elfogadják ugyan, de a benne foglalt csodás eseményeket természetes úton magyarázzák meg, ezek e történeti tényt is ilyen módon akarják megoldani. Így közöttük Brugsch, ki az izraeliták tengeren való átmene- telét egy nádastó átgázolásáig fokozza le, és szerinte, míg a zsidók a sásos gázlókon szeren- csésen áthaladtak, azalatt az egyptomiak, saját országuk földjén, a nádtengerben nem ismerték ki magukat, és eltévedve mindenestül az iszapba merültek.

Ez már magában véve is nevetséges felfogás, de még boszantóbb azon feltevés, hogy egy vezér, az előadottak kapcsán, népét ne a kiszabadulásra, hanem éppen a halál torkába kalauzolja. Pedig éppen így tett volna Mózes, midőn Etamból Pi-Hahirótba vezette a zsidókat, hol keletről a sáncok erődje s a tenger, nyugatról az Altaka-hegység sziklái vették körül őket, északról pedig nyomról-nyomra követte a fáraó üldöző hada. Ha Mózes népét el akarta volna árulni Egyiptomnak, soha sem tehetette volna alkalmasabban, mint éppen így, mint éppen itt. Valóságos világsi katasztrófának nézett elé.

Azonban az előrehaladott egyptologia ezek felfogása ellen a szentírás előadását igazolja, kezdve a gessen-földi zsidók kiköltözésétől a helyükbe hozott edomi beduinok letelepítéséig, a sári határsáncoktól és migdolnak nevezett torony- erődítésekől egész a fáraó haláláig, kinek neve akkor Merneptah volt. Sírkamrájában, melyet egyptomi szokás szerint még életében elkészítettek, hiába keresik mumiáját.

Ha minden körülmény beigazolható a régészet tanulmányának adataival, logikailag következik, hogy Izrael népe kivezetésének egyéb csodálatos részleteit is elfogadjuk. Vagyis ismerjük el, hogy Jehova közvetlen hatalmával lépett elő Hahirótnál, és csodálatosan átvezette Izraelt a Vörös-tengeren, Egyptom büszke fáraóját pedig a hadi szekerekkel együtt a tenger örvényébe merítette.

Nekem úgy látszik, mintha a szentírás ezen hosszasabban tárgyalt elbeszélése s a mogyoródi esemény között néminemű párhuzamot vonhatnánk. Mint Etamnál Mózes népét akarta szabaddá tenni, úgy Mogyoródnál sz. László nemzete függetlensége-, hazája szabadságáért küzdött. Mogyoródnál is ott látjuk a sáncokat, mint Etamnál; az emberi számítás itt is tekintetbe vette, s felhasználta ezeket céljainak elérésére. De viszont a háttérben Mogyoród megett is látjuk a kiáradt folyamatot, mint amott a tengeröblöt, a Duna éppen akkor zajlott, és itt is elzárta a menekülés útját. Ezen kívül Mózeshez hasonló férfiút is látok itt, látom hitét, lángoló buzgóságát, erős bizodalját, László lelkületében Mózeset látok. Erősen hiszem, hogy, valamint Mózes nem ment vakon a veszélynek, éppen úgy történelmünk szent férfija sem, hanem az isteni sugalatban bízva, a csatakimenettelnek biztosítékával lépett a küzdőterre. Bízott alaposan, bízott erősen, bízott okosan, t. i. azon feltétel alatt, ha részéről szintén közrejárul a győzelem kivívásához. Nem játszott itt vakmerő játékot a közmondásos «Hübele Balázs» módjára, hanem a válságos helyen küzdött hősként, és

bízott látnokként. Küzdelmében az emberi s isteni elem egyesült, és, míg egy részt csodáljuk hadviselésében a nagy hadvezért, mély tisztelettel hajlok le ezen fegyverténynél is, melynek követését azért nem ajánlom, s ennek oka abban van, hogy mi Isten szent akaratának ismeretében gyakran vagy vakok vagyunk, vagy vele egyenesen *dacolunk*. Más részről az isteni segítség kézzel fogható jele hálára kötelez le bennünket. Kimondom bátran, hogy itt Mogyoródnál s történelmünk annyi válságos lapjain az imádandó Gondviselés megnyilatkozását szemlélem: olykor fényes felhőben látom, mikor szent koronánk napja felragyogott, máskor éjjel a pusztító tűzoszlopban, ha ismét lehanyatlott, gyászba borult, tatár, török gyújtotta fel városainkat, s magyar vérben gázolt paripájuk.

19. A mogyoródi csata előnapja.

— «Deus nobis haec otia fecit» mondja a latin költő, midőn a hajó veszteglését jelezi a szélcsendben. Itten is ily veszteg pihenést rendelt a Gondviselés: sűrű ködöt bocsátott a vidékre úgy, hogy ennek függönyén át nem hatolt az ellenfelek vizsgálódó tekintete.

Valóságos siralomházi nap volt ez a holnap reggel elhulló vitézekre.

A döntő csatáig időnk levén, foglal kozzunk részletesebben a két táborral! Vajjon mit terveznek Vydék? Mint készül László fogadni őket?

1074-ben március hatodika szerdára esett,

nyolcada volt ez a kemeji ütközetnek; ekkor indult Vác környékéről zárt sorokban a hercegek táborra. A lovasdandárokat a baltás és kaszás népgyalog követte. Vyd biztosra vette, hogy a hercegeknek Szolnok felé kell irányítani útjukat Vác-ról, hogy országrészükbe jussanak. Ez okból — mint mondám — Gödöllő s Isaszeg vidékén várta őket a főszereggel. Jól tudta ezt László vezér, ez okból tehát, hogy őt balvéleményében elringassa, azt gondolom, hogy a hartyányi úton portyázó csapatot küldött, és, míg evvel kémszemlét is tartott, útjának irányát elfedte, majd a deréksereggel gyors menetben Fóth és Duna-Keszi között behatolt a mogyoródi csata színhelyére egész Czinkotáig.¹ (Megindították a tábort, és megszálltak a Czinkotának mondott határban.) És, míg a gyalogság s a társzekerek a köd leple alatt bántatlanul helyre vergődhettek, alkonyat szállt a vidékre.

Amott túlhan csak későn vették észre, hogy a hercegek serege táboruknak oldalába került, nem kis boszuságára a király főtanácsosának.² (Azonban valamelyes *Monyoród* nevű hegy feküdt a seregek között.) Ő azonban, mint ügyes diplomata, könnyen más színben tudta állítani a dolgokat: «Most jutottak, — így szólhatott — most a kelepcébe, a honnan ki nem szabadulnak. Eddig Nisnél és Kemejnél csak az egyik volt kezünkben, de most itt van mindkettő. Egy csapásra kettővel

¹ «Castra moverunt et descenderunt in allodio, quod dicitur Zyn-gotha.» (Képes Kr. 183. l.)

² «— Mons autem quidam nomine *Monoród* interiacebat exercitum. (Képes Kr. 183. l.)

fogsz végezni, Uram király, a harmadikról szólni már úgylis felesleges.»

A haditanácsban azonnal szőnyegre került a holnapi csata terve, mert abban közösen meg-egyeztek, hogy őket azonnal meg kell támadniok, mielőtt a csatatéren berendezkedhetnének. A hadi-terv megbeszélése főképen a körül forgott, miképen lehetne őket megsemmisíteni egy csapásra. Az egyik rész át akarta törni az ellenség középpontját, hogy úgy végezzen a szárnyakkal, Vyd azonban azt vélte jobbnak, hogy be kell őket keríteni s a Dunába szorítani.

Ember tervez, Isten végez. A sátán sem tehet többet, mint a mennyire Isten felszabadítja. Itt is így történt. Vydnek sátáni terve elé akadály gör-dült, pedig, ha a térképet nézzük, a terep viszonyai ezt igazolni látszottak.

Mint a krónikás írja, más napra setét köd ereszkedett a tájra.¹ (Csütörtökön virradatkor akar-nak vala megütközni, de a leereszkedő köd sűrű homálya megakadályozta őket.)

A köd egész csütörtökön tartott. Vyd mindent megkísérelt, hogy tervét megvalósítsa, de minden ügyekezete hiába esett, mert a vitézek a lövés távolát sem látták, s könnyen kárt tehettek volna egymásban. Furfangos esze azonban nem nyugodt, jelleméből látszik folyni, hogy a veszteglés idején munkát adjon. Ha szabad volna itt költeni, én azt hiszem, habár ez nincs a krónikában, azért felteszem róla, hogy a döntő napig legalább a

¹ «*Lucescente quinta feria volebant proeliari, sed densissima obscu-ritas supervenientis nebulae eos impedivit.*» (Képes Kr. 183. lap.)

morva segédcsapatot akarta csellel megtántorítani. Felszólíthatá őket ilyen szavakkal: «Morva testvérek, miért öljük meg egymást a magyarok kedvéért? Jőjjetek át a csehekhez, véreitekhez!» Ezt pergamenre íratva, nyilakon átlövöldözteté a morvák kiszimatolt hadállása felé.

Nyomatékul még pénzdarabokat is kötöztetett hozzája. A becsületes Ottó hercegnek e nyilakat az előőrsök bemutathatták, ki László herceg tudtával ilyen válaszszal nyilaztathatá vissza a felhívást: «Cseh testvérek, hogy bennetek kárt ne tegyünk, vonuljatok tartalékba, a társzekerek megé.» A pénzdarabokat is visszarepíttette ilyen felelettel: «Keveset löttetek ide, az árulók díja harminc darab.»

Való azonban mégis, hogy a leereszkedő nagy kód, melyet a krónikás csakugyan megemlít, gondviselészerű jótétemény volt László táborára, mely így kipihenhette a kimerítő fáradaalmakat. Ha nyomban küzdelemre kerültek volna az erőtetett menetek után, alig tudtak volna helyt állni.

Más részről nagy hasznát vette ezen időköznek László szervező lelke, mert a Vyd által fitymált baltás nép csapatának olyan munkát adott, melynek a csata kimenetelére döntő befolyása volt.

A fentebbiekben elmondottuk, hogy a Duna-Keszitől Czinkotáig, sőt azon túl a Dunáig gátárok vette körül a hercegek hadi terepét. Ezen gátaknak oldalait benötte a bozót, eredetileg ugyan szintén így volt ez tervezve, — mint a német krónikások írják — hogy e lecsonkázott fáknek gyökerei tartsák össze a földhányást, és így a

föld az árokba ne csuszamolják. Mindazonáltal időnkint le kellett nyesni a bokrokat, hogy galyaik létrafokok gyanánt ne szolgáljanak a felkuszó ellenségnek.

Itt vette most hasznát e munkánál a szétosztott nép szapora kezének. Egyre csattogtak a balták az egész vonalon, a tulsó táborban nem értették, mit jelent e zaj. Csak más nap tudták meg, midőn nagy meglepetésükre a sáncokat meredezni látták, mire nézve már idéztem Erneynek kifakadását.

Ezen felül a sáncok közén átjáró utak vezettek, melyeknek nyílásait kapuknak hívták, más tájon is ma is Vaskapuknak nevezzük. Ezen nyílásokat kellett karókkal és földhányással elzárniok. Lehet, hogy a czinkotai ág nál földmunkálatok is fordultak elő, mivel ezen gátvonal már akkor is kopottabb lehetett.

Ilyen készülétkben telt el a nap. Este kigyultak a tábortüzek, feltehetjük, sűrű őrjáratok vizsgálódtak a sáncokon. A vigyázatot még azon részekre is kiterjesztették, a honnan nem is várták az ellenség becsapását, hogy cselvetésnek vagy bekerítésnek ne legyenek áldozatai. A tábori jelző a hercegeknél — úgy gondolom — e két uév volt: «Szűz Mária», «Szent Márton», a tulsóban «Henrik és Salamon.» Ezt is nem a krónikából, hanem a két tábor különböző szelleméből olvasom.

Ki volt adva a parancsolat, hogy a lovak fel legyenek kantározva, s így virrasszanak a vitézek, hogy az első csatakürtszóra nyeregbe pattanjá-

nak.¹ (A következő éjszaka pedig paripáikat kantárszáron tartva, várják vala a nap felkeltét.)

Elcsendesült a tábor zaja, csak a paripák nyerítése hallatszott közel s távol. Az éj csendességében a tűz körül félig ébren, félig szenderegve révedeztek a vitézek. Kiki számot vetett magával.

Majd meg száguldó paripa dübörgése hallatszik, László vezér bontakozik ki a setétből. Vizsgálja az őrállásokat, buzdítja a katonákat, mindenkihez tud biztató jó szót ejteni, mely, ha emberétől jön, csakugyan szive közepébe hat a magyarnak. Így járja be az egész táborn.

A göncölszekérnek rúdja már lefelé hajlik, mire sátorába tér.

Midőn rövid nyugalomra hajtja fejét, gondolatai még nem nyugosznak. Biztosra veszi a kiderült ég boltozatáról, hogy a csata holnap megtörténik. Mély fájdalom száll szívére, látván, hogy a magyarnak így kell pusztítania a magyart. Elgondolkozik a nemzet viharos multján, látja, hogy e veszni induló népet miképen mentette meg sz. Istvánnak apostoli nagy munkája, lelkének egész szeretetével ragaszkodik az ő intézményének két alapelvehez: a kereszténység megszilárdításához és nemzete függetlenségéhez.

Tisztában van avval, hogy itt a magyar meg nem élhet keresztény vallás nélkül, de viszont a kereszténység egyik alakját sem fogadhatja el, mely függővé tenné akár a római német császártól, akár Byzanttól. Betekint a jövőbe is, látnok-

¹ Nocte vero insequenti dextrarios suos per habenas in manibus tenentes ortum solis praestolabantur. (Képes Kr. 183. 1.)

tekintettel szemléli a hosszú s meg-megújuló küzdelmet, melyet a magyar hitének és szabadságának kivívására fog felvenni. Lelke szinte belefárad, és mély fohászszal zárja le rövid álomra fáradt szempilláit.

20. A mogyoródi csata megívása.

Felragyogott keleten a hajnal csillaga, megmozdult már mindkét tábor, minden vitéz ellátta paripáját. Ideje is volt, mert már amott tulnan tompán felmorajlott a hadcsapatok mozgólódása. A mogyoródi hegyen sorakoztak a király dandárai, melyeknek se vége, se hossza nem volt, mert a társzekerek is a teherhordó lovakkal együtt nyomukba indultak, és a hegygerincen helyezkedtek.¹ (Pénteken virradtakor azonban a király, elrendezvén hadait a Monyoród-hegy tetején, átlovagolt, és megparancsolta a málhásoknak, hogy a hegyoldalon maradjanak.)

Vajjon ezeknek mily szerep jut a viadalban? Csselfogásul állítja oda Vyd várispán, hogy csatatervét eltakarja? A krónikás egyedül ijesztést vél ebben látni.² (Miszerint az ellenség, látván csoportjaikat, ne podgyásznak, hanem felállított tartalék-őrhadnak vélje őket. Vyd pedig mondá: «A mint seregünket meglátják, tüstént futnak.»)

¹ «In diluculo autem sextae ferie rex ordinatis agminibus suis equitavit trans verticem montis Monoród et precepit salmariis, ut in latere eiusdem montis remanerent.» (Képes Kr. 183. lap.)

² «Quatenus hostes videntes turmas illorum, non sarcinas, sed in presidio constitutas esse putarent. Vyd autem dicebat: «Statim ut exercitum nostrum viderint, fugient.» (Képes Kr. 183. lap.)

Ez azonban naiv felfogás, hiszen a hercegek ugyanis tisztában voltak avval, milyen erős Salamon serege, s azon vitézeket sem lehetett megriaszítani a puszta látszattal, a kik Kemejnél nagyobb veszedelmet is láttak, midőn Salamon egész seregének rohamát felfogták.

Ha megtekintjük a táborkari térképet, és megvizsgáljuk, hogy a mogyoródi hegynek legmagasabb gerince a 325 méter magas Gyertyános merre esik, azt látjuk, hogy a teherhordó csapatnak elhelyezése a gerincen más okból rendeltetett.

Mint a sanda mészáros másfelé néz és más-hová üt, Vyd is azonképen ezen mozdulattal azt akarta elhíttetni, hogy a támadás voltaképen innen fog kiindulni a középpontra; a hercegek seregének középpontja ugyanis éppen a Gyertyánossal állott szemben, hol szegletre jött össze a dunakeszii és czinkotai Csörszárók. E szegletet kellett volna elfoglalniok Salamon vitézeinek, hogy a hercegek seregét derékban keresztültörhessék, ha előző nap ebben megállapodnak.

A mint azonban a megtörtént események mutatják, egészen más volt Vydnek terve. Ő a két szárnyat támadta meg délen Czinkotánál, és Mogyoródnál észak felül, hogy így bekerítse a hercegeket, és seregüket a Dunába kergesse, mint már fentebb is jeleztük. A teherhordó csapat e szerint — bízvást mondhatjuk — csupán cselekedés volt ezen szándék elleplezésére.

A királynak lett volna feladata a mogyoródi szárnyat bekeríteni. Ez okból jött át a király a tábori főhadiszállásról, mely talán ekkor a szent-

jakabi pusztán ütötte fel sátorát, és már hajnal előtt a mogyoródi bérceken foglalt helyet. Vydnek az volt feladata, hogy Czinkotánál az alsó szárnyat törje össze, a hol a morva csapat foglalt helyet.

Még Borsodban, Péter curiájában, vállalta magára a feladatot, hogy a morvákat — már t. i. Ottó népét — majd ő tanítja meg a bácskai dandárral. Úgy látszik, Erneynek a középponton csak a nézőszerep volt fenntartva, kit, békülékeny természete miatt, nem talált a király eléggé határozottnak s erélyesnek a döntő hadműveletre.

A krónikás szerint azonban mindkettő elkísérte a királyt a mogyoródi magaslatokra, valószínűleg azért, hogy az uralkodó pontról jobban szemügyre vehessék a hercegek seregének elhelyezkedését, a mit előző nap a köd miatt meg nem tehettek.

Már hajnalodott. A derengő nappal fényében eléggé szemügyre vehették a dandárokat.

Látták a három hadosztályt a csata vonalán, és tartalékban hátok megett három-három dandárt négyes sorokba osztva. Látták, mint osztották be segítségül a kaszás és baltás népet is. Mind ezt könnyedén vették, de, midőn lejjebb ereszkedtek, honnan már jól megfigyelhették a Csörszárók letisztázott oldalainak körvonalát, akkor döbbsent meg Erney, s Vydhez intézte meglepetésének ama nyilatkozatát, melyet már előbb is idéztünk: «Ezek győznek, vagy meghalnak.»

Azután a király kíséretéből Vyd is, Erney is a kitűzött helyre lovagolt. Bátor Opos maradt a királylyal fakó paripáján, és az országnagyokkal

együtt a német lovagok kísérték. A csata kezdésére abban állapodtak meg, hogy a harci kürtök jeladására egyszerre csapnak a szárnyakra.

A hercegek serege védelmi állásban már készen várta a támadást. Balszárnyon álltak a bihariak László vezérlete alatt, középen Géza a nyitraiakkal s a Kemejnél szétrobbantott csapattal, a jobb szárnyon pedig Ottó herceg a morvákkal. Az egész sereg éltető lelke László volt, ki, mivel betekintett az ellenfél szándékába, és ezt éppen a király jelenlétéből s a társzekerek felállításából olvasta ki, gyorsan aként intézkedett, hogy a szárnyak az első támadás felfogására készek legyenek. Viszont, hogy ő is megtévessze a királyt szándéka felől, gyorsan zászlókat cserélt, a Kemejnél megvert sereg lobogóit tűzte ki a maga csapatánál, és a bihari dandár zászlait Gézának küldötte át; e zászlócsere, mint látni fogjuk, a csata kimenetelére döntő befolyással volt.

A krónikás ugyan ezt testvéri szeretetből származtatja, hogy e módon László magára vonja a testvérének szánt veszedelmet, azonban, ha szabad így vélekednem, én Lászlóban nem csak a testvért látom, hanem egyszersmind a hadvezért, és a zászlócserét a csatatervhez tartozónak vélem.¹ (László herceg azonban elcserélte zászlaját Gejza hercegével azon szándékkal, hogy Salamon meré-

¹ — «Ladizlaus autem dux commutaverat signa sua cum vexillo ducis Gejse ea intentione, quod Salomon audacius invaderet illud agmen, in quo signa Gejse gestabantur, putans esse agmen Gejse, quem nuper devicerat. Dux autem Ladizlaus affectabat custodire fratrem suum Gejsam ducem ab insultu Salomonis et ideo primos impetus belli in se maluit experiri . . .» (Képes Kr. 184. l.)

szebben rohanjon ama hadra, melyben Gejza jelenyeit hordozzák, azt vélvén, hogy az Gejza hada, melyet minap legyőzött volt. László herceg ugyanis féltve őrizte bátyját: Gejza herceget, Salamon támadásától, azért a harc első rohamát magára akarta vonni.)

Már jól fenn járt a nap, midőn Czinkota felől megharsant Vyd hadijelzése, hogy készen van a támadásra. A király hadosztályának kürtöse visszahangoztatta a jelt. Itt hát a pillanat, midőn testvérvérnek kell folynia, magyar magyart fog pusztítani. Ez ünnepélyes percben leszállt lováról László vezér, és ott az egész sereg előtt földre borult, s fennhangon eképen könyörgött: «Irgalomnak Istene, te tudod, ki oka e vérontásnak! . . . . Mi úgy véljük, hogy nem magán ügyeinkért harcolunk, hanem a jogért és az igazságért, mi nem akarjuk a magunk földi érdekét kivívni, hanem a nemzet javait, ennek hitét és függetlenségét. Mindenható Isten, derítsd arra kegyelmed sugarát, ki a Te szent ügyedért a Te szent nevedben lép a csatára, mint megsegítéd hitvány parittyájával Dávidot a fegyverbe öltözött óriás ellenében . . . . Ha pedig a jó ügy kivívását érdemetlen voltunk gátolná, tekintsd szent Márton közbenjáró könyörgését, kinek hatalmas befolyását irgalmadnak trónja előtt megmutattad akkor, midőn István király fogadalmat tett a pogány lázadó ellen vívott csatájában! . . . .»

Avval felkelt, és a sereg felé fordulva, kiáltá: «Vitézek, ti legyetek a tanúk, hogy, ha győzünk, szent Márton tiszteletére a diadal helyén monostort építetek!»

A bihari vitézek meghatva állottak ott, és nem egynek szeme lábadt könybe, belső küzködésbe került, hogy elfojtsák a megindulás harmatát, hogy arcukra ne csorduljon. A krónikás a jelenetet e rövid szavakkal ecseteli.¹ (S, midőn *László* herceg felfegyverkezett, a földre borult, és a Mindenható Isten kegyelmességeért könyörgött, és szent Mártonnak fogadást tett, hogy, ha az Úr a győzelmet neki engedi, ugyanazon helyen sz. Márton tiszteletére egyházat emel . . . .)

Midőn már az ellenséges tábor megindult a támadásra, *László* herceg sarkantyuba kapta paripáját, és a Csörszárkok karámján körüllovagolt: «Vitézek, ember kell a gátra! Ti pedig megmutattátok a kúnok és görögök ellenében is, hogy egész emberek vagytok! . . . . Megsegít az Isten, ne féljete! »² (*László* herceg pedig övéit buzdítandó s lelkesítendő, ágaskodó lován ülve serege előtt körülnyargalászott.)

Ugyanekkor derűs eset is történt, melyen a katonák jó ízűt nevettek, és tudjuk, hogy egy vidám ötlet a maga idején mi jó hangulatra deríti a katonát még a csatatéren is. *László* ugyanis a sánc szélén levő bokorban fehér menyétet látott; hogy onnan kiugrassza, tréfásan megüté a bokrot, s a felriasztott menyét a lándzsa

¹ «Cumque *Ladislaus* se armaret, in terram se prostravit et omnipotentis dei clementiam postulavit et beato Martino votum vovit, ut, si dominus ei victoriam concederet, in eodem loco ecclesiam in honorem *beati Martini* construeret . . . .» (Képes Kr. 183—84. l.)

² — «Dux autem *Ladizlaus* ante exercitum suum super arduum equum residens, gratia exortandi suos et animandi in girum flexit abenas.» (Képes Kr. 184. l.)

nyelén felszaladt a vezér ölébe: «Jó jel, — kiálták a vitézek — fehér hermelin királyi palástot jelent.»¹ (S midőn kelevézével egy bokrot érintett, egy fehér menyét csodálatos módon kelevézére szökkent, és ezen kebelébe ment.)

Megindult a csatazaj, süvöltött a nyíl, zsongott a hajítódárda, Salamon vitézei a sánkra rohantak, mint mikor a felkorbácsolt tenger neki rohan a kikötő sziklafalának. Neki-neki csap a hullám, mintegy tajtékot túr mérgében, de mindannyiszor tehetetlenül visszaesik, ám azért abba nem hagyja, hanem újra s újra visszatér, mert a vihar ostorozza, míg le nem csendesül, mintegy belátva, hogy támadása teljesen kárba vész.

Igy történt itt is. Rohamra indított a vezényszó, könnyen belevetették magukat a vitézek az árokba, de onnan a gátak falára feljutniok vajmi nehéz munkába került, és, míg eként felküzdöttek magukat, csak úgy omlott rájuk a nyíl és dárda, fenn pedig a kaszás és baltás nép csapásai fogadták őket, és tehetetlenül hullott a vitéz had. Igazat mondott az ősz Erney: «A mit ezer kaszás levág, azt tizezer villás sem hordhatja majd kalangyába.»

Salamontól, ki Cserhalomnál a hegy meredekén nyílzápor közt rohant fel a kún Ozul hadára úgy, hogy Gézának s Lászlónak nagy erőfeszítésbe került elhárítani a csata elvesztését, azon Salamontól kitelt az is, hogy a mogyoródi gátakat megtámadja, s nem törődve a nagy emberáldo-

¹ — «Cumque tetigisset veprem lancea, quedam hermelina albissima mirum in modum lancea eius inserit et super ipsam divertendo in sidum eius usque devenit . . . » (Képes Kr. 184. l.)

zattal, mely már ott hörgött lenn az árokban, ismételten megújítá az ostromot más-más helyen, de mindenütt résen álltak: telt a föld népéből.

Bezzeg nem volt itt a mester: Vyd ispán, ki tanácscsal fékezhetne volna szilaj dühében a királyt: «Uram, többet észszel, mint erővel!» De vajjon a mester maga mit csinál? Hogyan áll szavának? Miképen vitézkedik a morvák ellenében? A bácskaiak derék fiúk, értenek a háborúhoz, nem is ijednek meg árnyékuktól, ha síkon vannak, de, midőn itt a sáncokat kell elfoglalniok, és ez okból a nyeregből le kell szállniok, ez már nem az ő mesterségük. Hiába is nyilaznak, a nyíl lepattan a páncélról, mert a morva nép vasba van öltözve. Kedvüket veszti, meghátrálnak az első rohamnál.

Ekkor aztán Vyd maga lép a csapat élére. Szégyen fogja el, ha eszébe jut, hogy ígérését be nem válthatja. «Mióta lettek gyávák a bácsiak? Utánam, ki szereti becsületét!» S a mint előre tör, szálló gerely csapja mellbe. Vér buggyan ki sebéből, de ez még inkább felgyújtja haragját, és, mint a sebzett vadkan, vakon rohan az ellenségre, míglen itt egy sujtó pallos fejét ketté nem hasítja.¹ (Midőn azonban megütköztek, Vyd ispánt s a bácskaiakat a csehek az első összecsapásban irgalmatlanul leverték.) (Most látom, hogy szíved, mely

¹ — «Cum autem commissum est proelium, comes Vyd et Bachienses in primo ictu a Bochemis miserabiliter sunt prostrati.» (Képes Kr. 184. l.) Vydnek gyászeseitére vonatkoznak ugyancsak a Képes Krónikának eme szavai, melyeket 186. lapján olvasunk: «Video nunc quia cor. quod ad ducatum anhelebat lancea perforatum iacet et caput, quod coronam optabat gladio scissum est . . . .»

hercegség után lihegett, kelevéztől átfurva fekszik, és fejed, mely koronát kivánt, kard hasította szét . . . .)

Vyd eleste után a bácsiakat nem indította meg Ilye comesnek, Vyd vejének, biztató szava. Ott hagyták őt, ráadásul ott maradt a bácsiak becsülete is, de most még evvel sem törődtek. A hol hiányzik a lélekben az igazság belső meggyőződése, a hol a szivet nem lelkesíti a szeretet, ott a becsület neve üres hanggá, pusztá szóvá válik.

Ezen szárnyon a csata határozottan elveszett, a másik szárnyon pedig veszni indult.

A krónika Salamon első rohamáról azt mondja, hogy azért hiúsult meg, mert a király azt hitte, hogy Géza ellen harcol a mogyoródi szárnyon, mint a zászló jelezte, és ime, az ellene küzdő seregnek élén kire ismer? A rettentő Lászlóra. Az ettől való félelemtől indítatva, zászlótartóira parancsolt: «Forduljatok meg, és induljatok Géza ellen a középre!»¹ (A király tehát, midőn *László* hadához jutott, őt megismervén, megrettenve parancsolta zászlótartóinak, hogy Gejza herceg hadának kanyarodjanak.)

Természetes, hogy ezt szó szerint nem lehet venni, már Salamon szilaj jelleméhez sem illik e leírás, ki sok csatában megmutatta, hogy a félelmet nem ismeri, de különben itt nem egy emberről van szó, hanem hadtestről, mely hosszú vonalban küzd a másik ellen eleinte lövéstávolságból,

¹ — «Rex itaque cum venisset ad agmina *Ladizlai*, ipso cognito timore eius perterritus praecepit signiferis declinare super agmina ducis Geysae.» (Képes Kr. 184. l.)

később pedig fegyvereiket összemérve. A dandárok nem futnak meg egy embertől. Különben is Salamon nem az első sorban küzdött, hogy szemben találkozott volna Lászlóval. Én a krónikás e naiv felfogásától ebben eltérek, és azt tartom, hogy Salamon seregének első rohama azért hiúsult meg, mert a László által vezérelt balszárny erősen visszavetette.

Éppen Salamon büszke és hajthatatlan jelleméből magyarázom meg a csata második felvonását is, ki a helyett, hogy a mogyoródi hegyre visszavonult volna, hogy itt rendbe szedje megzavart hadsorait, segítségül vevén, ha kell, még Erney és Marchard népét is, éppen ellenkezőleg cselekszik: a megrendült haddal, az összekuszált csapatokkal tanácstalanul nekivág Géza pihent seregének. Királyi büszkesége tiltakozik az ellen, hogy vereséggel térjen vissza táborába, ezért előbb a kardján ejtett csorbát akarja kiköszörölni, áttörvén a középhadtestet.

Hogy szándékát elérje, a mogyoródi lapályból felfelé kellett lovagolnia. E mozdulatból nyilvánvaló lett szándéka László előtt, ki most, a védelmi csatát abban hagyva, a támadó harcra ad jelt, mai szólam szerint a defensivából az offenzívába lépett.

Valamint az orvosnak az főérdeme, ha megtudja állapítani a betegség fejlődésének fokát, s idején alkalmazza a megfelelő gyógykezelést, úgy hasonlóképen a jó hadvezérnek is ez próbája. Világos eszű tábornoknak tisztában kell lennie a csata fejlődésével, hogy a hadmozdulatokra, a meg-

felelő működésre a legalkalmasabb parancsokat oszthassa.

László vezérnek ez érdeme is szembe ötlik a mogyoródi csata vezetésében. Mindezt a krónikás is kiemeli.¹ (S *László* látván, hogy a király ijedtében kitér előle, maga rohana legelől a király csapataira, s vitézei is mind rájuk rohanának hátulról; de átellenben Gejsa herceg is embereivel keményen megtámadá őket. *László* vitézei pedig Salamonnak közbeszorított és a sánckerítések visszájával szembe tekintő dandárait kardjaik rettentő suhogásával kegyetlen halálba dönték. De átellenben Gejsa vitézei is a szörnyü halál poharával itatták őket.)

Szabó Károlynak e fordításában az «. . . ide s tova tekintető . . . stb. kifejezés már magában is, mint fordítás, helytelen, s teljesen önkényes: értelme, mint előbb fejtegettük, voltaképen ez: *László* vitézei pedig Salamon hadait, kik mintegy a sánckerítések visszájával álltak szemben . . . stb.

Kevés időbe került, hogy *László* parancsára a baltások a sánckapuk nyílásait kibontották, és innen a külső cölöpkerítéseket eltávolították. E nyílásokon át tömör hadsorokban rohamra indulnak a lovas dandárok, Gézának is azt jelzi most

¹ «*Ladizlaus* autem videns regem pre timore divertisse, ipse primus omnium irruit super agmina regis. Cunctique milites sui impetum fecerunt super eum a tergo. Sed et ex adverso Geyza dux cum suis acriter invasit eosdem. Milites autem *Ladizlai* agmina Salomonis, tamquam in cortinis retro respicientia in morte conclusit crudeli. Sed ex transverso milites Geyse pocula dire mortis eisdem propinaverunt . . . .» (Képes Kr. 185. l.)

László, hogy törjön ki ő is sáncaiból, és így Salamont két tűz közé szorítsák.

Azután maga áll a természetes vezér a sereg élére, jól ismeri mindkét tábor a szögszínű erős lovat, mely László vezért hordja, s ismerik őt már távolról is fehér kócsagtolláról, mely sisakjáról magasan leng: — «Utánam!» — Nyomban utóléri a királynak hátvédő csapatát. Azonnal megbomlik ott a rend. Utat nyitnak előtte, s míg így, mint vasék, betör Salamon dandárába, azalatt a középről is kirohannak a nyitraiak, és most Salamonnak végső erőfeszítéssel kétfelé kell hadakoznia, hogy szégyennel ne hátráljon.

Onnan következtetjük, hogy Salamon seregét a szemben támadó nyitraiak dandára zavarta meg, mely számításon kívül esett, és, hogy éppen e mozzanat döntötte el végső okban a csata kimenetelét, mert egy évvel később, midőn Salamon, a trónjától megfosztott király, IV. Henrik császárral jött be az országba, első sorban is a nyitraiakon akart boszut állni, és Semptétől három zászlóaljjal ment megbüntetésükre.¹ («S midőn a császár a Vág folyóhoz jött vala, Salamon, magához vevén három zászlóaljat, Semptéről Nyitra ellen lovagolt.»)

Nem üres szölamokat fűz össze a krónikás, midőn ezen lovasrohamot így vázolja: Géza katonái a halálnak poharával itatták meg Salamonnak népét. Ez is szóról-szóra igaz, a mit László katonáiról mond — mint már fentebb is értelmeztem,

¹ Cumque venisset imperator ad fluvium Wag Salomon acceptis tribus agminibus equitavit de Sempte super Nitriam. (Képes Kr. 189. l.)

— hogy t. i. a gátfalak megett a kegyetlen halál veszedelmébe zárták őket, sebeket osztva rettenően csattogó kardjaikkal.

És itt eldőlt a csata. Salamon mérlege mélyen alásülyedt. Hiába tett kísérletet az ősz Erney, ki, látván a végső küzdelmet, vágatva vezette csapatát a király megmentésére, de már későn érkezett, már ekkor győzelmesen egyesült László és Géza serege, s feltartóztathatlanul nyomult előre. Bátor Oposnak s a királyi környezet elszánt lovagjainak sikerült ugyan átvágniok az üldözőkön, és megmenték a királyt az agyongázolástól, kinek apja: I. Endre, éppen így esett áldozatul, de a futó hadat többet meg nem állíthatták.

A békeszerető Erney hűségének jutalmául, kimondott szavához híven, csakugyan megtalálta a hősi halált közel az ádáz tusa helyéhez. Ezt onnan képzelem, hogy a krónikás szerint Erney holttestét ott találták a csata legvérengzőbb helyén, hol a tetemekben az emberpusztítás legfájdalmasabbban tűnt szembe.¹ (S midőn *László* kesergőn sóhajtozva járt-kelt a holttestek közt, látván Erney hulláját . . . .)

Ugyancsak a krónikás szerint a csatatér másik részén találták meg Vyd hulláját, mert, — mint tudjuk — ő délen Czinkota táján esett el.² (S midőn ugyancsak *László* másik oldalon járt-kelt, Vydnek hulláját látta . . . .)

¹ Cumque *Ladizlaus* perambulet gemens in cadaveribus mortuorum videns cadaver Erney . . . . (Képes Kr. 185. lap.)

² Cumque idem *Ladistlaus* ex alia parte ambularet, vidit cadaver Vyd . . . . (Képes Kr. 185. lap.)

Szégyen ugyan a futás, de hasznos, ezt tartotta Marchard és Szvatopluk serege is, ám vesztére, mert éppen rajta töltötték ki boszujokat az elkeseredett magyarok, benne látván főleg hazájuk függetlenségének veszedelmét. Az idegen földön tájékozatlanul nem tudta, merre fusson. Vezérei is, mély sebekkel rakva, rabságba estek, megadván magukat a hercegek kegyelmére.¹ (A németeket vágják, az olaszok futnak, s a futásra helyet nem lelnek, és hullnak a magyarok előtt, mint barmok a vágóhídon. Marchardot: a német vezért, Szvatoplukot: a cseh vezért, pedig elfogták, miután katonáik leölettek, s maguk sulyosan megsebesültek.)

De, fájdalom, a magyar is bőven hullott nem csak a csata helyén, hanem a futásban is. Az üldözőket elkapta a harag, hiába fúvatta meg a kürtöt László vezér, hogy őket visszahívja. Sajnálkozva jegyzi fel ezt a krónikás.² (A hercegek serege őt (Salamont) és övéit reggeltől estig üldözte. Az előbb mondott ütközetben ugyanis nem csak a németek vagy olaszok hulltak el, hanem, mondják, Magyarország hadnépének nagy része elesett.)

¹ «Caeduntur Theutonici, fugiunt latini locumque fugae non inveniunt et cadunt ante hungaros, ut boves in macello.» (Képes Kr. 185. l.) «Marchard vero dux Theutonicorum et Sentepolug, dux Bohemicorum capti sunt, militibus suis interfectis et ipsis graviter vulneratis.» (Képes Kr. 185. lap.)

² «Persecutus est eum (Salamonem) et suos exercitus ducum a mane usque ad vesperum. In praefato namque proelio non solum Theutonici, aut Latini ceciderunt, sed major pars militiae regni Hungariae dicitur cecidisse . . . » (Képes Kr. 185. l.)

21. A győzők hálája és kegyelete.

A győzelem teljes volt. Salamon trónját vesztette, a német birodalom bilincse végképen lehullott Magyarországról. Átérezték ennek fontosságát nem csak Géza és László vezér, hanem az egész sereg s a nép is, és ott a véres csatatéren háromszoros kiáltással mondtak hálát a seregek Istenének.¹ (*Gejza és László* vezérek pedig, a győzelem diadalára Istentől felmagasztaltatva, a megöltek hullái felett Istennek háromszor dicséretet kiáltottak.)

Szép kifejezéssel él itt a krónikaíró: «triumpho victoriae divinitus sublimati», «a győzelem diadalára Istentől felmagasztaltattak.» Ez azt fejezi ki, — mint én fentebb fejtegettem — hogy t. i. Géza és László ezen küzdelmeinek lebonyolításában a Gondviselés közvetlenül lépett elő. Valóban, ha Rómában Constantinus diadalívén a kereszt csodálatos megjelenésének hite ezen szavakkal van kifejezve: «Non sine instinctu divini Numinis,» ha a régi magyar kardok felírása még a XVII. században is megvallja a seregek Istenének, a háboruk győzelmes megvívójának hitét és oltalmának reményét, hol e fohászt olvassuk:² (Isten, legerősebb Hadur, légy az én oltalmam); ne csodáljuk tehát, ha az életeleven hittel lelkesülő középkor a győzelem ezen csodaszerű kifejlődésében az isteni hatalom szemmel látható megnyilatkozását

¹ «Duces autem *Geysa* et *Ladislaus* triumpho victoriae divinitus sublimati super cadavera interfectorum Deo ter laudes proclamaverunt.» (Képes Kr. 185. l.)

² «Deus, exercituum Bellator fortissime, esto meum Praesidium.»

szemlélte, és szívből kitörő hármassal ég és föld hallatára be is vallotta.

Mink is ezt valljuk, habár ma a realizmus korában a történelem kritikája ridegen kizár az események intézéséből minden csodálatos elemet, és a jelen esetben is csak az ügyesebb taktikus vezénylőnek nyújtja az elismerés kétes koszoruját. Látjuk az Isten kezének csodás működését a csatát megelőző ama sűrű ködben, mely oly válságos befolyással volt a csata sorára; látjuk kezdetétől az egész ügynek, lebonyolítása, fejlődése s kimenetelének jeleneiben; látjuk a szereplőknek szándékában, jellemében, tervrajzában, az eszközök felhasználásában is, midőn minden ármánnyal ellenkezőleg egészen más eredmény pattant ki a dologból, mint a melyet evvel elérni szándékoztak. Ime, azt csak Isten teheti, hogy a rosszból is jót hoz elő. Ezen isteni hatalomról mondja az Irás szava: «Ludens in orbe terrarum,» melynek értelmezése ez: «Játszva intézi el az emberek dolgát a föld kerekiségén.» Avagy nem így történt-e ezen hadviselésben is?

Vyd az áruló várispánokat megvesztegette, és mit nyert vele? Éppen az ellenkező történt. Géza védő pajzsot talált éppen ezen árulásban, míg az árulók hűtlenségükért gyalázatos halállal lakoltak. Majd meg a hű Péter által megmenekül, pedig már-már túlszárnyalják, és a kerítő hálót rávetik. Mogyoródnál is be akarta a hercegek seregét keríteni, hogy a Dunába fojtsa, s mi következett belőle? — A ki másnak vermet ás, maga esik bele. — A király féktelen indulataira igyekezett

bűvös sugalmazással hatni, s ime, ugyanannak felkorbácsolt szenvedélye okozta a vereséget. Fondorlatokat szőtt a maga javára; nem átalotta felszítani a testvérgyűlölséget; a maga érdekében áruba bocsátotta az ország függetlenségét, s ime, mit nyert ennyi gonoszsággal? Azt, hogy éppen kaján munkájának delelő pontján nyilatkozott meg felette az Isten ítélete. A pogánykorban azt mondták az ilyenre: «Utólérte a Nemezisz.» A latin költő azt vallja:¹ (A ki miben vétkes, bűnhődnie kell neki abban.) Még ma is azt mondja a világ hasonló esetekben: «Megérdemelte sorsát.» Hát mi ne lássuk mindebben Isten hatalmas kezét?

A mogyoródi küzdők felfogására nézve igen erős adatot hoz fel erre vonatkozólag a krónikaíró. A pogány megtorlás szellemében még Vydnek holttestén is boszut álltak.² (Azért is *Gejza* és *László* vitézei, kik fivéreiknek vagy fiaiknak Vyd tanácsa miatt a háborúban történt halála miatt el voltak keseredve, a lóról tüstént leszálltak, és mellét késsel felhasítván, szemeinek fordultak, és szemeibe földet szórva mondták: «Szemeid vagyonnal s nemességgel soha be nem elégedtek, most szemeidet és kebledet elégítse ki a föld!»)

¹ «Per quod quis peccat, per hoc puniatur oportet.»

² «Milites ergo *Gejse* et *Ladizlai*, qui consilio Vyd in bello de morte fratrum vel filiorum amaritudine complexi fuerant, statim de equo descenderunt, et pectus cum cutello scindentes, ad oculos suos diverterunt et terram in oculos eius proiicientes dixerunt: Numquam oculi rebus et nobilitate saciati sunt, nunc autem oculos tuos et pectus terra saciet.» (Képes Kr. 186. l.)

Borzalmas vég, melynél azonban nincsen semmi enyhítő. Nemzetsége ugyan, a Guthkeled-faj, még századokig is szerepelt, de már fáklyáját ennek is lefordították: Szabolcs falu reformatus temetőjében, a vár déli sáncán olvastam az utolsó Guthkeled síriratát. A szerény sírkő után lehet következtetni, hogy régi fénye a nagy családnak már jóval előbb lehanyatlott.

Annál meghatóbb ugyan Erney önfeláldozása, ki csakugyan fájdalmas tragikumnak hőse. Ő, ki a békének volt szószólója, de a király hűségében sem akart megcsorbulni, s e két ellenkező áram közt volt feladata küzdeni, nem térhetett ki egyik elől sem, mert ellenkezett benső meggyőződésével, míg végre e küzdelemben el kellett buknia, de e nemes bukás áldozatában van valami enyhítő, van lelkesítő. A századok részvétellel mennek el sírja mellett, és honfiúi erényt tanul tőle minden nemzedék. — Borsodban később nagy hírnévvel ragyog az Erney-család, nádorispán, bán és comesek kerülnek ki ágaiból, de, mint jó emlékü Kandra Kabos jeles történészünk mondja — ezen család bajosan nőtt ama nemes törzsön, legalább adataink hiányoznak.

Épületes a halottak iránt való kegyelet, melylyel pogány őseink az elhullott hősöknek áldoztak. Ebben nem csak az egyéni tisztelet s hála nyilatkozik, hanem a tulvilág hite, a dicső halhatatlanság reménye is. A mogyoródi gyászos csatatéren is vérharmatos virágokból fűzött koszorút a kegyelet.

Ebben először is László vezért említi a kró-

nika, ki a halottak torának mély fájdalommal és buzgó imával áldozott. Különösen azt jegyzi meg róla, hogy, látván a sok elesett hőst, lelkében megindult, arcát felhasogatta, s haját tépte a régi magyar gyászolás módja szerint.¹ (*László* herceg pedig . . . látván annyi ezer megöltet . . . rajtuk minden valójában megindult, és keservesen siratta őket, megszakgatván nagy jajgatással orcáit és haját, miként az anya fiainak temetésén.) Ugy kesergett, mint az anya síránkozik fiainak elvesztésén, s a mint a halottak közt meglátta Erneyt, leugrott lováról, reá borult, és zokogva mondta: «Ó, békeség barátja, jó Erney, te is itt vagy? Testvéremet sem fájlalnám jobban, mint téged sajnállak.» Majd felemelte a porból, csókolgatta, mint ha életet akart volna belé lehelni. Azután meghagyta a vitézeknek, hogy Váczon temessék el a hősök tisztességével.

Vydet is eltemettette nem csak azon érzéssel, melyet az olasz költő így jelez: «Dopo il rogo cessa' l'ira nemica,» (a máglyánál megszűnik az ellenséges harag), hanem keresztény érzületből. «Sajnállak téged is — úgy mond — habár mindig ellenségünk voltál. Oh, csak élnél még, csak megtérhetnél, s a békét megszilárdíthatnád közöttünk! Vajj' mivé lett minden törekvésed, szívedet gerely furta át, homlokodat kard hasítá ketté.»² (Szó

¹ «Dux autem *Ladizlaus* . . . videns tot milia interfectorum . . . commota sunt omni viscera eius super illos, et flevit eos amare, scindens sibi genas et capillos planctu magno, tamquam mater in funere filiorum. (K. K. 58. fejezet.)

² «Cumque *Ladizlaus* perambularet gemens in cadaveribus mortuorum videns cadaver Erney comitis, statim de equo prosiliit et ipsum

szerint: S midőn *László* sóhajtozva járt-kelt a holtak hullái közt, látván Erney ispán hulláját, lováról tüstént leugrott, és őt átölelte, sírva mondván neki: «Erney ispán, béke barátja, sajnállak, mint testvéremet, mivel szíved és tanácsod békével teljes vala.» Saját kezével felemelvén, megcsókolta, s megparancsolta vitézeinek, hogy Váczon tisztességesen eltemessék. S midőn ugyancsak *László* a másik oldalon járt-kelt, látta Vyd hulláját, és szólt: «Sajnálkozom halálodon, noha mindig ellenségünk voltál vala: bár éltél, és megtértél volna, s a békét köztünk megerősítetted volna. De csodálkozom, mért akarád a hercegséget, mikor nem voltál hercegi nemből való, mért kívántál koronát, mikor nem királyok ivadéka voltál? Most látom, hogy szíved, mely hercegségre áhítozott, kelevéztől átfúrva fekszik, és fejedet, mely koronát kívána, kard hasította szét.»)

Evvel nem elégedvén meg, a halottaknak emlékére a mogyoródi monostort is felépíté, mint a harc kezdetén megfogadta.

Valamint a machabaeusok áldozatot mutattak be a harcban elhullott bajtársaikért, hasonlóképen

amplexatus est, cui flens dicebat: «Erney comes, pacis amator, doleo super te, quasi super fratrem meum, quia cor tuum et consilium pace plenum erat. Quem manu propria levans osculatus est eum, praecepitque militibus suis eum in Vacie honorifice sepelire. Cumque idem *Ladizlaus* ex alia parte ambularet, vidit cadaver Vyd et ait: «Doleo super morte tua, quamvis nobis semper inimicus fuisses, utinam vixisses et conversus fuisses et pacem inter nos firmasses. Sed miror, quia genere ducum non fuisti; cur ducatum volebas, nec de propagine — (regum?) — quare coronam optabas? Video nunc, quia cor, quod ad ducatum anhelebat, lancea perforatum iacet, et caput, quod coronam optabat, gladio scissum est.» (Képes 185—86. l.)

mutatták be itt is az új szövetség engesztelő áldozatát a nagyszerű temetkezés felett: lélekben megrendülve, mély meghatottságban vett ebben részt az egész sereg.

Ismeretes e korszaknak kegyeletes szokása a megholtak ájtatos emlékénel. Tudjuk, hogy nálunk «dusenikokat» hozott be a kereszténység a pogány «torlók» helyébe; ezek felszabadított és vagyonban hagyott rabszolgák voltak, kiknek agapét — szeretetlakomát — kellett tartaniok a szegények közt az örökbe hagyó halálának évfordulóján. Ilyenek nyomára sokszor akadunk a régibb okmányokban. Így sz. István decretumában 2. 17, így olvassuk a százdi monostor alapításánál az utolsó pontban Dusnok-Dusniky falujánál 1067-ből. Itt is így tehetett Géza és László. Egyik az exaequiákon szabadon bocsátá a hadi foglyokat, másik alapkövét tevé le a mogyoródi monostornak. Erről, láttuk, fogadást tett, és, hogy azonnal betölté, onnan gondolom, hogy a krónikás is nyomban két ízben is említi a fogadás teljesítését.¹ (Meg is történt, azután zsákmányaikból építették a mogyoródi egyházat.)

Az ide telepített szerzetesek, már talán a következő években megtarthatták itt a csata évfordulóján a gyászszerartást és a szegények táplálását.

Az alaghi pusztán, Mogyoród szomszédságában, románkori kis kerek templomnak romjai látszanak, melyet góth szentélylyel toldott meg

¹ «Quod et factum est.» (Képes 184. lap.) és «Postea de spoliis eorum constructa est ecclesia de Monoród. (Képes 185. l.)

az utókor. Vajjon e körtemplom hajója szintén nem e korból származik-e? Nincs-e ezen csata-
emlékhez fűzve? Annyi urlovas fordul meg itt a
lóversenyen, kinek őse ott küzdhetett. Megérde-
melné e rom pártoló figyelmünket már csak azért
is, hogy román építészetünk ezen szép emlékét
fenntartsuk.

László, mint már előbb mondtuk, megalapítá
a mogyoródi monostort, és meghagyá a szerzetes
atyáknak, hogy az elesettek lelke üdveért folyton
imádkozzanak. E monostornak emlékezete több-
ször is előfordul az okmányokban. Így 1366-ban
is, midőn ebben a bencésszerzet apátjai tanács-
kozásra összegyűltek. Én is megtekintém, de már
falait sem találtam meg, csak az alapoknak vo-
nalait, mert még a köveket is széjjelhordták,
hogy az épületekhez felhasználják. A kutfőt sem
találtam ott, melyből egykoron patak csergedezett.
Kiapadt ez is, mint elapadt a szíveknek kegyelete.
A zárda alatt levő térségen nagy földhányások
mutatják a helyet, hová a csatában elhullottakat
temették.

A földhányás átmetszéseiben bőven találtam
koponyát, lábszárakat, medence- és karcsontokat,
szóval az elesettek tetemeit.

Őszi köd borongott a tetőkön, fájdalom bo-
rongott a mi lelkünkben is ezek látára.

A hősök ezen temetőhelyéből azt következ-
tettük, hogy itt dult legnagyobb vérengzéssel a
csatának furiája, mert észszerűleg nem hordhatták
össze a nagy távolságra elhullottak százait.

22. Salamon futása.

A diadalmas harc után haditanácsra szálltak a vezérek, hogy megbeszéljék a jövőben teendőket, mert jól tudták, hogy Salamon lázongó lelke nem nyugszik meg, és nem hagyja annyiban az ügyet. Ha most nem volt elég segítségére két német hűbéres serege, tudták, hogy majd hoz még többet is, ha kell, magát a császárt is hadjáratra bírja. Hogy ennek aztán mi lesz az ára, Magyarország függetlensége fogja megbánni, ő avval, boszut lihegve, nem törődik.

De tekintsük meg, hová lett Salamon, merre vetette balsorsa! Mint fentebb láttuk, Opos hős kardjával utat nyitott neki.¹ (Salamon király pedig, miután övéi majd mind megölettek, megfutamodott.) (E Salamon király a két hercegtől legyőzetett, s előlük Pozsonyba futott.)

Látni fogjuk, hogy, mielőtt Pozsonyba ment volna, még máshová is tért. Kézai ennél többet látszik mondani, midőn a mogyoródi csatát említi.² (És mi tovább? Salamont legyőzik, a németeket és cseheket leterítik. S, midőn látta, hogy ő s övéi legyőzettek, megfutamodott.)

A krónikások szavaiból úgy látszik, mintha Salamon újabb támadásra gondolt volna, és csak

¹ A Képes Krónika 58. fejezete szerint: «Rex autem Salomon fere omnibus suis interfectis aufugit.» — Ugyanezt a pozsonyi krónika így fejezi ki: «Qui quidem rex Salamon per duos duces devictus fuit, et fugit ante eos in Pozonium.» (Lib. II. Cap. II. 18. §.)

² Et quid ultra? Salomon devincitur, prostrantur Theutonici et Bohemi. Et dum se et suosque devictos cognovisset, fugam iniit. (Kézai. Lib. II. Cap. 4. 2. §.)

akkor állott volna odább, mikor szomoruan kellett meggyőződnie, hogy németjeit, sőt cseheit is leterítették.

Menekülésének utját a krónikások mindannyian Szigetfő felé teszik, hol átment volna a Dunán.¹ (*Szigetfőnél a Dunán átmenvén . . .*) Kérdés, merre esik a Dunán Szigetfő. Mint láttuk, Pauler a Csepelszigeten keresi — «ott, a hol a Csepelsziget véget ér, s a Duna két ága ismét egyesül Szigetfőnél.»²

Más írók Szigetfőt Szent-Endrénél keresik, és pedig nem a sziget alján, hanem a sziget felső csucsán, igen helyesen, már csak a szó megfelelő értelmezésénél fogva is, mert Szigetfő annak felső részét jelenti, az alsó részt a magyar ember a sziget aljának vagy lábának szokta mondani. Számtalan határnév igazolja ezt pl.: «Aszófő, völgyfő, vízfő, Csajdonafő» stb. Pauler azért tagadja a szentendrei szigetfőt, mert akkor Salomonnak szerinte az ellenség közé kellett volna futnia.³

Ezen ellenvetés azonban elesik, ha csakugyan áll az, hogy László serege a mogyoródi sáncok keretében foglalt állást. Ezen sáncoktól észak felé bátran futhatott Salamon, míg dél felé nagy kerüléssel kellett volna az ellenség elől menekülnie. Különben is a Csepelsziget alsó része nagyon is távol van arra, hogy a Dunán átjárót keressen, pedig neki minden áron át kellett evez-

¹ «Danubium in *Scigethfeu* pertransiens.» (Képes Kr. 58. fej.)

² Pauler: Magy. Nemz. Tört. Az Árpádházi királyok alatt. I. kötet, 166. lap.

³ Pauler 257. jegyzet.

nie a folyamon. Kompot közelebb is talált az átszállásra.

Ha az áll, hogy Csukáson — Szent-Endre szigetén, mely ma Monostorszigetnek neveztetik — vagy más helyen görög barátok laktak, kiket I. Endre telepített volna ide — talán nejjének, az orosz Anasztáziának, kedveért, akkor egygyel több okunk van hinni, hogy Salamon patronatusi (kegyuri) monostorába úgy sietett, mint ha saját hajlékába futott volna; ez esetben Duna-Keszi felett mehetett át a réven.

Ugy vélem azonban, hogy Mogyoródtól valószínűleg inkább Sződnek és Vácznak vehette útját, és ennek tájékán kelt át a Dunán; ezt némi régészeti adattal is igazolom. Duna-Keszitől felfelé ugyanis öt római hidfőt ismerek, melyek valószínűleg a rómaiaknak a marcomannok ellen viselt hadjárataiból származhatnak. Egyik Duna-Keszi felett van körülbelül három kilométernyire, a hol ma is ujjabb kompon járnak át. Itt a hidfő mindkét parton romokban hever.

A második Vácznál van a hét kápolna felett, ennek a bal parton kevés nyomát lehet látni, de a tulsón annál többet. A hat pillér romjaiból több feliratos téglát szedtem. Ilyen a többi közt «LUPICINI T. R. B.» (Lupicini tribus) feliratu darab. Szavahihető öreg emberek mondják, hogy e hídnek pillérei ott megvannak a Duna medrében is, melyeket félig le kellett bontani, hogy a gőzhajóknak járását ne akadályozzák. Volt rá eset, hogy sekély vízálláskor a tutajos tót ráhajtott, és fennakadt. Kényszerű helyzetéből vontató gőzhajó

mentette ki a tutajt. Feltéve, hogy e híd még állott, a mi ugyan nagyon kétes, akkor itt mehetett volna át Salamon legalkalmasabban a zajló Dunán.

A harmadik Verőczenél van, melynek a Szent-Endre sziget felső részén levő pillérek felelnek meg; ez szemben áll Bogdánynyal a jobb parton. Itt a kőfal nem téglából van építve, hanem csak kövekből, éppen ezért, mint gyengébb művet, nem hídfőnek, hanem egyszerű kompnak vélem, és, ha itt kelt volna át Salamon a Dunán, ez legjobban megfelelné a krónika Szigetfőjének.

A negyedik híd vagy kompfő Dömösnél van, szemben a nagymarosi Ördög-hegygyel, ötödik végül Szobnál. Ide vonatkozik Kézai azon állítása, hogy itt rév volt, melyen őseink átkeltek, mint alább is említem.² (És a *Szob* (Zub) révén átmentek.) Azonban mindkettő jóval felül esik Szent-Endre szigetén.

Bogdánytól már egyenes uton mehetett Oposztól kísérve a Duna partján egész Mosonyig, mint a Képes Krónika mondja.¹ (Opossal, Márton fiával, végre anyjához és nejehez Mosonyba jött.)

Egyébiránt a «tandem» szó «végre valahára» azt sejteti, hogy menekülése elég sok akadálylyal és kerülő uton járhatott, haza is az éj leple alatt juthatott.

Mosonyban találta anyját: Anasztáziát, és nejét: Juditot, de nem találta meg a vigasztalás

¹ Et in portu *Zub* transierunt. (Kézai Lib. II. Cap. I. §. 4.)

² «Cum Opus Martini filio venit tandem in Musun ad matrem et uxorem.» (Képes Kr. 185. l.)

enyhületét. Zokogó anyja a nagy szerencsétlenség hallatára szemrehányást tett neki; de nem azon keserűséggel, mint Bonfini tapintatlanul írja, mert ekkor is «fili carissime», «édes fiam»-nak szólítja, és főleg azt fájlalja, hogy inkább hallgatott a gonosz Vydre, mint az ő anyai kérésére, Erneynek és anyyi hű emberének tanácsára. És ime, most mi lett az eredmény! Vyddel elveszett a korona is.

A korona elvesztése érinté Salamont legfájdalmasabban, ennek hallatára zabolátlan indulata kitört még kesergő anyjával szemben is; dühétől elkapatva, szülőjére támadt, és, ha felesége: Judit, karját meg nem kapja, világ botrányára arcul üti anyját.¹ (S, midőn Salamon *Mosonyba* jött, anyja, látván, sírt rajta, mint egyetlen fián szokás, kit az Isten anyyi jótól megfosztott vala, s dorgálta, mondván: «Édes fiam, soh'sem hallgattál az én, sem Erney, sem más hived tanácsára, hanem mindig Vyd javaslatába nyugovál, s ime, magadat és tiedet tönkre tetted. Nem ajánlottam-e, s mondtam-e mindig, hogy elég neked Magyarország koronája, s hogy a hercegséget add békében fivérednek? Most sem Vyd nem lehetett herceg,

¹ Cumque Salomon venisset ad *Musun*, videns mater eius flevit super eum, sicut debet super unicum filium suum, qui tantis bonis a deo privatus fuerat et increpabat, dicens: «Fili carissime, nunquam consilium meum audisti, nec consilium Erney, nec consilium aliorum fidelium tuorum, sed semper acquiescebas consilio Vyd, et ecce destruxisti te et tuos! Nonne semper laudavi et dixi, quod sufficit tibi corona hungariae et ut dares ducatum in pace fratribus tuis. Nunc autem Vyd dux esse non potuit, nec tu amplius coronaberis. Quo audito rex iratus, voluit matrem suam in faciem percutere, cuius manum uxor sua retinuit.» (Képes 186. l.)

sem te nem viseled a koronát többé.» Ezt hallván a király, megharagudott, anyját arcul akarta ütni, de kezét felesége visszatartotta.)

A krónika Salamon ezen erős kitörését azon belső meghasonlásból származtatja, melynek példáját Saul esetében tünteti fel a Szentírás, midőn magát az Istentől elhagyatva érezte, s látta, hogy versenytársát: Dávidot, az Úr kézzel foghatólag is segíti; az irigység féktelen dühével indulatoskodott.¹ (Mivel már megismerte volt Salamon király, hogy Isten nem segíti őt a háborúban.)

De, valamint Saul magát az Úr szavára meg nem adta, hasonlóképen Salamon is dacolt vele. Kész volt szembe szállni még az éggel is: «Kezemben van — úgy mond — még az ország kapuinak kulcsa: itt van Mosony és Pozsony vára. E kulcsot ki nem csavarja kezemből senki. Itt nyitom meg a kapukat a császárnak. Ő nem hagyhat cserben, mert a szégyen reá hárulna és családjára, ha szövetségét, barátját és tulajdon testvérének férjét letaposni hagyná.»² (S ugyanazon éjszaka sietve Mosonyba és Pozsonyba vonta magát, mely várakat már előbben megerősített vala. Anyját s feleségét is, mikor az ütközetbe ment, ottan hagyta vala, mely okból, miután az ütközetben legyőzték, a hercegektől való félelmében oda vette magát.)

¹ «et in eadem nocte collegit se festinanter in Musun et Poson, quae castra iam pridem muniverat. Matrem quoque et uxorem suam quando in proelium ivit, illic reliquerat; ob quam causam victus in prelio ob timorem ducum ibi se recepit.» (Képes Kr. 186. I.)

² U. o.

Kézaiból még azt is megértjük, hogy Salamon Mosony környékén új sereget akart gyűjteni a maga országrészéből.¹ (Visszafordult *Mosonyba*, ismételten sereget akarván gyűjteni. De, midőn napról-napra hanyatlék, s amazok szerencsésen haladtak elő, megzavarodva visszament a császárhoz segedelmet kérni. És, jóllehet katonaság bérbe fogadására feles pénzt adott át, a németek a magyaroktól való félelmükben el nem fogadták.)

Ezen szavakból megértjük, hogy eleintén hadra akarta szólítani a várispánságokat, de ekkor vette észre, hogy cancellárja s tanácsosai mind elhullottak, a királyi pecsét pedig a győzők zsákmánya lett. Később meg arról is meg kellett győződnie, hogy a magyarok országszerte nem fogadják szavát; a nemzet bizodalját végképen elvesztette, mely most osztatlanul a hercegek felé fordult.

Miután tapasztalta, hogy a magyarok tőle végképen elfordultak, ekkor egészen a németek karjába veté magát, s a császárnak lekötötte testét és lelkét; de éppen evvel tette magát tönkre, mint alább látjuk.² (S midőn napról-napra hanyatlék,

¹ — «In *Musunium* est reversus volens colligere exercitum iterato. Sed cum de die in diem deficeret, illorumque processus reciperet felicia instrumenta, confusus rediit ad caesarem adiutorium petiturus. Et licet pro militia solidanda affluentem pecuniam tradidisset, Theutonici ob timorem Hungarorum recipere noluerunt.» (Lib. II. Cap. 4. §. 2.)

² Úgy látszik, hogy ebben a Képes Krónika és Kézai egy forrásból meríthettek, mert szembe ötlő több helyütt a kifejezés azonossága; «Cumque de die in diem Salomon deficeret, sed illorum processus reciperet felicia instrumenta, confusus ad Caesarem direxit gressus suos, ut ei auxilium tribueret in Hungariam revertendi. Et licet pecuniam dedisset affluenter pro militibus solidandis, Theutonici tamen et latini ob metum non venerunt Hungarorum.» (Képes Kr. 188—189. l.)

de amazok szerencsésen haladtak elő, megzavarodva a császárhoz irányította lépteit, hogy az segítse Magyarországra visszatérni. S jóllehet katonák zsoldba fogadására feles pénzt adott vala, mégis a németek és olaszok a magyaroktól való félelemből nem jöttek.)

23. A mogyoródi csatának hadászati s politikai fejleménye.

Géza s László a csata elviharzása után munkához láttak. Elbucsuztak Ottó hercegtől, gazdagon megajándékozván őt, ki csakugyan nemesen viselte magát sógorainak nehéz ügyében. (Neje: Jolánta, a hercegeknek volt testvére.) A krónikás szerint lelkét tette fel ügyük védelmében¹ (... lelkét tette fel értük). A morva herceget a nyitraiak kalauzolására bízták.

Átkelvén a Dunán, a hercegek Fejérvárra mentek, az ország fővárosába, hová őket a sereg is kísérte.² (Továbbá *Gejza* és *László* hercegek a sereggel Fejérvárra jöttek.) Először is azt határozták, hogy Babóthot s a többi gyepűkön álló határszéli várakat jó karba helyezik, erős őrcsapatokkal megrakják, és a székvárost körsáncaiban még jobban kiépítik, és, minthogy Salamon támadó fellépésétől ez idő szerint nem tartottak, haza bocsátották a sereget.³ (Azután Kapuvárt, *Babótot*

¹ animam suam pro eis posuerat. (Képes Kr. 186. l.)

² «Porro duces *Geysa* et *Ladizlaus* cum exercitu Albam venerunt.» (Képes Kr. 187. l.)

³ «Deinde castrum porte *Bobuth* et *Albam* ac alia castra fortissimorum militum presidio munientes, dimissoque exercitu habitabant in Hungaria.» (Képes Kr. 187. l.)

s *Fehérvárt* meg más várakat igen erős katonai őrhaddal megerősítvén, s a sereget széteresztvén, Magyarországon laknak vala.)

Vajjon miért erősítették meg különösen Babóthot? Mert éppen itt Kapuvárnál húzódtak le a Rába mentén az ország legfőbb gyepűi, s itt volt a legfőbb átjáró kapu, melyek, mint fentebb is láttuk, a németek ellen voltak építve, s történelmünk tanúsága szerint erős küzdelemnek voltak gyakran tanui.

A német betörés I. Károly frank királytól kezdve főképen a Duna medre mentén hatolt az országba, de gyakran, megkerülve a Fertő tavát, a soproni vonalon is betört. Olykor Stájer felől a Rába völgyét is használta. Megegett az is egyszer-más-szor, hogy a krajnai hercegeknek a Dráva völgye szolgált útvonalul. Csak Ottokárról említik az okmányok, hogy a Kis-Kárpátok szorosain át vette útját egyik betörésénél.

Ezeken okulva, a magyarnak az egész hosszú vonalon, kezdve a Kis-Kárpátoktól a varasdi hegyekig, folyton védekeznie kellett, azért őrállásokkal biztosította magát a hirtelen betörés ellen. Ez okból halljuk a nyugati oldalon mindenfelé az «Ör» (németesen «Landser», országőr) jelző nevet, s a «Gyepű», «Hagen», «Esteru», «Lövä», «Kapu», «Vár» előneveket. Ezért olvassuk az okmányokban a gátak építését, hivatalos felülvizsgálatát; így a Rába mentén gyakran magának a nádorispánnak kellett feljárnia az egész vonalat; ezért találjuk nem ritkán még ma is az ily hadvonalaknak nyomait.

Ezen gátvonalak hajdan kintebb estek nyugatra, mint a merre ma jelzik az ország határát. Nem csak a «Nezsider—Petronell» között levő vonal tartozik egészen ide, hanem a fisa-menti, kahlenbergi, kampfi, traizeni, mölki, sőt kezdetben még az emsi vonal is. Lassan mindig beljebb szorult országunk határa nyomról-nyomra, míg végre III. Henrik szakította el az ország testétől azon nagy területet, mely Kahlenbergtől erre esett a mostani határig, Hainburgig. Ez a mogoródi csatánál harminc évvel előbb történt úgy, hogy történetünk idején még ez oldal nem volt eléggé fedezve.

Ez okból kellett tehát Géza és László hercegnek a határszélekre jönniök, hogy különösen Babóth mellett Kapuvárnál a soproni útvonalat megerősítsék. Szükségszerűleg felvetődik itt a határok megerősítésének leírása, mely, jóllehet az adatok felsorolásánál fogva nem igen mulattató, részint az események megvilágítására, részint a honvédelem ismertetésére nagy fontosságú, s így az események folytonosságát itt megszakítva, a megerősítést a következőkben részletesen tárgyaljuk.

24. Az ország hadászati védelmének ujjászervezése.

Az ország megerősítésének feladatát a Képes Krónika e rövid pár mondattal fejezi ki: «Géza és László hercegek aztán a sereggel Fejérvárra menének, azután Kapuvárt, Babóthot, Fejérvárt és más várakat a legvitézebb katonasággal megrak-

ván, s a sereget szétbocsátván, Magyarországon laknak vala. Géza nagyherceg osztán a magyarok sürgetésére elfogadá az ország koronáját.» (K. K. 59. fejezet.) «. . . és megerősödött az ország Gejza király kezében . . . (K. K. 61.) Rövid ezen feljegyzés, de igen tartalmas. A «Magyarországban laknak vala» kifejezés arra vonatkozik, hogy a hercegek itt tartózkodtak, itt éltek, míg ellenben Salamon Németországban tartózkodott, nevelkedett; hadászatiilag pedig azért fontos, mert a honvédelemnek nyugatra a németek ellen, különösen a Rába mentén, kifejlesztését jelenti. Kapuvár, Babóth, Fehérvár megnevezése jelzi ezt.

Önként kínálkozik itt az alkalom, hogy a Rába folyó hadászati vonalát nagyolva vázoljam; nem értem itt a külső Rhönök, Kőszeg, Borostyánkő, Kabold, Kis-Marton vidékén lévő határgyepüket, hanem azon bentebb eső védelmi fővonalat, mely Győrtől a Rába mellett és Rábcza közén, kiválólag Kapuvár- s Babóthnál erősített meg, onnan pedig többszörös kerítésben főképen a Bakony hegységre meg Balatonra támaszkodott. Annyi század óta a Rába síkján létezett gyepüket a Rába áradásai ugyan már elmosták, alig található nyoma, mindazonáltal elég bőven megmaradt emléke számos okmányban, a nép mondáiban, ki e védő gátat «*Eszteru*»-nak nevezi, és végül megmaradt a valóságban is. Ezeknek alapján megkísérlem ezen egymás melletti többszörös védelmi vonalaknak hézagos jelzését.

A terep előnyei már a régibb népeknél is feltűnhettek e vidéken, midőn még a kelta-féle

népség bírta e földet. Két folyó köze: a Dunáé és Rábáé, mely utóbbi a kiöntésekkel sokkal jelentékenyebb volt, mint a mai, délről a Balaton, Sárrét, a mai Székesfehérvár körül elterült mocsarak, a Pátkai-, Velencei-tó, négy, csaknem összefüggő hegycsoport: a pilisi, almás-gerecsei, vértesi, bakonyi, együtt kiváló védelmi helyűl kínálkozott.

Annál jobban felismerhették fontosságát a hádszatban jártasabb rómaiak, kik, mint a Rajna, Majna közén a Taunust Germániában, hasonlóképen az Agri decumateseknél Vindeliciának és Noricumnak összeszegelését kiválólag megerősítették, úgy itt is Pannóniának ezen szegletre törő vidékét szintén nagyobb gonddal őrizték. Mutatják ezt a városok, utak, számos táborhelyük (castrum). Főközlekedési utjuk, melyre oly nagy súlyt fektettek, Mursától (a mai Eszék) a Balatonhoz közel nyugatra tartott a Zala-folyó mellett a Rába völgyének, azon túl Sabariának (Szombathely), majd Arabonának (Győr), és körülfutotta a Duna mentét is szegletében (Nagymaros, Visegrád) és egész hosszában, s még ezen kívül más utakkal is behálózta a vidéket: így a Balaton keleti oldalán Győrig, Bregetiumig (Szőny). Még jobban tanúsítják a római municipiumok (telepes községek): Arabona (Győr), Bregetium (Szőny), Salva (Esztergom), Aquincum (Buda), Contra-Aquincum (Ellen-Buda)¹ telepével.

¹ Ezekon kívül Ad Statuas, Floriana, Curta, Lepavista, Cirpe (Carpis), Ad Herculem, Ulcisiana, Salinum, Vetusalium, Armamatia, Gorsia, Herculia, Cimbriana, Gurtiana, Mogetiana, Gala, Solle (Zalavár.) Mursella (talán Marcaltó).

Római vallumok (sáncerődítmény) nyomait vélem én látni azon gyepük darabjaiban, melyeket kiváltképen Győrtől részint okmányokban szedtem össze, részint feljárásaimban felfedeztem.

a) *A Duna mentén levő sáncok.*

Ezen sáncolat a Duna mentén, ettől kisebb, nagyobb távolban, halad *Hecse, Eörkény, Bana, Mocsá* határán, s az almási hegyre tart, honnan Neszmély, Süttő, Tokod-, Dorog-, maróti, visegrádi hegyeken lefelé tart Pomáz felett, úgy tovább Solymárnak, a budai hegyeken az érdi sáncoknak, így tovább déli irányban, melynek jelzése a Duna síkja felé itt munkám körén kívül esik.

Ezek közül néhányat okmányilag bemutatok. *Hecse* (Hechee) 1346. jul. 14. határjárásában a győri káptalan háromszor is felemlíti a határ déli részén a gyepüt (fossatum).¹ Így *Eörkénynél* a győri káptalan 1220. kiadott határjárási okmányában említi ezen keletre vonuló gyepüt (fossatum).²

Onnan haladhatott tovább az Ördögásta-hegy — s az Ördöghegynek Csanak felett, hol II. Endre király 1235-ben kelt okmánya szerint a Wigmann-nemzetségbeli Endre comes birtokadományt nyert, melyben a határleírásnál fossata limorum (agyaggyepűk) említettnek.³ Ugyancsak *Vas-Igmándnál* (Wigman) «Salamon akadyia» említettik.⁴ (Kérdés,

¹ Cod. Dipl. Hung. Andegavensis IV. k. 366. §.

² Wenczel: Hazai Új Okmánytár. IV. k. 170. l.

³ Mon. Hung. Hist. XI. köt. 568. l. 355. cikk.

⁴ Hazai Okmánytár Tom. 3. 386. lap.

vajjon nem éppen Salamon királyra vonatkozik-e ez?)

Mocsa határleírásában 1291-ben Fennena királyné adománylevelében Bodomér érsek javára Nagy-Igmánd határán említetik választóvonal gyanánt a gyepü (fossatum), mely ott — úgy látszik — szegre törhetett meg; ma is Igmánd-szög néven fordul elő, és ennek vonalán «per unum fossatum» haladt tovább a határválasztó vonal. Ugyanezen adománylevélben a *Mocsa*-tónál és a komáromi országút mellett is említetik az árok, mely ezen gyepüvonalnak észak-keletre való fordulását és talán Szöny felé való elágazását is jelentheti. A nép szava szerint, melyet kutatásom alkalmával hallottam, régente a pusztabélai szőlőhegyeken vonult volna végig Pusztá-Álmásnak és Naszajnak, onnan pedig a Széles-völgyön át az almási hegyeknek. Én e tájon Kis-Csanak alatt a karabukai erdő alján az «öreg gyepi legelő»-nek nevezett dülőben találtam meg darabját a felfelé törekvő gyepűnek, mely azonban az előbbenitől különbözött, és a moóri hegyektől az árki halmokon lehetne folytatását lefelé nyomozni. Említésre méltó a mocsai régi határleírásban a Tömörd felé eső határdombon 3 bálványkő is (tria idola lapidea). Valószínűleg római emlékkőről van itt szó. Kőtermésről ugyanis itt szó sem lehet, annak itt semmi nyoma. E helyen csak lősz-féle homoklerakódások találhatók.

Neszmély, Süttö, Nyergesújfalu mentén most is sánc — (graben) — néven ismeretes a Dunára meredő földszakadék. Mindezt a katonai tér-

képen is olvashatjuk, de vezetõm is e néven említette.

A *Táth* alatt a hegyek felé kanyaruló sáncvonalról Mária királynénak 1269-ben kelt adománylevele tesz tanuságot, midõn Táth és Mogyorós határa közt az elválasztó vonalat nem határdombokban jeleli ki, hanem a keletre vonuló s Megé-nek nevezett sáncvonalban.¹ A szomszédos Úrsáp (a mai Uri-sáp puszta) határvetõ jegye gyanánt a kõhányások vonalát (*congeries lapidum*) említi.²

A hegyek közt kõrakásokban felhuzódó gyepûvonal Dorogh mellett vonult át éles sziklákban az esztergomi magaslatokra, mint késõbb is látni fogjuk. «*Ubi est unus mons lapideus*» (a hol egy kõhegy van), úgy halad határ gyanánt a magaslatokon. «*Ascendendo super verticem unius fossati*», s ott a gyepû megszakadásánál van az esztergomi nagy út.³

Csolnok és *Csév* között másik kõvonal is halad át a Pilisi hegyre. Erre 2 okmányt ismerek: egyiket IV. Béla adta ki 1257-ben a Wigmann Endre comes és a királyi lovászok közt felmerült birtokkérdésben. Ebben a határjárás mindjárt az ároknál kezdõdik: «*incipit in capite cuiusdam foscae*» (valamelyes árok fejénél kezdõdik), s a gyepen át ismét találkozik az árokkal: «*inde vadit in terram*

¹ «*Non per metas separatu, sed per quondam limitem, qui vulgariter Mege vocatur.*» Fejér, *Cod. Dipl. Hung.* T. 4. V. III. 524. lap. («*Mege*» = megye pedig más okmányok szerint gátárkot jelent.)

² Fejér: *Cod. Dipl. Hung.* T. IV. V. III. 522. lap.

³ Fejér: *Cod. Dipl. Hung.* T. II. V. III. 108. lap.

incultam, quae *Gep* vocatur, ad caput eiusdem foscae.» (Innen a *gyep* nevezetű parlag földre halad ugyanazon árok fejéhez.) Lentebb ismét előfordul *Chep* gyanánt, és az árok (agger) néven: «venit ad aggerem magnum.» (A nagy kőgáthoz jön.)¹

A másik az esztergomi káptalannak beigtatója 1274-ből, melylyel Csév helység birtokába igtatja be a Nyulak szigetének apácáit. Itt a csévi és csolnoki szőlők határát a több izben is felemlített árok vonalában állapítja meg, s ez árkot ősréginek nevezi: «ultra quoddam fossatum antiquum» (valamelyes ó árkon túl).²

Nagyon hosszúra nyulnék fejtegetésem, ha a többi okmányt is ismertetném, mely Esztergomról s vidékéről ily értelemben szól. Esztergomtól keleti irányban számos okmány, régi krónikáink adatai gyakran felemlítik a Szob, Nagymaros, Dömös, Visegrád s általán a pilisi hegyek régi emlékeit, melyeket feljárásaimban igazoltaknak láttam, sőt többet is észleltem.

Hogy a dunamenti vallumokat menynyire újtották fel Géza király és szent László idejében, a krónikák nem mondják ugyan el, de kétségtelen, hogy eme, a németek betörésének kitett vidéket meg kellett erősíteniök, mert el nem felejtették, hogy I. Károly frank király óta már több izben is éppen a Dunán hatoltak idáig gályáikkal a hódító német császárok.

A pilisi és budai hegyek gyakori feljárásában

¹ Wenzel: *Árpádkori Okmánytár*. XII. k. 457. lap.

² *Monum. Hung. Hist.* XVII. k. 53. §.

a kőgarádoknak bámulatos szövevényét is észleltem, melyeknek vonalai szerves összeköttetésben kapcsolódnak egymáshoz, valamint e hegyvidéket környező tájékoknak csörszárkaihoz, jóllehet azokat elválasztja a Dunának széles medre. Így a Dunakeszi alatt elvonuló Alsó-Csörszárók *Kalász* és Békásmegyer között Ördögborda és Borda hegyre kap fel, mint már előbb is beszéltünk róla, és a borosjenői Nagykevély, voltaképpen *Kövely*, gerincén szakad kétfelé. Az alsó *Csobánka* határán tart némi megszakadással, onnan pedig nyílegyenes vonalban a Pilis-hegy erődjére húzódik; a felső ág pedig a Kis-Kevélyen (*Kövelyen*) kanyarodva tart a *Kis-* és *Nagy-Csikóvárnak*, mely vár nagy határt ölel körül, hol ismét több ágra szakad, u. m. a Dobogónak, Pilis-sz.-Lászlónak, *Dömörkapunak* (török nyelven egyenlő: Vaskapu) s az *Asztal-sziklának*.

A Duna és Tisza közötti Nagy-Csörszárók pedig, melyet a hartyáni hegyeken nyomoztunk a vácsi Ördögmalomig, folytatásában Szent-Endre szigeten haladt *Tótfalu* felé, és ennek határában sziklákban vonult fel *Hegyesdre*, a hol ismét két ágra szakadt: az egyik az *Urak-asztalának* megy, innen *Bogdány* és *Visegrad* vidékét többszörösen körülzárja, a másik pedig az Öregbükk-tető-, Baglyas- és Asztalnál csatlakozik a Dömörkapu felé.

A Felső-Kis-Árok, melyet a Szanda-hegynek, Romhányi hegynek, Csővárnak és a vácsi Naszal-hegyre származtattunk át, onnan pedig a Katalinpuszta kövein nyomoztuk ki Szokolya bércormain, míg felfelé Diós-Jenő kőgarádjaihoz kapcsolódik,

dél felé Kós-Pallagnál tért le kettős vonalban a *nagymarosi Ördög-hegyre*, melynek megfelelően látszanak a Dunán innen a visegrádi oldalon: a *Somhegy*, *Prédikálószték*, valamint az *Árpádvár* óriási kőszikla-vonalai.

Ugyanily kapcsolódást mutat ama kővonal is, mely a maróti gerinceken tér le az esztergomi *Szamárhegyig*, és folytatásában a helenbai-szigeten túl a *Garam-Kövesdi* hegyekre vonul Börzsönynek s az okmányokkal igazolt ipolysági «Óriások kövei»-nek. Hasonlóképen a pilishegyi Dobogó-Szer-kövein, majd a szentléleki sziklatarajokon kerülő garádnak folytatása az esztergomi *Fárikútnál*, *Vaskapunál* és különösen az *Arany-hegyen* egymáshoz rakott sziklatömbökben észlelhető a szőlőművelés által megszakítva, ugyancsak az esztergomi Árok-sornak haladt, onnan pedig a Dunán túl az ismert *garam-menti* vonalon, mint *Kisbénynél* s azon túl más helyen is óriási méretekben még ma is látható.

Igy kapcsolódik a Pilisi hegynek nyugati oldalán a fentebb érintett *dorogi* kővonal, mely a *szentlélekhutai* sziklákhöz vonul. Alább a szintén tárgyalt csolnoki vonal, mely a csévi sziklákhöz tart, és onnan hézagosan a nagykovácsii köves gerincekhez.

Ezen alul a *perbáli* kőgarád is össze van kötve a pilis-csabai kőgátakkal. Mind e hármat okmányokkal igazolhatjuk.

Délről pedig a pilisi hegyeknek összeköttetése a budai és buda-előfoki hegyvidékkel szintén így észlelhető.

Már 1897-ben leírtam a Pilisi és Budai-hegyekre vonatkozó észleleteimet a lapokban, s ugyanazon évben értekeztem az Archaeologiai Társulat decemberi gyűlésén, mely ugyan figyelmet keltett, de ellentmondást is szült, különösen a géológia szempontjából. Én e kérdést azóta is tanulmányoztam, és ujlag is fenntartom akkor kifejezett véleményemet, habár az óriási léptekkel haladó Budapest környékén a talajviszonyok nagyobb változásoknak voltak kitéve az építő kőanyag felhasználása által. Mindazonáltal helylyelközzel maradt annyi adat, hogy összevetve a krónikák és okmányok bizonyágtételeivel, legalább nagyolva jelezhessem a pilisi hegyeknek Buda felé, délnek húzódó összeköttetéseit.

Igy keleten *Ürömnél* jelez az okmány ily nemű gátvonalat «fovea antiqua» néven.

Hasonló összeköttetést igazol az okmány az *ó-budai hegyeken*, melyeknek gátvonala nyugatról keletre tartott a római vízvezetékek oszlopainak végén. «Per murum dirutum, cuius lapides usque ad finalem lapidem sunt pro metis signati.» Ugyane határvonalon többször tesz említést a «fossatum»-ról¹ az okmány.

Ennek látszik megfelelni a pesti oldalon az 1281-ben kelt, Péter királyi tárnokmester ítélete által eldöntött Pest és Újbécs közötti határkérdés vitája, hol a «magnum fossatum» Verner palotájától kezdve a Vác felé vezető útig határvonalnak van jelezve,² melyről másütt szoltunk.

¹ Fejér : Cod. Dipl. Hung. Tom. IX. Vol. II. 370. I. 1355.

² Fejér : Cod. Dipl. Hung. Tom. V. Vol. III. 107. I. Wenczel : Árpád-

Csepel-szigetére pedig a gátárok Budafok vidékéről látszik vonulni a *Haros-szigetén* át *Szigetszt-Miklós* felé, és onnan a másik Dunaágon tul Taksony tájékára «magnum fossatum,» mint az előbbenit 1264-ben kelt okmány igazolja,¹ folytatását pedig Taksony felé szintén okmányok tanúsítják.²

Az *érdi* és *battai*, ma is látható nagy sáncokat e vidék lakói a Tétény közelében levő Kuttyavár magaslatairól származtatják.

Végül a budai délnyugati előhegyekről *Étyek*, *Kuldó*, *Kajászó-sz.-Péter* felé vonulnak a gátvonalak, mint a később idézendő okmányok bizonyítják.

Íme, ezen számos gátvonal összefutása e hegyvidéken már magában is hadászati jelentőséggel bír; még inkább meggyőződhetünk a pilisi és budai hegyek védelmi fontosságáról, ha figyelembe vesszük amaz ősvárakat, melyeket e tájon már a régi barlanglakó (trogloditai) népek alapíthattak, később pedig a történelem hajnalhasadásakor a kelták, rómaiak, a népvándorlás korabeli rajok erősítettek meg egészen a magyarok betelepedéséig. Ilyen a Duna kanyarulatánál Visegrád (Magas-vár), majd az *Árpád-vára*, melyet a nép már ma csak Págyi-várnak nevez. Ezen várat látszik említeni Kézai krónikája is, midőn a magyaroknak *Szobnál*

kori Okmánytár XXII. k. 339. l. Rupp J. térképén «Nagy árok» veszi körül Pestnek határát.

¹ Monum. Eccl. Strigoniensis I. k. 509. l.

² Fejér: Cod. Dipl. Hung. T. V. V. I. 49. l. 1270. T. VII. V. II. 10. l. 1270. Wenczel: Árpok. Okmt. 22. köt. 141. l. 1275; Fejér: Cod. Dipl. Hung. T. X. V. II. 819. l. 1400.

történt átkelése alkalmával a maróthi oldalon Szvatopluk várát említi, melyet számos őrsége ellenére is a magyarok elfoglaltak.¹

Ilyen az *esztergomi vár*, hol a magyar fejedelmeknek, még magának szent István királynak is székhelye volt eleinte.

Nyugatról a *csévi Leányvár* szolgált őrhelyül, keletről pedig a sz.-Endre felett álló Kis- és Nagy-Csikóvár.

Legerősebb védelmi pontja s fellegvára volt a 700 métert haladó *Pilis-hegy* sziklával kerített fensíkja, hol az őslakóknak nyomait cserepekben s egyéb leletekben biztosan fel lehet ismerni.

Ugyanily erődöket látunk a budai hegyekben is a krónikák által emlegetett *Sicambriában*, a Sz. Gellért-hegyen, továbbá Budaörsön.

E hegyvidéken nagy várkerületet ír le Anonymus, melynek gátvonala Atilla várától *Diódon* át *Százhalomig* tart. «Kadunak: Kurzan atyjának földet adott Etele király városától Százhalomig és Gyógyig, és fiának egy várat adott népe őrizetére. Akkor Kurzan ama várat saját nevééről hívatta, a mely név mai napig sincs feledésben.»²

Ezen várakon kívül a budai hegyek hadvédelmi fontosságát igazolják az itt lefolyt történeti ese-

¹ Lib. II. 3. §. In portu Zub transierunt, ubi castrum quoddam circa Danubium, in quo erant milites Zvatoplug recollecti . . . expugnarunt.

² Cadunec patri Curzan dedit terram a civitate Athilae Regis usque ad centum montes et usque ad Gyogy et filio suo dedit unum castrum ad custodiam populi sui. Tunc Curzan castrum illud sub suo proprio nomine jussit appellari, quod nomen usque in hodiernum diem non est oblivioni traditum. Caput XLVI. folyt.

mények is; bár a kelták viselt dolgairól csak bronzeszközeik s felfedezett sírfelirataik tanúskodnak, annál bővebben maradtak fenn a római uralkodás emlékei, a castrumok, őrhelyek, utak, a dunai hidak és kompok,¹ municipiumok, melyekről a Ptolomaeus-féle leírás, az Itinerarium és a Castorius-(Peutinger)-féle térkép tesznek tanuságot.²

Később pedig a magyar és német krónikák a hunok hódításáról, Aquincum elfoglalásáról, Atila városáról, a tárnokvölgyi nagy csatáról, a krimhildi élethalálharcról, majd meg Árpád hódításáról emlékeznek, ki seregével Káposztásmegyernél kelt át, s elfoglalta Sicambria várát. E hegyvidéken és Csepel-szigeten, valamint a Balaton mentén jelöli ki fejedelmi birtokát, s innen, mint középpontból, intézi három irányba küldött seregével Pannonia meghódítását.³

E vidék hadi fontosságát a későbbi események is igazolják, és jól kifejezi e szálló ige: «él magyar, áll Buda még.»

Ezen adatokkal szemben a géológiának nem az a feladata, hogy a történelem eseményeit letagadja, nem látván egyebet az erődítésekben, mint természetes képződményeket. Hiszen a mesterséges védelem e természetes képződményeket felhasználhatta, s ez azért nem von le semmit értékéből.

¹ Kompokat: Szobnál, Verőczenél, Dömös, Nagymaros között s Dunakeszinél ismerék; hidak pedig Aquincumnál és Vácznál lelhetők.

² Ez utóbbi térképen Sardellaca, Lusomana, Aquincum, Vetusallo, Annamatia van említve.

³ Anonymus Cap. 46. és a következőkben.

Nem kételkedem tehát abban, hogy *Buda határán az Ördögároknak* nevezett vonalak ilyen védelmi gátakat¹ jelentenek, mint Gyárfás: «Jász-Kúnok Történeté»-ben is említi.²

Részemről több ily vonalat említhetek feljárásaim és szavahihető elbeszélés, valamint az okmányok és térképek tanulmányának nyomán: és pedig egyik ág keletről a *Sikán-hegyen* vonul (talán e hegy nevétől származhatott Sicambria várának elnevezése),³ az Őszhegytől jobbra tért a *Vadkertnek*, Fazekashegynek, másik ága pedig valószínűleg a vidék keleti oldalát védelmezte, és a mai Budavár és Gellérthegy szikláira kapott fel, melynek azonban nyomait a város tömkelegében hiába keresnénk.

A *nagy-kovácsii* vonal pedig a Hárs-hegy és Szent-János hegy felé, mely a Svábhegy gerincén meg-megszakadva halad *az Ördöguszékig* (Teufelskanzel), és szintén keletre térve, a Gellért-hegyre jut, nyugatra pedig a budaörsi terrasseos hegygerincekre látszik eltérni.

Más ág valószínűleg a budakeszii határ nyugati oldalán Kopaszhegytől vonul a Katalin- és Szarvas-hegyre, úgy tovább délnek a törökbálinti magaslatokon Bia felé, mint a később idézendő okmányok jelzik.

¹ A későbbi kor, nem értvén az Ördögároknak hadászati jelentőségét, ezen elnevezést a kőgerincekről könnyen átvette a völgyekben csörgedező patakokra.

² II. köt. 578. lap. Budán a Városmajortól kezdve Hunjadorom és Nyék között van feljegyezve Hidegkút és Kovácsi határok összeközléséhez az Ördögároknak egy vonala.

³ Rupp J. Budapest régi kültelki térképén Sikán (Sican) hegyet említ.

Ezen ágat és a budaörsi gátakat azonban közelebbről nem vizsgálhattam át.

Szolgáljon mindez csak útmutatásul; nem akarok ugyanis elébe vágni az imént megindult római dunai limesek kutatásának.

b) Győr megerősítése.

Ha a rómaiak a Rábától nevezett Arabona (Győr) város — és imént érintett hegyvidékre ily nagy súlyt fektettek, kiknek figyelme Britanniától Indiáig terjedt, annál fontosabbnak tarthatták a hunok, avarok, magyarok, kik a Kárpátok meg a négy folyó közét elfoglalták. Hogy a Rába torkolatánál a Duna folyam mentén épült vízváruk kiváló jelentőséggel bírt, mutatja a tőlük ránk maradt Nagy-Győr elnevezés is, mutatják a történeti események, I. Károly frank király avar-frank háborúja, melynek pecsétje e gyűrűvár elfoglalása volt. Később is, a magyarok idejében, III. Henrik, majd Ottokár, még később is a törökök Győr elfoglalásával akarták biztosítani hazánk nyugati része felett bitorolt fennhatóságukat.

Ide, mint középpontba, kanyarodnak polypkarok gyanánt minden oldalról a Csörszárkok, így északkeletről Bogyától, hol IV. Béla 1268. okt. 14. kelt okmánya szerint Kulcsod, Szolga-győr, Gellér, más részről Vár-Bogya között említetik a gyepü. «Inde venit ad unum fossatum, quod tendit usque villam Bocha» (Innen egy árokhoz jön, mely Bogya faluig tart).¹

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. IV. 3. 446. Mon. Eccl. Strig. I. 555. 721. §.

E vonal felfelé az okmányok szerint Deáki, Taksony, Galántha irányában halad a Vág mentén, a másik szintén túl a Dunán Győrtől északnak Bél-Vatta, Karcsák, Bős felől megy Győr alá. Bél-Vattánál IV. Béla 1269. kelt okmánya emlékezik az itteni Csörszárokról: «ad locum, qui Áruk vocatur» (az Ároknak hívott helyhez).¹ A Karcsák közén elvonuló árokról több okmány tesz tanuvallomást: Roland nádor 1253. kelt határigazító iratában «iuxta quoddam fossatum»-ot (valamelyes árok mellett) s «Megetó»-t említ;² V. István ifjabb király 1262-ben «árki erdő»-t, «fossatum antiquum» (régí árok) négy ízben ismételi a karcsaiak javára szóló adománylevelében,³ a pozsonyi káptalan 1324. kelt ügyiratában egyik Karcsát «Tutes-Karcsának» (Töltés-Karcsa) nevezi.⁴

Bős és Árpás között IV. László okmánya 1274-ből több ily sáncot jelentő nevet idéz: «Petur gátue», «Pétör gátja», «Ároksaartho» (Ároksártő), «Megyeág.»⁵

Győrhöz nyugatról szintén húzódik a hadi árok s a *Hadut*, mely utóbbinak *Öttevény* okmányi elnevezése. (A németek ez okból *Öttevény* községet «Hochstrass»-nak hívják.) Ez minden valószínűség szerint a rómaiak hadi utja volt, és *Abdától* tartott *Öttevénynek*, *Óvárnak* stb. A gyepe pedig *Lébénytől* igazolható II. Endrének 1208-ban

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. IV. 3. 488, Mon. Hung. Hist. XIII. 157. §.

² Wenczel: Árp. Okm. VII. 243. 1.

³ Monum. Hung. Hist. XX. 363. §. 520. 1.

⁴ Fejér: Cod. Dipl. Hung. VIII. 2. 577.

⁵ Fejér: Cod. Dipl. Hung. V. 2. 192.

kelt zárdaalapítást megerősítő okleveléből, melyben határvetőül a gyepű van megjelölve: «inde vadit ad fossatum» (onnan az árokhoz halad). Hogy itt nem közönséges árokról van szó, mutatja a magyarázó megjegyzés: «clausula regis» (király rekesztéke). Ezen királyi gátvonalak ugyanis a Rába mentén gyakran említetnek az okmányokban, melyek az ország védelméül emeltettek a Rábának mindkét oldalán. Lébényben egyébként nem igen tudták kimutatni e vonalat, csak a határnevekben véltem felismerni: «Árokmelléki dűlő», «Gyűrűs eleje», «Gátszoplon», «Veczvár» (Vízvár), Sövényháza felé «Várhegydomb.» Az okmányban nevezett «Hátally» talán «Gátalj», «Voa-(Vos-) megye» «Vas-megye» emléke már elmosódott, de a «Nagyút» tájéka még ismeretes.¹

Dél felől két sáncvonal is húzódik Győrnek: egyik a *nagy-baráti vonal*, mely Győr-Szabadhegynek látszik irányulni, vissza pedig a Nyulhegyen és Szent Márton hegyén kerestem húzódását, de az ott észlelt földhányás elmosódott nyomai tekintélyes egyének szerint római út maradványai volnának. Így hát valószínű a feltevés, hogy e sáncvonal Ménfőnek kanyarodott, hol a Világosvár nevű szőlőhegyen valamely sáncolatnak, (lehet, gyűrűvárnak!) nyomai láthatók. Hihetővé teszi ezt Aba Sámuel király hadállása, ki tudvalevőleg Ménfőnél várta III. Henrik támadását.

Itt közbevetjük, hogy Pauler szerint a német sereg Cziráknál kelt át a Rábczán, Árpásnál a

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. III. 1. 58.

Rábán, azután a koronczói uton nyomult Győr felé, a mely felfogás azonban a Képes Krónika előadásával összeegyeztethetőnek nem látszik, mint már elül mondtuk. A K. K. ugyanis Paulerrel ellentétben «sursum» (felfelé) jelzi a császár útját. A másik Bársonyos- és Mezőörstől húzódik erre Peer-, Selyem-Csuk-, Söptérnek.

A baráti gyepűről két határjáró okmány szól, mindkettőt a pannonhalmi rendház adta ki 1423-ban,¹ illetőleg 1426-ban,² hol az annyiszor nevezett fossatum — árok — többszörösen említetik «zeöthörkeokenus árok» (zőtöri Kökényesárok) néven, s határozottan megkülönböztetik a szőlők árkától, melyet köznyelven «gyepű»-nek hívnak: «ad indaginem vinearum vulgo Geopü vocatam» (a közönségesen «gyepű»-nek hívott szőlőárokhoz). Az itt előforduló «mege» nevezetben is a régi Csörszárkok folytatását látom.

A *bársonyos-mezőörsi* sáncokról a krónikák szólnak, így Kézai, ki felemlíti Örs falut és a kaput, hol az örök parancsnoka messziről meglátta III. Henrik futó német seregét, a mint a meredek sáncokra kapaszkodott: «nap keltével Örs faluhoz érvén . . . . s midőn a várnagy, ki a kapuban vala, észrevette, hogy a meredek és járhatlan gyepűkön, elhagyván az országutat, fegyveres néphatol át, övéivel felfegyverkezett.»³

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. X. 6. 569.

² Fejér: Cod. Dipl. Hung. X. 6. 825.

³ «orto sole villam Vrs (Örs) coniungentes . . . . et cum castellanus, qui in porta erat, cognouisset, quod gens armata per asperas et immeabiles indagines dimissa via regia pertransiret cum suis se armavit.» Kézai: II. k. 2. fej. 5. §.

Az okmányok Bársonyos és Mezőörs tájékán «Chatlu» (Gátló) pusztát és «Baranat» említenek, mely szláv nyelven «Brana», kaput jelent.¹

A bársonyosi vonalnak folytatását I. Lajos királynak 1358-ban kiadott határjárási okmánya *Pér, Selyemcsuk, Söptér* közt jeleli ki, a mennyiben e három birtok közt folytatásában többször fel-
említi, kelet-nyugati irányát is kijeleli: «metam
erexissent abhinc in quodam fossato tendendo in
partem orientalem» (innen keletre tartva, vala-
melyes árkon emeltek határjelet). Az árok nagy-
sága a kifejezésből érthető, mely azt «völgy»-nek
mondja: «fossatum Zeekvolge» (Székvölgye).²

Igy levén Győr vára minden oldalról gyepük-
kel megerősítve, könnyen értelmezhető, miért ne-
vezik Győrt a régi okmányok az «ország határa»-
nak, «confinia regni», mint 1275-ben IV. László,
«inter cetera castra in confiniis regni nostri . . .
Castrum Javriense» (országunk végein egyéb vá-
rak között . . . Győr vára).³

Ezen Győr vidékére összefutó Csörszárkokból
nyilván megérthető, hogy a Rábcza, Nagy-Rába
(Marczal) és Kis- és Nagy-Duna között lévő gyűrű-
várnak, Nagy-Győrnek, hazánk védelmében kiváló
szerepe volt mindig, melyet a magyarok el nem
mulaszthattak rendbe szedni a mogyoródi meg-
nyert csata után, okulva III. Henrik német császár
eljárásán, ki ménfői győzelmével azonnal rátette
kezét Győr várára, mint az ország kulcsára.

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. III. 2. 477. II. Endre megerősítő lev. 1221-ből.

² Hazai okmánytár II. k. 101. l. 71. §.

³ Fejér: Cod. Dipl. Hung. V. 2. 268.

c) *A királyi és malomárkok a Rába vonalán.*

Láttuk, hogy a Rábavonal főhelye: Győr, mi-ként volt megerősítve; ennek megfelelőleg nem kisebb gonddal szervezték az egész Rába-Rábcza-vonal védelmét. Az okmányok és feljárásaim nyomán több ilyen hadvédelmi vonalat tudok, de csak hézagosan, kijelelni a Marczal, Kis-Rába, Rábcza, Hanság közén. Ez óriási munkának, melyet e többszörös vonal kiépítése, szervezése feltételez, gondolata már előzetesen kétkedésbe ne ejtsen bennünket, midőn a Tisza, Maros, Kőrös, Bodrog síkjain 7 ilyen párhuzamos gátvonalnak (u. n. római sánc) létezéséről tanúskodnak régi okmányok, térképek, sőt a még jelenben is létező sáncdarabok.

Mielőtt e gátvonalak taglalásához fogunk, a Rába vidékén meg kell különböztetnünk a malomzsilipjeinek árkait az úgynevezett *királyi gyepűktől* (*indagines regis*). Számos okmányunk van a rábarábczai malmok árkainak szabályozásáról, melyek rendelkeznek, hogy azok a vizet ne szorítsák a királyi gyepűkre, s ha azokban kárt okoztak volna, tartoztak a malomtulajdonosok a gátakat helyre állítani, s minden így támadható országos veszedelemért felelősséget vállalni. Így IV. Béla király 1231-ben kimondja, hogy az Imre király által Izsák comesnek érdemeiért a Rábcza mentén adományozott birtokon csupán négy malmot szabad állítania, minthogy ez az ország határán (*in confinio regni sunt sita*) fekszik, és, ha e malmok által az országnak védelme kárt szenvedne

akár Magyarország külső ellenségei, akár a belső hűtlenek meg szökevények által, tartozik a nevezett comes minden kárt pótolni.¹

II. Endre 1233-ban a petlendi föld perének elintézésében s a rábczai malmok ügyében fel-
említi eme királyi gyepűket, melyek az adományozott földet határolják, és a Rábcza folyót szegélyezik a Bálványos folyóig meg Pál malma-
máig: «tenet metas cum indaginibus regis, infra
quas indagines currit fluvius Rabicha.» (birtoká-
ban tártja a határjeleket a király gyepűivel, mely
gyepűk alatt a Rábcza folyó fut.)²

A győri káptalan 1264-ben Janocha földjének
s malomtelkének záloglevelében *Keczöl* tájékán
királyi gátat említ, melyet Öttevénynek is mond.
«luxta clausuram domini regis vtwo nuncupatam.»
(A király úr «Öttevény»-nek nevezett rekesztéke
mellett.)³

Éppen azért a malmok ügyének elrendezésében
a királyi bíró ítélkezett, mint 1240. Pál: iudex
aulae regiae et comes Zaladiensis (királyi udvar-
bíró és zalai várispán).⁴

Hogy pedig ez nem csak a királyi kisebb
haszonvétel tekintetéből történt, hanem a fentebb
taglalt királyi országvédő gátak fenntartása végett

¹ «Cum loca praedicta in confinio regni Hungariae sunt sita, vo-
lulus, ut omne dampnum, quod propter hoc regno nostro contigerit,
sive per hostes irruentes regno Hungariae, sive per infideles de dicto
regno fugientes nobis resarcire teneatur dictus Comes.» Fejér: Cod.
Dipl. Hung. III. 2. 254.

² Fejér: Cod. Dipl. Hung. III. 2. 332.

³ Ifj. Kubinyi Ferenc: Magy. Tört. Eml. I. 46.

⁴ Fejér: Cod. Dipl. Hung. VII. 1. 268.

is, mutatja Csák István nádornak és vele a főlovászmesternek a Rába mentén a gátakra ártalmas malmok eltávolítására volt kiküldetése 1247-ben, mely alkalommal a *csornai* prépostság *viczai* malmára megerősítést ad nem csupán azért, hogy emberemlékezet óta bírta e jogot, hanem éppen a gátak jó karban tartása végett «in cursu alvei optimis clausulis et validissimis fossatorum aggeribus vallatum firmiter munitum» (a meder mentében jó rekesztékekkel s igen erős ároktöltésekkel megerősített sáncolat); és erősen megintetik, hogy e gátak el ne hanyagoltassanak, hanem még szorgalmasabban fenntartassanak. «Potior et efficacior opera sit adhibenda in accumulationem aggerorum per alveorum fossata diligentius facienda» (még erősebben és hathatósabban kell munkálkodni a szorgalmasabban csinálendő mederárkokon keresztül gáttöltések rakásán.)¹

Még 1307. és 1415. esztendőben is megerősítetik ugyanazon kitétellel a *csornai* prépostság *viczai* malmának ezen előjoga; az utóbbi esztendőben Gara Miklós nádor volt kiküldve.

Evvel ellentétben vannak, kik azt állítják, hogy a Rába e gátjai már az Árpádok idejében vízszabályozás céljából emeltettek. E feltevés minden tényleges adatot nélkülöz: nem értek rá a harcos időkben ilyen munkára, de meg hol vették volna ehhez a culturmérnököket. Elmondható erről is: «Gratis asseritur, gratis et negatur!» Szél hozta, szél viszi.

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. IV. 1. 457.

Tévesnek kell mondanunk ama felfogást is, mely vízfolyások közé számítja mind a következő neveket: az «árok», «árokszeg», «áruk», «árukfee», «áruk longum», «áruktue», «fossa gigantium», «fossa magna», «fossa antiqua», «fossa regis», «fossatum longum», «fossatum magnum», «mege», «megeág» stb.

Megcáfolja e nézetet a ma is létező «Ároktő», «Árokszállás», «Vak árok», «Szár az árok», az általam feljárt sok «fossatum», «mege». Az sem cáfolja meg véleményünket, hogy — kivált nedves esztendőben — víz veszi magát az árokmélyedésbe, sőt hogy a gyepűk mentén rendes medret is ágyaz a víz, mint például a Tarna s Gyöngyöspatak, mely Bodtól Árokszállásig tartó távolságban folyik a Csörszárokban, és Viszneknel tör ki belőle.

d) A Hanság és Marczalköz.

A Hanság Mosonmegye, Sopron- és Győrmegyék között elterülő lápvidék, mely a Fertőtől Győr városáig 50 km.-nél többet tesz ki, szélességében pedig változó: 5 és 10 km. között.

Eredete azon belföldi édes tengerre vihető vissza, mely itt a Fertő tavában nagyobb tömegben maradt vissza, miután az aldunai Vaskapu szorosain áttörve magát, lefutott innen. Hogy pedig a Hanság lápos földjén a víz ki nem száradt, közelebbi oka a Rábcza folyó áradása is volt, mely a sík mezőn több helyen féktelen szilajsággal változtatta medrét, és elöntötte a róna vidéket.

Ha föld- és víztanilag érdekes e lápvidék, mely zöld pázsitjával csábítja el az ismeretlen utast, ki alig tesz néhány száz lépésnyi utat, és elmerül,¹ még inkább fontos hadászatiilag, a meny-nyiben ezen átgázolhatatlan mocsarak biztos oldalvédelmet nyújtanak a seregnek, ha a Hanságon átvezető három utat, u. m. *Eszterházánál*, *Bő-Sárkánynál*, *Sövényházánál* és Enesénél hatalmába ejtette, s meg tudta védeni. E védelemre mi sem volt alkalmasabb, mint a Földvár s a vele kapcsolatos Csörszárók.

A Csörszárkot Dunán túl «eszteru»-nak, vagy «eszterhó»-nak nevezik. (Valószínűleg Eszterháza is innen vehette nevét.)

Eszterhónak neve okmányilag is előfordul az árpádkori oklevelekben. Így Bors-Monostra szabadalmainál a monostor népe felmentetik a folyó mentén huzódó rekeszek ásásától, melyek köznyelven «Isztrá»-nak neveztetnek, «quod dicitur vulgo Istra.»² Izra, Esztra, Osztra név az országban többször előfordul kő- és földsáncok, valamint kőgarádok értelmében, valószínűleg a tót «osztrá»-tól, éles földhányást jelentő elnevezéstől ered.

Ezen «Eszterhó»-nak jelzése előfordul már a régi térképeken is: így 1528-ban Stampa térképén, 1540-ben pedig Stelláén. A Hanságtól a Kis-Dunáig huzódó sáncokat Mannsfeld Károly tábor-

¹ E természeti tulajdonságot oly egyéntől hallottam, ki maga forgott az elsüllyedés veszélyében lovastúl, szekerstül, ha segítségére nem mennek szalma- és szénahintéssel a mezőn dolgozó emberek.

² Fejér: Cod. Dipl. Hung. III. 2. 89.

nok 1595-iki térképén lehet látni,¹ de előfordul Kovács János 1740 körül készült térképén, valamint a bécsi katonai Földrajzi Intézet térképén is, bár különböző hosszúságban.

Hogy pedig itt nem újabb kori védművekről van szó, igazolják az okmányok és a krónikák. Így IV. Béla király okmánya 1231-ben a Rábcza mentén «országhatárt» említ «in confinio regni», mely alatt a határgyepűket kell értenünk, mivel az ország határa még e vidéktől nagyon messzire kiesik.²

Kapi vidékén pedig 1251-ben a mórniczuidai premonstráti alapító oklevélben birtokhatár gyanánt ismételve is említettnek «iuxta fossatam (sic!) regis» «usque ad fossatam (sic!) regis.»³

Hogy pedig a Hanság hadvédelmi fontosságát jól ismerték a régiek, világosan előtűnik a krónikák előadásából, melyek szerint Salamon az őt üldöző bessenyőket a fertő-vidéki mocsarakba kergette, a hol ezek elmerültek, és Zoltán nevű vezérükkel csak kevesen szabadulhattak.

Még világosabban igazolja ezt Ottokárnak 1271-ben V. István ellen viselt háboruja, ki nevéhez, a magyar Kunegundához, írt dagályos hadijelentésében⁴ fennen dicsekszik, mily könnyen áttört a Morva folyó mellett hiányosan őrzött országhatáron: elfoglalta Pozsonyt, Nagyszombatot, Nyitrát, kierőszakolta a Dunán való át-

¹ Ortelius I. 164. l.

² Fejér: Cod. Dipl. Hung. Vol. II. Tom. III. 254. l.

³ Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. IV. Vol. II. 88. l.

⁴ Fejér: Cod. Dipl. Hung. V. 1. 108. l.

kelést, a mosonyvidéki gyepük s a Lajta-víz oltalma alatt álló Mosonyt és Magyaróvárt bevette, a Rábaközben összegyűlt magyar sereget cselfogással a mosonyi síkra kicsalta, lesbe állított csapataival meglepte, visszaszorította, s a Rába-közben is üldözte. Itt azonban a dicsekvés megszűnik, a következő tények rációznak, inkább azt igazolják, hogy őt csalták a hinárba, hol seregét tönkre verték, és éjjel futva menekült, mint IV. (Kun) László levele tartja:

«Csehország . . . . királya kevély felfuvalkodással a Rábcza folyóig nyomult előre suev, szász és más zsoldosaival s más tulajdon katonáival, nagy sok fegyveresével. . . . A cseh király fáradtan s körülzárva katonaságával az éj csendjében titkon eltűnt, szökve elhagyván a harcmezőt.¹ . . . . szökve alig menekült meg».²

Az okmányoknál azonban mégis jobban bizonyítja a Rábczánál történt vereségét a háborúra közvetlen következett békekötés, melyben kész volt Magyarország javára minden fent dicsért vívmányáról lemondani, s az ország elfoglalt területét a szent korona tulajdonába kárpótlás, ellenbér vagy engedmény nélkül visszabocsátani.³

1907. október hónapjában jártam e vidéken, hogy meggyőződjem az említett Csörszárkok, védő-

¹ Rex Bohemiae fastu superbiae usque in fluvium Rabcza cum Sueuis, Saxis, et aliis conductitiis, et aliis propriis militibus processisset copiosa multitudine armatorum. . . . Rex Bohemorum fatigatus et conclusus in arcto cum sua militia noctis silentio disparuit, fugitivus campum militiae deserendo. . . . Fejér: Cod. Dipl. Hung. V. 3. 180.

² . . . . vix evasit fugitivus Fejér: Cod. Dipl. Hung. V. 2. 95.

³ Fejér: Cod. Dipl. Hung. V. 1. 119.

gátak mai állapotáról. Megtaláltam ugyan ezeknek nyomát, de már a föld színén elmosódva, s inkább csak a nép hagyományában.

A kapuvári *Faluhely* nevű erdőrészletben tisztán kivehető volt a gyepű egyenes vonala. Nyugatra fordult árkával, mely árok 5—6 lépés széles, a földhányás pedig 10—12 lépés, magassága azonban alig 1—2 méter között váltakozik; iránya egyenes, hosszúsága 2 Km., mely azonban lefelé a Fekete-erdőn is nyomozható.

Felfelé a gyepű a Hanságnak tartott, azonban az 1856.-iki kataszteri térképen már csak a «Hanykapu», «Gács-rét» látszik jelezve. A nép emlékében mégis megmaradt, mely szerint a gátvonal a plébánia földjének területén haladt a Hanság széleig, hol a *Földvárban* végződött volna.

E Földvár a mocsarak szélén látható, ma is 5 holdnyi területet zár magába; sáncainak magassága már csak 2 méternyi, szélessége 15 lépés, az ároké pedig 5—6 lépés. Cserepek, arccal keletre forduló holttetemek, régiségi leletek fordultak itt elő.

Vezetőm Kovács János hanyi őr volt, ki, megértvén tanulmányom tárgyát, biztosan állította, hogy a Hanság szélein nyugatról észak-keletre húzódó gátvonal létezett ezelőtt 25—30 évvel, a *vitnyédi* határban a *Fácános* és *Agyagos-közétől* húzódott a Csikos-Egernek magaslatáig, mely szintén régi néptanya-hely volt. Szélességét árkával együtt 30 lépésre teszi. «Vak ut» nevű vonalat is említett Osl határában, mely a Csollános pusztáig nyomozható, a szántóföldön ma is dusabb vetésével válik ki a többi közől.

A hansági vonalnak folytatását Csornán és *Bő-Sárkányon* kerestem. Amannak keletre eső erdejében megtaláltuk ugyan az árkot 7—8 lépésnyi szélességben, de keletre domborodó partja már nagyon el volt mosódva. A művelés alatt levő határokon e vonal már nagy részben el van simítva, mindazonáltal az öregek szava után kijelelem az általuk «Eszteru»-nak nevezett sáncnak irányát, mely felfelé Szováttól Bágyog, Bodonhely, *Csorna*, *Barbacs* s *Maglócza* határain húzódott Bő-Sárkány felé; ez hajdanán Bős-Sárkány nevét a bessenyő öröktől vehette. A Bő-Sárkányon található térképek nem nyújtottak elegendő felvilágosítást, a falu véneinek szava szerint azonban az «eszteru» csakugyan erre húzódott, ki is vezettek helyére, a Vaskapuhoz, de itt semmi biztosat ki nem lehetett venni. Mint-hogy azonban Kapi felé való húzódását okmányok igazolják, valónak vehetjük annál inkább, mert *Réti* és Baromháza között földleírás is említi e gátak létezését. Kapin (Kapu) várnép lakott; hogy mi volt tiszte az ide telepített várnépnek, jelzi a határőrök Lőd, Lövőd falvának neve is, mely közel esett az ugynevezett «királyi gyepük»-höz. Ezen királyi gyepük, «fossata regis», Móricz comesnek a móriczhidai prépostságot 1251-ben alapító levele¹ szerint Kapinál keletre, Bő-Sárkány-nál nyugatra is előfordulnak, melyek a keletre vonuló lébényi árokkal látszanak kapcsolódni, de nem alap nélkül vélem, hogy e tájon más,

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. IV. IV. 2. 88.

keresztbe menő gyeptárok húzóhatott Sövényháza felé. Kapin túl Lébény határában pedig II. Endre királynak már előbb említett, 1208-ban írt alapító levele határokul ismételve is megjelöli «a királyi rekeszek»-et és a vizek fejenél levő «fossatum»-ot.¹

A Bő-Sárcány és Bodony felé fentebb jelzett gátárok a Rába és Marczal közén az okmányok szerint elágazni látszik: egyik ága Kis-Babóthnak és Téthnek tart, melyet alább bővebben fogunk tárgyalni, másik ága Móriczhidának és Árpásnak. E vidéken a gyakori vízáradások és a számos patak által áztatott területen elmosódtak a gátárkok nyomai, bár az okmányok szerint párhuzamosan is előfordultak, így V. István 1272-ben Antal kancellárnak a Rába s a Marczal közén Pók családi tulajdona mellett eső, s a haraszi királyi lovászok földével határos, a nagy országút mentén elterülő szigetszerű birtok adománylevelében párvonalban húzódó két gyeptút említ:

«A Rába mellett azoknak földjével szomszédos és határos valamelyes szigetet, mely szigetet a Rába folyó vesz körül, s mely ugyanazok és országunk ugyane részének más emberei által csinált két nagy árokkal sáncolva a királyi joghoz tartozik, ajándékoztuk, s adományoztuk réteivel és különlegesen erdeivel és gyeptúival s mindenivel . . . . stb.»²

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. III. Vol. I. 58. l., mint már előbb a fentebbiekben láttuk a királyi gátak jelentését: «Prima meta est in capite aquae Libyn, inde vadit ad fossatum, ad clausulam regis.

² « . . . . quamdam insulam iuxta Rabam vicinam et confinem sive commetaneam terre ipsorum, quam insulam circumdat flumen

Ime, itt kettős árok és gyepű említetik, melyet azon vidék lakosai emeltek, és a szigetközzel együtt a királyi joghatóság alá tartozott.

A tulajdonképeni Öreg-Rába közében Sárd vizénél *Vár-Kesző* tájékán huzódott lefelé e párhuzamos két sánc nyugatra eső egyik vonalá, mint a mórícshidai premontrei zárda alapító-levelében a Rába-közben fekvő Bolyva birtoknál (Bolyva in Rábaköz) olvassuk, melynek határa a Sárd (ma Sárdos) vizén a halrekesztőnél kezdődött, úgy haladt dél felé a gyepűk mentén a Rábának, azon túl Keszőnek. «Vadit versus meridiem iuxta fossatum.» (Délnek halad az árok-hányás mellett.)¹

Vár-Keszőtől Görzsöny felé kanyarodott a gyepű vonala arra, hol számos patakér öntötte el a vidéket: így a Tapolcza, Séd, Marczal s több névtelen vizér, melyek a Rába kiöntésével tavakat, székes semlyéket támasztottak. E vidéken alább, a farkasdi pusztán vélem feltalálni, ha ugyan a névben nem tévedek, a védelmi gátak vonalát. A bakonybeeli apátság vagyónának összeírásában egyik pusztá (praedium) neve Forcosig (Farkasügy), ennek határában ötször fordul elő határjelző gyanánt a gyepűerődítménynek szeglete (ad angulum munimenti) s határvonala, egy izben pedig barázda (sulcus) néven kerül elő közben számos földhányással (fossa) jelezve.

Rabe vallatam duobus magnis fossatis factis per eosdem et per alios homines eiusdem partis regni nostri ad ius regium pertinentem donavimus, et contulimus cum fenetis et specialiter sylvis et indagibus ac omnibus . . . etc. . . . » Fejér: Cod. Dipl. Hung. V. 5. 255.

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. IV. 2. 85.

E gátvonalnak huzódását Nyárad irányában vélem, innen pedig a Somlyó-hegynék, hol saját szemeimmel győződtem meg az őskori erődítmények létezéséről úgy maga a Nagy—*Somlyó-hegy* sziklabástyáiban, mint valószínűleg a Somlyó-Vásárhely mellett fekvő Várdapuszta szembe ötlő földhányásaiban, valamint hallomás útján a népszó hagyományából, mely a helynevekben is él, így a: «Török Árok»-ban, «Szörcsök-» (az örsök-)ben.

e) Kapuvári vonal.

Tüzetesebb tájékozást nyerünk a Kis-Rába, Rábcza, Répcze párhuzamos gyeplépcsővonaláról, a mennyiben a rábai erődítmények külső hadászati s vámvonaláról a krónikák jelentősnél jelentősebb eseményeket jegyeztek fel, az okmányok meg ide vágó adatokat bővebben szolgáltatnak.

Kezdjük *Kapuváron*, mely tudva levőleg az ország nyugati oldalának főkapuja volt, nyugatról számos vízfolyástól védelmezve: u. m. az Iharosér, Nagy-Rábcza, Kis-Rábcza, a kapuvári Rába, valamint ezeknek áradásai, melyek északról az át-gázolhatatlan Hanságot alkották, a Fertőtől fogva a mosony-megyei Kapiig. Sopron tájékaról csak egy országot vezetett át a Rába ez ingoványos tájékán, mely felett Kapuvárnál nagy erődítmény őrködött, és nem egyszer visszaverte az országra támadó sereget. Így említi többi közt III. István-nak 1262-ben kibocsátott adománylevele, ki Farkast vitézségeért szabadsággal és javakkal jutal-

mazza, különösen kiemelve Kapuvárnál tett szolgálatait.¹

Ezen hadi fontosságánál fogva Kapuvárott székelte a Rábaköz várispánja «magister Beelud, castellanus de Kapu et comes de Rabakuz.» (Beelud mester, kapui várnagy meg rábaközi várispán.)² És ismét: «castellani de Kapu ac vicecomites de Rabakuz» (Kapui várnagyok meg rábaközi alispánok). Számtalan helyen «castellani de Kapu»-nak neveztetnek a későbbi időkben is, a mennyiben e hely királyi vár volt Zsigmond király idejéig.

Kapuvárhoz tartozott *Babóth* is, mely szintén a Kis-Rába mellett, a szekérut mentén feküdt. Voltaképen ennek nevét emlegetik az okmányok Kapuvár helyett is, hol «Bobuth», hol «Baboth», hol «Babuch», «Bobech», «Bubuth» alakokban.

Hosszadalmas lenne az ide vonatkozó okmányokat mind elsorolni, azért csak néhányat említek. Így olvassuk Kézainál « . . . . (a császár) benyomult Magyarország határain, Sopronon át hatolva be, s mikor Babótra akart átmenni, nem mehetett a vizek miatt.»⁴ A Képes Krónika ezt írja: «A császár tehát Magyarország határaihoz jött, és más nap meg szándékozott vívni a gátakat, melyekkel a magyarok a Rábcza folyót elzár-

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. II. —, 164.

² Deőry-család levéltára 1379. évből.

³ Hazai okmánytár I. 272., 275.

⁴ . . . . invasit (caesar) (sc. III. Henrik) fines Hungariae intrans per Supronium et cum vellet in Bobuth pertransire, non poterat propter aquas. (Kézai: Chron. II. 3. §.)

ták.»¹ Lentebb pedig ezt: «Sopronon át behatolva, s midőn Babótnál a Rábcza folyón át akart menni, a mocsaras vizektől és sűrű berkektől és fel-fakadó ingoványoktól át nem mehetett.»²

Ebből világos, hogy a magyarok a Rábcza kiöntéseinél gyepterődítményekkel védekeztek a németek betörései ellen. Kapuvárra, mint főhelyre, nagy súlyt fektettem, de, miután már parkká van a régi vár átalakítva, sáncainak nyomát elmosódva látni. Németh János prépostplebános megmutatta az Estérházy-kastély tájékán a sánccal kerített vár helyét, mely 40 holdat is kitesz, vízvár volt, a Kis-Rába vize védte; volt másik kerülete is a Répcze s Nagy-Rába vizének felduzzasztása folytán, mely több mértföldnyi szélességben zárta el a nyugati betörést, és kapcsolódott a Hanság mocsaraihoz és a Fertőhöz. A Hanságon Vakut vezetett keresztül Földvárnak.

Nem messze Babót alatt esik *Petlend*, hol II Endre, mint már fentebb is említettem, a Rábcza mentén adományozott birtoknak határvonalául a király gyepeit jeleli ki: «metas cum indagibus regis» (a határjeleket a király gyepeivel).³

Ha Pertel a róla szóló okmány szerint, melyet 1269-ben állított ki a győri káptalan, Csánki sze-

¹ Venit ergo caesar ad terminos Hungariae, et in crastinum expugnare disposuit obstacula, quibus Hungari fluvium Rabcha concluserant. (Márk. Képes Krónikája 45. fej.)

² Intrans per Supronium, et cum vellet per Bobuch pertransire fluvium Rabcha stagnantibus aquis, et densissimis memoribus et scaturientibus paludibus inpermeabilem transire non potuit. (Márk Képes Krónikája 45. fej.)

³ Fejér: Cod. Dipl. Hung. III. 2. 332.

rint Vicza felett esnék, mint az okmány mondja: Tótkeresztur és Dág között, azon esetben folytonosságát nyernők meg Viczáig a gyepűknek, melyek abban «fossatum» néven fordulnak elő.

Közel esik alatta Vicza s a csornai prépostság azon malmai, melyeknek ügyét a királyi gyepűkkel összeköttetésben már fentebb előadtam, hol a víz mentén húzódó országos gátvonalak (agger) említettnek.

Vicza alatt Beléd és *Keczöl* van, hol szintén emlegetnek gátakat az okmányok. Már fentebb is említettem a keczel-vidéki királyi rekesztő gátakat: «clausura regis», melyeket «vtwo» (Ötveny) névvel nevez a Keczellel szomszédos janochai határban a győri káptalan 1264-ben kiadott okmánya.¹

Lefelé haladván a gyepű nyomozásában, *Ostfi* (Oslfi) *Asszonyfánál* és vidékén találunk támpontot. A Rába szétágazása közti egész vidéket «Árokköz»-nek nevezik, így: «possessio Árukkuz Janusfalua al. nom. Saar 1405.» (Árokköz Jánosfalva birtok, más néven Saár 1405.),² possessio Franciscufelde al. nom. Saar, seu Árukkuz» (Ferençföldre, más néven Saar, avagy Árokköz.)³ «Árokkewzy-zenthpetherfalwa.»⁴ Hogy mit kell érteni ez Árokköz alatt, megmagyarázza a vasvári káptalannak 1418-ban kiadott osztálylevele, melyben Asszonyfalva s az alatta délre a Rába folyó mellett fekvő

¹ Ifj. Kubinyi Ferencz : Magy. Tört. Eml. I. k. 46. l.

² Festetich csal. keszt. levéltár 111. sz.

³ Festetich csal. keszt. levéltár 113. sz.

⁴ Veszpr. kápt. 1264. orsz. levélt. A. fiók.

Nare birtok között említi a kettős gyepűárkot: «inter duo fossata» (a két gyepűárok közt).¹ Ebből látható, hogy nem a Rába medrét érti «fossatum» (gyepű) alatt, hanem más nemű árkot.

Jóval lentebb Miske és Jánosháza között említik az okmányok a gyepűvonal folytatását, így a vasvári káptalannak Heges-Somlyó (Hegyes-Somlyó) birtokról 1349-ben kiadott örökvallása.² Ennek határjárásában *Láncz* község felé említetik véghatárjelül a gátárok: «ad ultimum sive finem unius fossati» (egy ároknak utóljához vagy végéhez); ugyanezt említi Széchy Miklós országbíró ezen Somlyó határjárásában 1356. máj. 23-án.³ A vasvári káptalan pedig Láncz helység határjárásában 1402. nov. 23-án Ó-Borgáta nevet említ, melyet inkább szónyomozólag az előbb érintett gátároknak nagyobb igazolására hozok fel.⁴ Bizonyítani látszik ezt a vidék helyrajza s egyes határnevei is, mint pl. Árkos-tábla. Innen azonban nagy hézaggal tudom csak megjelelni a Kovács-hegy, Rezivár, keszthelyi hegyeken a Balatonig. E részeken ugyan jártam, de azért tartózkodva szólhatok felőle.

f) A Rába nyugati szélső vonala.

Ha a kapuvári gyepűvonal történeti emlékeinél és helyrajzi okmányos adatainál fogva minden kétséget kizár, a Rába—Rábcza közti, szélről eső

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. X. 6. 159.

² Fejér: Cod. Dipl. Hung. IX. 6. 43.

³ Nagy Imre: Anjoukori Okmt. VI. 469. 1.

⁴ Hazai Okmánytár IV. 245. 1.

gátvonal egyes részeiben némi kételyt hagy, úgy abban is, ha vajjon nem inkább római eredetű-e?

Kezdjük ennek taglalását *Niczka* határában, hol a Rába keletről két ágra oszlik: a kapuvári s marcztalői Rábára, nyugatról pedig a Pereszteg, Kőrös-patak, Rábcza számos elágazásával szegélyezi a terepet, melyen Kont Miklós nádor a lak-niczki s egyházas-niczki birtokrész között határjárást rendezett 1328. szept. 5-én. Ebben a Rába s Ásuan-(Ásvány-)rét közt említi az Örvényárkot: «iuxta fossatum Oren», továbbá a Kőrös-patakhoz közel a Szent-Miklósra meg a Családra vezető út között újra: «ad unum fossatum.»¹

Igazolni látszik e vonalat *Csanik* birtok 1284. határjárásában az Egreg-(Egregy-)folyónál érintett Dénes-féle sáncolat: «ad aquam Egreg, ad fossatum C. Dionysii et per ipsum fossatum vadit ad originale aquam ipsius fossati Welg vocatam.» (az Egreg vizéhez, Dénes ispán árkához, és magán ez árkon át maga ez árok Völgynek hívott eredeti vizéhez halad)² Lefelé pedig *Niczka* alatt az «Árokháti major» elnevezés.

Ostfi (Oslfi) Asszonyfánál érintettük, hogy a körül elterülő vidéket «Árokköz»-nek hívják a két befogó mesterséges árokról, így hát feltételezhetjük, hogy Jákfa mellett is húzódnak Sárvarnak, onnan Vasvár — meg Egervárig. Csánki Dezső «Árukewzyzenthpetherfalwa» (a mai Szentpéterfa) határán említi a nagy árkot és római sáncolt.³

¹ Hazai Okmt. IV. 141. 1.

² Fejér: Cod. Dipl. Hung. VIII. 3. 261.

³ Magyarország Tört. Földrajza II. 733. 1.

Sárvár felett Alsó-Pátynál csakugyan okmány bizonyítja a gyepűnek létezését: a vasvári káptalannak 1348-ban kelt osztálylevele Czermokberki (Csermokberek) rétje körül több ízben, s hogy ez nem közönséges árkot jelent, mutatja e kifejezés, hogy a határ az árokra «saliret» hág, a mi mesterséges emelkedést, földhányást tételez fel, valamint a megkülönböztetés is, hogy a «fossatum»-mal egyidejűleg vízálló mélyedéseket is említ, melyek csak esős időben tartják a vizet, napos időben kiszáradnak.¹

Minthogy azonban az okmány a határjárást nem köti biztos támpontokhoz, bizonytalan, ha vajjon e fossatum nem esik-e össze az *Alsó-Páty* alatt a Schedius térképen feltüntetett Via Romanorum töltésével. Ezt látszik megerősíteni az ottan levő Eszterőr-major nevezete is. «Eszteru» a Dunán túl, «Osztoru» a tót vidéken, «Ösztörü» Borsodban Apátfalván s más magyar helyen is éles kőgátat vagy földgátat jelent, mint már mondtuk. Az is gondolkodóba ejthet ez irányban, hogy ott a fossatum mellett keletre torony is említetik: «et perveniret iterato ad quoddam fossatum, ibique saliret ipsum fossatum ad orientem prope locum unius turris ab aquilone....» (s ismételtelen valamelyes árokhoz jön, s ott maga az árok keletre hág északkeletről egy torony helyének közelében.)²

Vajjon ez nem római őrtorony-e, mint Nemes-Völgy alatt a «Pogánytorony» (Heidenthurm), vagy

¹ Nagy Imre: Cod. Dipl. Hung. Andeg. V. 129. §.

² Nagy Imre: Cod. Dipl. Hung. Andeg. V. 129. §.

Petronellnél a «Pogánykapu» (Heidenthor), mely hajdan a szombathely—győri úton épült?

Sárvártól *Vasvárig* tarthatott a Rába-vonal kettős gyepeje, árokköze. Csánki Dezső dr. még Vasváron tul, *Egervár* alatt is állítja egyik sáncvonal elhúzódsát. «Szent-Péterfától,» ugymond ő, «észak felé ma is nagy árkot és római sáncot találunk.» Valóban a táborkari térképen «Römer Schanze» néven van jelezve Hegyháti-Szent-Péterfáig a gátárok, hol még az átkeléshelyet: a «Vaskapu»-t is, feltünteti. Hogy pedig ez régi eredetű gátvonal volt, igazolja árpádkori okmány is, a mennyiben Pácson határában, melyet II. Endre király a vasvári káptalannak adományozott 1224-ben, többszörösen említették a gátvonal, mint «Selud gátha,» «Macusgatha», de «Tövises megyé»-nek is nevezeték, midőn a határvonalról ezt írja: «et tendit in sursum iuxta spinas super mege.» (és felfelé tövissek mellett a megyén felül halad).¹ E határvonal, mint a katonai térképpel összevetettük, éppen az említett gyepevonallal esik össze. Pacson (az okmány Pachunja), hol vár nép lakott, ugyanis Vasvár szomszédságában délkeletre esik.

A Rába-folyó mentének gyepevel és várakkal való megerősítése világosan érthető a Képes Krónika ide vágó szavaiból, úgy a többi krónikákból, midőn *Kapuvár*-, *Babótnak* védelmi állapotba való helyezését egyenesen említik. De biztosan következtethető azon rábamenti várak megerősítése is, melyeket a Képes Krónika 58. fejezetében meg nem nevez, u. m. *Ikervár*, *Zalavár*,

¹ Hazai Okmánytár IV. 11. l.

nem különben az ezeknek vonalába eső végváráké: Sárváré Ikervár szomszédságában, Rába-Hídvégé, Vasváré, Egervaré, hol Salamon a Géza s László hercegek ellen segítségül hívott Marchart német vezér seregét az ország szívébe vezette.

E gyeplővonal itteni létezése tehát nem kétséges, a mit megerősít a Vasvár és Sárvár közötti térségen Ikerváron lefolyt ama történeti jelenet, hogy Salamon király a belháboru kitörése előtt ez igénytelen helyen töltötte seregével együtt Karácsony ünnepét, nem azért, hogy itt ájtatoskodják, minthogy ennek ez igénytelen város hely, hol sem püspökség, sem zárda nem volt, meg nem felelt, hanem az ármányos Vyd, mint már másutt megjegyeztük, azért eszelte ezt ki, hogy emez átkelő helyen a Rába gátjainak őrei fel ne tartóztassák Marchard seregét.

Egerváron alul Ördög-Henye, *Bucsa* környékén említ még gyeplővonalat V. Istvánnak a chuthi (csúti) zárda részére 1272-ben kibocsátott adománylevele: «in praedistinctione cuiusdam fossati usque in magnum flumen Saar»; (valamelyes árok különböző vonalában a nagy Sár folyóig.)¹ Említ még itt «gepus» (gyepűs) helyet és «Pukumege» határt is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Bucsa zárda s község környékén hadnépek említetnek Csák bánnak 1268-ban kiadott határrendező végzésében: «castrenses de Bocha et Sagitarios de Hazugd» (a bucsai várnépet és hazugdi ijászokat.)²

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. V. 1. 223. l.

² Fejér: Cod. Dipl. Hung. IV. 3. 485. l.

Bucsától a gyepű nyomait Merenye, Nemes-Dér, Segesd és Lepled felé keresném, merre az okmányos ariadnéi fonalak vezetnek, de minthogy jelenleg feladatom a Rába gyepűvonalainak beigazolása volt a Balatonig, tovább nem terjeszkedem. A Képes Krónika szavainak értelmében Géza és László is Babót, Fehérvár stb. várak megerősítését a németek ellen első feladatuknak tartották. Mielőtt azonban Fehérvárra és környékére kitérnék az idézett okmányoknak alapján, ismételten hangsúlyozom a Rába gyepűinek hadászati fontosságát.

A fentebbiekben vízzel, árkokkal, erődítésekkel körülvevett térséget szemlélünk, melynek külön várispánja (comes) volt még a vegyesházi királyok alatt is, kik *«castellanus de Kapuvár»* címet viseltek. Kérdés, ha vajjon az Árpád-család birtokának volt-e ispánja, a mikor itt minduntalan találkozunk «királyi gyepű»-vel, «királyi tó»-val; vagy e várispán inkább a honvédelemnek volt-e közege, ki a gyepűk őrzésére ide telepített bessenyők (árpási, babóti stb.) felett parancsnokolt, és ítélkezési joghatósággal is birt.¹

Valóban az ország védelmére a németek ellen nem volt erősebb bástyafal a Rába áradásai, Fertő, Hanság, délről a Balaton által körülírt hegyes vidéknél. III. Henrik, Magyarország ádáz ellensége, ki annyiszor vezette ide pusztító hadát, hogy le-

¹ Igy Zobonya János rábaközi várispán, kapuvári várnagy («comes de Rabaguz et castellanus de Kapuvár») bizonyítja, hogy Kisfaludy János a babóti várjobbágyokon elkövetett öldöklésekért és egyéb kártétekért elégtételt adott. 1359. febr. 21. (Hazai Okmánytár III. 174. 1.)

törhesse nemzeti függetlenségünket, csak egyszer kísérelte meg a Rába hadászati vonalának át-törését, miután ármánynyal biztosította magának úgy az átkelést, mint Aba hada egy részének árulását. «Qui erant cum caesare et Petro rege, duxerunt exercitum tota nocte equitantes sursum iuxta fluvios Raba et Rabcha, quos illucescente sole facili vado transierunt.» (A kik a császárral s Péter királylyal valának, a hadsereget, egész éjszaka lovagolva, felfelé vezették a Rába és Rábcza folyók mellett, melyeken napviradatkor sekély gázlón átmentek.)¹

25. Székesfehérvár megerősítése.

a) *Székesfehérvárnak politikai s helyrajzi fontossága.*

A Képes Krónika 59. fejezetében felemlíti, hogy Géza s László a mogyoródi győzelem után a bábóthi kapuvár megerősítésén kívül Fehérvárt és más várakat, mint fentebb említők, védművekkel s őrséggel még jobban ellátták: «Albam et alia castra fortissimorum militum presidio munientes.» Elannyira, hogy a sereget is szétbocsátották, sőt ezen biztonság érzetében a Salamon visszafogadását erőszakoló német császár ellenére a magyarok Gézát megkoronázták.²

E várakat nem említi meg a krónikairó, de biztosra vehetjük, hogy a hirtelenében megerős-

¹ Képes Krónika. 45. fej.

² Tunc Geysa Dux Magnus compellentibus Hungaris coronam regni suscepit. (K. K. 59. fej.)

sített helyek nem lehettek mások, mint azok, melyek az ország nyugati oldalán a németek elleni védelmi vonalakban már előbb emeltettek, s melyekre már mi is hivatkoztunk, u. m. Győr, Kapuvár, Babót, Ikervár, Sárvár, Vasvár, Egervár, Tüskevár, Baltavár. Ilyenfélét fejez ki később, más alkalommal az Otokárral 1271-ben kötött békeszerződés eme pontja: «Secundum signa, distinctiones et metas antiquas», magyar részről fel is soroltatván e várak, u. m. a kőszegi, sz. vitushegyi, zloymuki, borostyáni, kertesi, Zago-riában Farkasvára, a két Strigo, Dobra, Rou.¹

Az ország fővárosának, Fejérvárnak, megerősítése természetes, mert, jóllehet Magyarország az időben nem birt oly szigorú központosítással, milyent más államokban tapasztalunk, melyekben a fővárosnak ellenséges megszállása szinte egyértelmű az ország meghódításával, a mennyiben hazánk számos, külön kisebb központokkal bíró várispánságokra, nemzetségi megyékre tagozódott, mindamellett a fővároshoz a koronázás, az országgyűlések, a királyi udvar, királlysírok, szóval a törvényhozói, végrehajtói, bírói hatalom székhelyéhez, erős kötelékekkel kapcsolódott. Annál inkább meg kelle az erősítésnek történnie, minthogy rövid időtartam alatt éppen a főváros megszállásával több ízben akarta a bitorló német terjeszkedés Magyarhont meghódítani. Így III. Henrik 1047-ben a jul. 5-én vívott szerencsétlen fői csata után nem elégedett meg avval, hogy Aba táborát felzsákmányolta, Győrt elfoglalta,

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. V. 1. 115.

vele Aba családját és kincseit hatalmába ejtette, hanem ezenfelül egyenesen Székesfehérvárnak tartott, és ott Pétert Nagyboldogasszony templomában királyi díszbe öltöztette, s kézen fogva a királyi székbe visszaültette, majd be nem telvén az itt ajándékul nyert kincsekkel, az utána jövő esztendőben Pünkösdi ünnepén újra visszatért Péternek valószínűleg császári befolyás alatt keletkezett meghívására, hogy méltóztassék őt, «fiát», meglátogatni. Ez alkalommal Péter a templomban hódolata jeléül, mint tudjuk, ünnepiesen arany kopját nyújtott a császárnak, ki ezt az ország meghódolásának tekintvén, az arany kopját Péternek: most már hűbéresének, visszaadta. Udvari káplánja s krónikása: Vippon, dicséneket zengett e könnyű hódításról, a mely azonban voltaképen nem egyéb volt, mint a magyarok újabb függetlenségi harcának indítéka.

Péternek bukása után nem csak kegyeltjeért akart boszút állani, hanem vélt jogait teljes fegyverhatalommal tűzte ki érvényesíteni. 1051-ben betört az országba két részre osztott sereggel, mint már előbb láttuk, melyeknek egyike Gebhardt püspök, Welf karantániai, Bretislaw cseh herceg vezérlete alatt a Dunán s mentében nyomult be Győrig, másikat maga a császár kerülő úton a Zala folyónál hozta hazánkba, s a Zelisz mellett a Balaton keleti oldalára kerülve, törtetett Székesfehérvár elfoglalására. Hadi terve volt, hogy a két sereg Fejérvár alatt találkozáskor, egyesült erővel beveszi a várost, de terve a magyarok ősi védelmi hadászata, kitartása által kudarcot

vallott annyira, hogy a Vértes hegyen meg a Bársonyos folyón át, mely két hely nevében az ő szegényének emlékét őrzi, futva a babóthi kapun alig-alig menekülhetett. E kudarcát később meg akarta boszulni, de többé sem alkalma, sem ideje nem volt, mert a magyaroknak e legádázabb el-lensége 1056-ban kimúlt a világból.

Fia: a szintén hirhedt IV. Henrik, apja nyomdokain haladt a magyarok elleni rossz akaratu terveiben. I. Béla szerencsétlen halála után, minek utána Mosonyt elfoglalta, Salamonnal, Judit hugának férjével, egyenesen Fejérvárra tartott, hol ellenállást nem találva, Salamont beültette atyjának királyi székébe, s így Magyarhon legfelsőbb ügyeibe erőszakosan belemarkolt. Ekkor ugyan a dús kincsekkel látszólag kielégítve, fennhatóságot nem emlegetett, de később, mint látni fogjuk, azt is leplezetlenül megcselekedte. Ily eseményeknek husz esztendő alatt Fejérvárott történt többszöri megújulása sulyos intelem vala a magyaroknak, hogy az ország fővárosát a lehető legvédhetőbb karba helyezték, a mi Géza, László kezdeményezésére meg is történt.

Mielőtt Székesfehérvárnak megerősítését tárgyalnók, szükséges, hogy annak helyrajzi viszonyait megismerjük, s a mennyiben a multba behat a történelem szövétnekének világa, vessünk fényt ős korára is!

Első pillanatra feltünő, hogy szent István országának székhelyét e sík földre tette, a minek tekintetében elegendő magyarázatot abban sem találunk, hogy Székesfejérvár az Árpádház osz-

tályrészébe esett, hiszen Csepel-sziget, Solt-, Pilis-, Esztergom-, Veszprémmegye is nemzetségi birto-
kát képezte, lehetett volna választani alkalmasabb
erődített helyeket is. Esztergom pl. a Duna men-
tén megfelelőbbnek látszanék, a mint az Árpád-
fejedelmek csakugyan annak is tartották. E talány-
szerű székhelyválasztásnak megfejtése a helyrajzi
viszonyokban található.

Ha Székesfehérvárnak meg vidékének, úgy a
közelebbinek, mint a távolabbinak helyrajzát meg-
figyeljük, az ország legmélyebben fekvő e talaján
messze elnyúló vízövet észlelünk, mely a régeb-
ben terjedmesebb Velencei-tótól kezdve a Diny-
nyés, Börkönd, Szerecseni-tóágak hosszú nyulvá-
nyáig ért, más részről a Csákvári, Fornai, Pátkai
összefüggő, ma lecsapolt tavakban mutatkozott,
melyeket az okmányok Fertő név alá foglalnak.
A város körül elterülő tavakat, melyeknek ma-
radványa az 500—600 hold térfogatu Sóstó a
sóstói sétánytól délnyugatra, a Sárrétnek majd-
nem Ösküig terjedő vizével a kettős Nádor- és
Malom-csatornán csapolták le, a fentebb eső pa-
lotai Kikeri-tó vizét pedig még a rómaiak vezet-
ték le, hogy ne említsem a Veszprémbe, So-
mogyba, Zalába hosszant terjedő Balatont. E rész-
letesen előadott vízöv szintén maradványa amaz
édes tengernek, mely Magyarország legalantabbi
részét, mint a Fertőnél, Hanságnál láttuk, elfog-
lalta, s valamikor a Vaskapun keresztül a Fekete-
tengerbe tódult.

Miként azonban e tavak csak történelmileg
érdekelnek, a mennyiben azt igazolják, hogy Fejér-

vár voltaképen e vizek közt épült erőd volt, oly nemű vízvár, melynek több honfoglaláskori győrvárunk: Borsodvár, melyet a Boldva folyó két ága vesz körül, Szabolcsvár, melyet a Tisza vize fog körül stb., azon különbséggel, hogy ezeket árkok körítették, míg Fejérvárt nagy terjedelmű víztömegek övezték. Talán nem meddő, nem ok nélküli a «Velencei» elnevezés a közeli tónál, talán a lagunák városára emlékeztet?!

Fejérmegye jeles írójának, Károly János püspöknek, idézem itten szavait: «A mai «vár» vagy «belváros» helyrajzi fekvése t. i. a mai felső város területéről a körül levő mocsárba benyúló hosszúkás fél- vagy talán egész sziget már az őslakóknak nagyon alkalmas helyül kínálkozott védelmi szempontból is a megtelepedésre. Azért mondom a mai belvárost fél vagy egész szigetnek, mert azt hiszem, hogy azon csatorna, mely a lebontott budai kapu előtt összeköti a vár keleti oldalát környező egykori mocsarat, a mai vízi-várost, a nyugati oldalt környező mocsárral: a Sárréttel, csak később, talán már a magyarok korában, lett ásva.»¹

E vízcsatornaásást és a helynek vízbástyákkal történt megerősítését sz. István munkájának vélem. (?)

A Székesfejérvárt ábrázoló érmek- és képeken csakugyan több sziget látható: középen a belváros tornyaival, oldalt két-két, hátul egy szigettel.² E szigetekben a fenn tisztelt egyedíró

¹ Fejérvármegye Története II k 5. l.

² Fejérvármegye Tört. II. 41—48. l

szerint «biztonsággal megállapítható a «Castrum» (a vár, a mai belváros), a «Civitas exterior» (a mai felső város), a hajdani «Szent István-szigete», melyen a keresztések monostora állt, a ma is Szigetnek nevezett városrész, később új város «nova civitas», ma Palotaváros, s a «nova villa», a mai Égett város, mely a 40-es években dühöngött tűzvész óta neveztetik így. A «Bemös» vagy «Gemös» város, hogy melyik volt, nem tudom, talán a viziváros.»¹

b) Fejérvár az ős időkben.

Még Istvánffy is «Sóstó»-t és «ingoványt» említ a belső s külső városok körül; a belvárost szerinte falak védelmezték. Stella János három töltest említ, mely a belvárost a külvárosokkal összekötötte. Némelyek amaz oknál fogva, hogy Fejérvár már 1055-ben a tihanyi apátság alapító okmányán «Feheruvaru» néven fordul elő, azt vélik, hogy már akkor bástyákkal körülvett vár volt. Ez azonban helyesen úgy értelmezendő, hogy Fejérvár is oly gyepűkkel, földsáncokkal övezett vár volt, mint ama kor egyéb erődei: Abaujvár, Szabolcsvár, Biharvár, Borsodvár stb. Mert, ha a legenda adata szerint sz. István oly királyi lakot építtetett, melynek falain repedés nyílt,² továbbá az általa emelt székesegyház az ő halá-

¹ Károly I : Fejérvármegye Tört. II. 49. l.

² Szent Imre legendája: . . . . Pater eius . . . . caute imo et occulte per rimam parietis saepe prospiciebat. (Endlicher, 194. l.)

(A fal talán fából lehetett.)

láig el sem készült, sem ideje, sem módja nem volt kőbástyák rakására.

Vessünk egy tekintetet Fejérvárnak az ős idők kódébe merülő multjára, hogy itt legalább valószínűség szerint tájékozzuk magunkat ezen város hadvédelmi megerősítésére nézve!

Átalán elfogadott helynevek-, feliratos kövek-, valamint a bronzkorból a vaskorba átmenő leletekre alapított ama vélemény, hogy e tájon a rómaiak előtt celták, különösen araviscok laktak, kikről, mint Alsó-Pannonia népéről, a római írók is, u. m.: Tacitus, Ptolomaeus, Plinius emlékeznek.

Tudjuk, hogy a rómaiak még Kr. sz. előtt 35-ben jelentek meg pannon földön, s hogy az araviscok 45 esztendőn át vívták függetlenségi harcukat, míg a római hatalom végre teljesen magába olvasztotta őket. Eleinte a rómaiak a Száva—Duna közén vetették meg lábukat, később terjeszkedtek Sabariáig meg a Balaton nyugati mellékére, ama vízövhöz, melyet fentebb fejtegettem. A római írók szólnak ugyan Sziszeknek (Sciscia) rendszeres ostromáról, bevételéről, de Székesfejérvár környékéről nincs náluk említés, hol a gyér leletek sem igazolják nagyobb celta város létezését.

Később, midőn a rómaiak a Duna határvonaláig terjesztették ki birodalmukat, határvédelmük súlyát a Duna mentére fektették, mint Schönwiesner, Kenner, Wetler, Salamon ismertették. A bentebb eső részek inkább háttérül szolgáltak, az Itáliából menetelő csapatoknak állomásokat, később pedig a Dunától visszavonulóknak hadműveleti nyugvó-

pontokat nyújtottak. Semmi esetre sem lehetett egy rangú a *Matrica* (Batta), *Vetus Salina* (Adony) stb. dunamenti castrumokkal, legfeljebb másodrendű *procastrum* vagy oly *castellum*, mint a vízövenentén *Floriana*, *Herculia*, *Curta*, mely utóbbit véli Károly János püspök «Fejérmegye története» c. munkájában e város helyén állónak. Állítja pedig ezt Ptolomaios nyomán, de nem minden kétség nélkül, a mennyiben a nevezett római író nem saját tapasztalatából mondja ezt, hanem csilgászati s földrajzi mértékeknek elméleti alapján.

Annyit római leletek is igazolnak, hogy itt az Eszéktől Szönybe vezető fő- s a keresztesző mellékutak mellett helyőrség létezett, mint a Romer «*Acta Nova*» című gyűjteményében 270. számmal jelzett bélyeges téglá, nem különben *Septimius Severus*nak a «Budai kapu»-ban talált emlékköve s egyéb domborművek, melyeket a szent István építette *basilica* alapjában, oltár-, sírkövek, melyeket a vidéken leltek, mutatják. Már most ily kisebb rangú őrhely körül nem képzelhetünk olyan nagy arányú bástyákat, melyek az egész belvárost befoglalták, de, ha mégis feltennénk valamelyes erődítményt, a falak annyi századon át a romboló vándor néptörzsek pusztítása s az idő enyészete közepette a magyarok bejöveteléig, mikor a sokkal hatalmasabb *Aquincum*nak is csupán romjait találták honfoglaló őseink, fenn nem maradhattak.

Székesfejérvárnak és vidékének történeti fontossága későbbben kezdődött, akkor, midőn a gótok áttörtek a római limesek láncolatán, s a benn lakók a belső védelmi vonalakra szorítkoztak.

Ilyen természetes védelmi vonal volt a fentebb említett vízöv, mely a vidéken két ágban lefelé nyulott egy részt Komár városig, más részt csaknem Szegszárdig; ilyenek voltak ama mesterséges gyepűvonalak, melyekről bőségesen beszélnek az okmányok, de nyomaik is sok helyen fellelhetők, végül az alvidéket a felső Duna vidékével összekötött közlekedési járatok: az utak, melyek a rómaiak eltávozása után is fennmaradtak.

Ezeknek vonalait csak nagyjában lehetett e vidéken felderíteni, a mennyiben a Castorius-féle római térképen (Peutinger-féle táblázatok) Felső-Pannoniában (Pannonia Superior) csupán a duna menti castrumok és municipiumok útvonalai jeleztek. Bővebben kiterjeszkedik ugyan a belső utakra is az Antoninus-féle «Itinerarium», melyből s más írott feljegyzésekből és helyszíni szemlékből állították lehetőleg össze Schönwiesner meg más tudósok a római úthálózatot. Ezek nyomán, valamint saját tapasztalatai alapján a többször idézett Károly János püspök biztosan állítja: «Buda egyenes összeköttetésben állott Székesfejérvárral út által, melyet ma is budaszékesfejérvári országútnak ismerünk. (Vannak arra is adatok, hogy Budáról az út egykor Bicske, Csákvár felé vezetett Székesfejérvárra.) Székesfejérvártól aztán elvezetett Adriához azon vonalon, melyen ma a székesfejérvár-kanizsai út halad. E nagy nemzetközi út az «Itinerarium»-ban is meg van említve. Ez utat már a kelták is használták ambrakereskedésükben a Balti-tenger és Italia között. Másik volt a mai Mészáros-út, mely Bicskénél

főirányából letért Csákvárnak és Csákberénynek, innen pedig részben átment Csurgónak, hogy aztán beleolvadjon a várpalota-veszprémi útba, mely Székesfejérvártól indult ki, részben pedig Csákberényből azon útvonallal egyesüljön, mely Szőnyből Kis-Bér-, Moóron keresztül Székesfejérvárt átmetszve, levezessen Tolnába, s itt alapja legyen azon ősi közlekedési vonalnak, melyet középkori okleveleink: «Hadút»-nak neveznek.»¹

A továbbiakban a jeles szerző a dunamenti vonalat tárgyalja, de mi már azt elmellőzzük, részint, mivel tanulmányunktól elvezetne, részint, mivel most áll kutatás alatt a római limes és a mentén húzódó út.

Az utak nélkülözhetlen feltételei a hadászatnak, iparnak, kereskedelemnek, szóval a művelődésnek, azért, midőn a római hatalom itt lábát megvetette, s limeseit a Duna vonaláig kiterjesztette, első s legfőbb feladatának tartotta a megfelelő úthálózat elkészítését, szervezését, hogy a hatalma alatt levő földnek minden zuga a legiőknek könnyen hozzáférhető, s a betörő barbár rajok ellen könnyen megvédhető legyen. Ez okból a római katona hivatása nem csak fegyverforgatásban állott, hanem szilárd utak készítésében, castrumok, castellumok, procastrumok, mansiók, speculumok építésében is. Ezek nyomán keletkeztek azután a coloniák és municipiumok. A legiők feladata volt ezenfelül az erdőirtás, vízlecsapolás, szőlőművelés stb. is. Pannoniában Probus és

¹ Károly János: Fejérmegye Tört. I. k. 101, 102. l.

Galerius hasonló működéséről olvasunk; ilyen emlék maradt fenn Székesfejérvárhoz közel a még épen fennálló palotai csatorna- és zsilipben.

A római épületek romjaiból került téglák arról is tanuskodnak, mely legiók működtek itt a művelődés terjesztésében, u. m.: a legió II. adiutrix, különösen pedig a cohors I. Pannonica.

Ezen utak épek maradtak a rómaiak elvonulása után is; nem csak Italiában láttam bazaltkőből rakott, elpusztíthatatlan utakat, főként Latiumban, hanem Magyarhonban, Szilágymegyében s másutt is; ilyenek tartják az érdi országutat is.

Az utaknak eme hálózata birta I. Károly frank királyt arra, hogy Pannoniát a byzanci birodalom határáig: Franca Villáig (Nagy-Olasz, Mangyelos), elfoglalja, ellenben, hogy a Duna bal partjára ne terjessze hatalmát, hol az utatlan utakon bajos lett volna a barbárokkal hadakoznia. Ugyanez okok birhatták rá a haza magas lelkű első szervezőjét, szent Istvánt, hogy a nemzetségi birtokába eső részen, különösen a több útvonal által keresztezett Fejérváron, alapította meg székhelyét, ki, hogy a rómaiak pannoniai működése iránt nem volt érzéketlen, mutatják pénzeinek felírásai is, melyekben magát «Rex Pannoniae»-nek nevezi.

c) Fejérvár vidéke a népvándorlás idejében.

Ha e fentebb említett körülmények hajlandóvá tették szent Istvánt, hogy Fejérvárt székvárosává emelje, még jobban rábirták a honvédelem országos érdekei, a mennyiben e hadászati előnyökben

dús vidéken legjobban biztosítva láthatta az ország középpontját, minthogy nem csupán az ismételten szóba kerülő vízöv fedezte e nagy vidéket, kezdve a Rába árterületétől a Dunának szegletre hajló keretén a Balatonnak csaknem Kanizsáig lenyúló alsó csúcsáig, hanem ama védművek is oltalmazták, melyek Fejérvár mellett keletről, nyugatról elhúzódtak, s a gyeplővonalak által összekötötték a Bakony- és Vértes-hegységekkel.

E gyeplőknek egyik dunamenti vonalát a rómaiaknak tulajdonítják (Limes Romanus), mely Budától szakgatott darabokban Érdnek, Battának (a régi Szászhalom), Adony-, Sz. Mihály, Perkátának, Földvárnak, azon alul Paksnak stb., nem különben Csepel-szigetén is, mivel azonban ez most tanulmányozás alatt áll, idő előtti volna tüzetesebben tárgyalni.

A beljebb, nyugatra eső gyeplővonalakat a rómaiakat megelőzőtt és követő népek, kivált az avarok, alkotásainak véljük.

A «Limes Romanus»-hoz tartozó érdi s battai gyeplőket ma is «Sánczhegy»-nek nevezi a nép, melynek földhányásait, jóllehet a területet szőlőművelésre fogták, feljárásomban magam is kiismertem. E sáncok vidékéről a krónikások, különösen Kézai, Turóczy, Budai Krónika, nagy eseményeket jegyeztek fel; szerintük a hunok itt vívták a római-gót egyesült seregekkel a döntő csatát. Tudósaink nagy része ezt valónak elfogadja, más rész ellenben azon alapon tagadja, hogy Pottiana városának nevét meg helyét beigazolni nem tudja, továbbá a római-gót sereg Macrinus, Det-

rich nevű vezéreit ama korba nem tudják beilleszteni. Mi e tagadólagos érvet nem fogadhatjuk el, hanem azokhoz csatlakozunk, kik a lényegest valónak veszik, habár a lényegtelenek még fel nem derítették. Részünkről bennünket megnyugtattak Érdy, Varsányi, Kereskényi ásatásai, kik a «Szászhalom» környékén lelt sírokból bebizonyították, hogy itt népek csatája volt; minket különben tárgyunknál fogva a csata s a sáncok hadászati vonalainak létezése érdekel.

Mielőtt a belső védelmi vonalak vázolásához fognék, nem mellőzhetem el a mentegetőzést Fehérmegye jeles egyedírójával, Károly Jánossal, szemben, ki e megyének több vaskos kötetre terjedő történetében az okmányok gazdagságával, régészeti tanulmánynyal, tapasztalati megfigyelésekkel írott művében e sáncokra nem terjeszti ki figyelmét, noha érzéketlenül ő sem ment el e jelenség mellett, mert okmánytárában is több ide vonatkozó adatra bukkantam.

Nem csoda, hogy Fehérmegyének fent tisztelt történésze erre kevesebb súlyt fektetett, mikor az írott történeti okmányokat tekintették eddig főként igazi történeti forrásoknak, s nem kérdezték meg az ország földének talaját, mely olykor igazabban, hívebben tanuskodhatik a régi eseményekről mindazoknak, kik belőle olvasnak. A Muzeumok főfelügyelősege még csak nem régen küldött ki bennünket ilyen nyomozásra, a Tud. Akadémia is csak mostanában karolta fel a limesek ügyét, a németek, osztrákok példájára kutattatván, ásatván, tanulmányoztatván a «Limes Romanus»-t.

Midőn a Muzeumok Főfelügyelőségének megbízásából a Dunántulra is kiterjesztettem tanulmányomat, némi elfogultsággal kezdettem itt a munkához ama vélekedés hatása alatt, hogy a fokozottabb földművelés itt ez emlékek nyomait talán végképen elenyésztette. De örvendetes csalódással tapasztaltam, hogy a hegyvidékeken, néhol a síkon is, figyelmes kutatás jó vezetők segítségével azokat ma is feltalálja, s hogy e maradványok, valamint a Dunántulról számosabban szóló határjáró okmány összevetésével meg is lehetne állapítani e védelmi vonalak hálózatának szerkezetét.

Igy megleltem Hainburg, majd Sopron tájékán, a Gerecse-Almási, Pilszi hegyekben, a Vértesen, Bakonyban, a Balaton délnyugati oldalán emelkedő ormokon, nem különben a Mecseken, a Harsányi hegyen, sőt Baranyának alsó halmos és sík vidékein is. Így állván a dolog, nem alap nélkül fogok a Székesfejérvár vidékén levő gyepűknek ez idő szerint még hézagos vázolásához.

d) Fehérvár keleti vidékének gyepűi.

Midőn sz. István Fehérvárt királyi székhelyül kiszemelte, elhatározását nem a vidék termékenysége vezette, mely az országok kormányzatában alárendelt jelentőségű tényező, hanem a messzelátó politikai körütekintés, mely a vidék hadászati fontosságával számolt. E hadászati fontosság tényezői voltak a fent leírt vízöv, a várost és vidékét minden oldalról kerítő csörszárkok, így

a Vértés kőgátjai, melyeken III. Henrik ereje darabokra tört.

Ilyen vonal volna keletről az, mely a budai hegyekből húzódik lefelé, s *Bia és Sósút* között nyugatra Etyeknek fordul. E vonalról szól III. Bélának a fehérvári János-lovagok birtokadományát megerősítő oklevele 1193-ból, melyben előfordul ezen kitétel: «..... Ethechyn (Etyek-en, magyaros ragozással) ..... in circuitu fossata pro meta .....» (Etyekben ..... (az erdő) területén gyepűk vannak határvonalul.¹ *Etyektől* a Pogányhegy-, Máriahegynek, továbbá a Vért-pusztánál levő Pogányvárnak tarthatott, Pusztá-Zámor határában lehe-tett folytatása, a mennyiben az esztergomi káptalan 1269-ben kiadott okmánya szerint a Székes-fehérvár felé vezető út közelében említetik a gyepű vonala határjel gyanánt, melyen tovább halad: «descendit ad finem cuiusdam fossati, et in ipso fossato ..... deinde ascendit ad predictam viam, que ducit Albam.»² *Kuldónál* a határjárásban, melyben Róbert Károly király megkeresésére a budai káptalan 1337. szept. 17-én Sidókői Pósa fiainak birtokán megjeleli a határokat, három helyen említetik: «magnum fossatum» (nagy gyepű) vonala. Először Kuldótól nyugatra, melynek vonalán a határ a tordási egyház közepéig nyúlik, másodszer a szőlők közt az esztergomi út mentén, hol a határ ismét átmegy rajta, harmadszor valamely halászó tavon túl, hol a határ ismét

¹ Monum. Eccl. Strig. I. k. 145. l.

² Barcza Károly p-zámori birtokos birtokában 1746. nov. 14. átiratban.

találkozik vele, s azon hosszában haladva, völgybe tér alá Ság puszta határa közeléig.¹

Minthogy a háromszorosan említett gyeű (fos-satum) az okmányban keleten is, nyugaton is elő-fordul, ebből azt következtetjük, hogy Kuldónál a vonal két ágban húzódik: a nyugati, mely Ság puszta (akkor város) alsó határához tarthatott, a kőrakásokkal feltűnő Zsidóhegyen (talán ettől vette nevét Pósa vagy viszont) a *Sukorói*-hegy környé-kére mehetett, hol a gyeűnek biztos nyomaira akadtam, a keleti ág pedig Kajászó-Szent-Péteren át Nyéknek tarthatott délre a bessenyők és kunok telephelyeire Czéczeig, hol ismét megtaláljuk a gyeűvonalat úgy okmányban. mint a nép em-lékében, mely két bizonyosághoz harmadiknak amaz ismert tény járul, hogy a bessenyőket, kunokat rendszeren a védművek mellé telepítették, honnan az okmányok őket «Euri» (Őrök-)nek ne-vezik.

Károly János c. püspök «Fejérvármegye Tör-ténete» c. művében előszámlálja a bessenyők, ku-nok falvait e vidéken.

Világosabb nyomaira akadtam Fehérvár keleti oldalán a *Báránd*-, *Börgönd*-pusztákon felfelé hu-zódó gyeűben, mely a székesfehérvári *Csucsos*-hegyre vonul, s Kőrakás pusztánál szétágazott balra *Zámolynak*, jobbra a saági hegynek, mely a sukorói vonallal csatlakozva biztosan Lovas-berény felé a *Likaskőnek* halad, onnan tovább talán Acsának. Ez utóbbi vonalat okmányok iga-

¹ Cod. Dipl. Hung. Andeg. III. k. 274. §.

zolják, azonfelül nagy részben saját feljárásom észleletei megerősítik.

A báránd-börgönd-kisfaludi határokon felvonuló gyepűkről 1701. szept. 24. tett határjárás tanuskodik, melyben «primus fatens . . . azt hallotta atyjától, hogy egykor a török idét a fehérvári Hacı bég, lehozván a törököket határok igazítására, lehivatá pákozdiak öreg embereit . . .», «. . . arra nem emlékszik fatens, hogy ezen árkos földig szántottak volna fehérvári rácok . . .», «Secundus fatens . . . azt jól tudja, hogy a megnevezett árkos helyig török idét is a fehérvári rácok szántottak, vetettek . . .», «Tertius fatens . . . a többi közt egykor valamely török lóháton ezen nagy úton talált jönni, és valami rácot talált ezen árok mellett szántani, a ki az ároknak is neki bocsátotta ekéjét, melyet hogy a török megh látott, keményen megh verte a rácot, még azt is mondta, hogy fejét veszi, mért szántja el a határt . . .» «Quartus fatens . . . szemeivel látta, mikor a török egy rácot a határon oly igen megvert a szántásért, hogy taligán vitték be. És azt is tudja, hogy a nagy út mellett napnyugatról ha átalbocsátották az marhákat, az Bárándi, ha napkeletről, az Börgöndi török úr megbüntette az pásztorokat, de ezen árkon föllül folt szélre egyik sem tilalmazta.»¹

Ezen sáncos várat felemlíti Károly János is: «Fejérvármegye Tört.» 5. k. 58. l., melyet a nép után Pogányvárnak nevez; de ugyanott felemlíti

¹ Lovasberényi levéltár XXV. fiók 25. sz.

a «Lyukas-kő» sziklagulát is, melyet Nyék és Csala közt határjelnek mond egy 1295-ben kelt okmány, és «emberi kezek által rakott szikla-csúcs»-nak ismer fel. Az érintett történeti műben képen is látható. Ez a Meleg-hegy gerincén áll, mely meredek élő sziklákban és összerótt nagy kövek torlaszaiban húzódik Sukorótól délről északnak, az előbbenire merőlegesen, hol különösen feltűnő az «Ördögkő»-nek hívott kőrakás. Ezen kőgát gerince éles vonalban vezet a «Likaskő»-höz, mely ma is határkő a Cziráky gr. meg a káptalan birtokai között, és a «Vaskapu»-nak vezet az erdők hajlatain át, csakhogy a szántóföldeken már elsimították, lehet, az acsai «Likaskő»-nek.

E tájon már okmányokra is támaszkodhatunk, azoknak segítségével haladhatunk biztosan a gyepvonal nyomozásában. Lovasberény és Veréb falunak 1654-ben tartott határjárásában a verebiek a határt a Harangos oldalnak néminemű hosszú árokhátában mutatták; fel van hozva, hogy a «Likaskőtől az Harangos oldalára szolgált az határ», és mint egyik tanú mondja, az «Ómafő az Vörös-erdő végén, hol megesküttünk, láttam szép köveket, melyek most ott nincsennek.» Ily értelemben szól a többi is.¹

A fentebb fekvő Acsa község déli határában is említi a gyepűt a fehérvári káptalannak 1266-ban kiadott okmánya: «Incipit prima meta a meridie iuxta magnum fossatum in quodam monte Bere

¹ Cziráky Antal gr. lovasberényi levéltára XXIV. fiók 12. (L. Károly János: Fejérvármegye Tört. IV. k. 325–326. 1

nominato.» (Kezdődik az első határjel délen a nagy gyepű mellett valamelyes Bere nevezetű hegyen.¹

Ezen gyepüről van még más okmányunk is Lovasberény és *Forna* határjárásában, melyben a kérdőpontok negyedike így hangzik: «Tudgya-e azt is, hogy napnyugat felé aki ami némű régi árokhányás vagyon, ha határ volt-e, a Berényiek Fornaiak között, és ha azon árokhányáson belül mindenkor szabadon birták a Fornaiak azon darab mezőt, míglen a török hatalmasul el nem vette tőlük, és Berényieknek nem adta.»²

Az acsai «magnum fossatum» felderítése jövendő helyszínelés feladata. Itt az ariadnéi fonal elszakad, s azon kérdés előtt állunk, vajjon e vonal a csákvári hegyekhez kapcsolódott-e, vagy pedig az alcsuthi emelkedéseken haladt-e tova Bicske tájékára *Alsó- s Felső-Örsnek*? Ez utóbbiról látszik a keresztetek észtergomi rendházának határjáró bizonyáglevele tanuskodni, melyben a «nagy út»-nál «iuxta viam magnam» említetik a «fossatum» (gyepű), «fovea» (árokhát), melyen át jutna a nagy határjelekhez: «et per hoc reclinarret usque ad magnas metas.» Ezek alatt az Örs-hegyen levő sziklákat vélem jeleztetni. E kövonal nyugatra a bánhidavidéki kövekhez vonulna, a mint vezetőimtől hallottam, északra pedig Epölynek.³

Hogy pedig az örsi vonal csakugyan felfelé tart, *Perbálnak, Kirvának, Ördöghegynek* s a *Babál*

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. IX. 7. 670.

² Lovasberényi levéltár XXV. fiók 28.

³ Wenczel: Árpádkori Okmt. XII. k. 314. 1.

sziklákon át *Épölynek* és úgy tovább szemlélhető sziklaéleken kívül 2 okmány bizonyosságára támaszkodhatunk, mely Szomotor, Kirva, Épöly környékének határjárásáról tanuskodik. Az egyiket kiadta Erzsébet ifjabb királyné 1275-ben a nyulszigeti apácázárda számára, melyben ezen kitétel fordul elő: «Per quandam vineam antiquam et incultam descendendo in fossato pervenit ad locum Heuser.»¹

A másik okmány, mely szintén a Nyulak-szigete apácáinak Sümeg (Symegh) és Somodor (Symodor) birtokairól szól, és a budai káptalan által 1346-ban adatott ki Nagy Lajos király parancsára. Ebben hasonló szavakkal van említés a fentebbi gyepűről (fossatum.)²

Ezen vonal keletre Perbáltól a kovácsi hegyek szikláihoz csatlakozik, a mint arról mások előadásából értesültem, mely a budai s pilisi hegyek kőgarádjainak halmozatába kapcsolódik, fentebb már volt szó róla.

Másoktól hallottam, és részben láttam is, hogy keletről északnak Épölytől az Örhegyen át a Somlyó-hegynek, Borostyánoskőnek, Vaskapunak a *Kis-Gerecse*, Nagy-Pisznicze-hegyre vonul a kőgarád.

Már a fentebbiekben is értekeztem a Bajót, Úrisáp, Csolnok, Csév közötti feljebb eső vonalról, nem különben a Duna felé legszélsőbb táti, dorogi, esztergomi kőgarádokról: ily értelemben a Pilis- és Gerecse-hegy között négy keresztbe

¹ Wenzel: Árpádkori Okmánytár. XII. k. 145. l., ugyanaz a 145. lapon.

² Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. IX. Vol. I.

járó vonalat ismerhetünk fel az imént említett kettőn kívül: az épölyi-kirvai és alább az alsó- és felső-őri és perbáli vonalat. E négy vonal fedezhette hajdan Fehérvár vidékét az északkeleti betörések ellen.

e) Fehérvár északi vidékének gyepüi.

Északról Fehérvár vidékét még erősebb védművek oltalmazták a Vértes, a Gerecse-Almási hegyek kőgarádjában, nem különben a felette elterülő dombvidék gátárkaiban.

Az általam feljárt s már leírt sági vonalnak Fehérvár felett még másik elágazása is vagyon. Erre vall a fehérvári keresztetek konventjének 1501-ben II. Ulászló király parancsára kiadott határjáró okmánya, hol a pátkai, csalai és sági határok összeszögelésénél említetik a gyepű, mint határjelző vonal.¹

Feljebb Zámolyon szintén történeti okmányból sejtjük, hogy ott valamely erődített hely létezett, melynek rommaradványát a temetőben szegletfalrakásban úgy mutatták be, mint Péter végküzdelmének színhelyét, mint előbb mondtuk.²

¹ Gr. Cziráky Antal lovasberényi levéltára 14. fiók. 3. sz. Károly János: Fehérvármegye történetéből kivéve. «In acie, sive fine eius montis aquilonari tres metas, quarum una ad meridionalem dictae Saagh, ad aquilonarem praefatae Pátka et ad occidentalem partes Csala possessionibus separarent et hinc parum ad meridionalem plagam directe procedendo duas metas terreas penes quoddam fossatum a parte aquilonari eiusdem fossati.»

² Cronicon Pictum. 48. caput. «Petrus . . . collegit se in quamdam curiam et per triduum viriliter dimicando semet ipsum defendebat.»

Az, hogy milyen szerkezetű volt emez erődtett hely (curia), nem egészen dönthető el, mivel e környéken római leletekre is bukkantak, de viszont olyan gyepűjellegű kőgarádokról is tettek előttem értelmes férfiak okmányhiteles vallo mást, melynek alapján valószínűnek tarthatjuk a gátvonal folytatását a gránási hegyhez, hol már biztosan állíthatom a kőgarádoknak folytatását, és pedig úgy a csákvári Vaskapu felé, mint a gánti és kozmai és úgy feljebb a szaári hegyeknek a gercsei hegyekig.

Székesfehérvár felett a keresztesek *Barch* nevű birtokának adományozó levelében és határjáró okmányában a gyepűároknak oly gyakori és tüzetes helyírását nyerjük, hogy azt majdnem egész teljességében összeállíthatjuk a *Magyar-Almás* felett eső Tóhely-dombjáig, keletre pedig a már előbb valószínűnek mondott zámolyi hosszú árokkal, mely ma is Árkos-völgyének van jelezve.

Mielőtt azonban taglalásához fognánk a helyszín leírásának, ismételve is ki kell emelnem, hogy a «fossatum» neve alatt nem vízmosást vagy patakárkot kell itt érteni, hanem gyepűsáncot, kivéve azon helyet, a hol mellette malom van nevezve. Mindezt megmagyarázza az 1374-iki okmány: «Locum fossato circumdatum . . . . Loakal» azaz lovaknak sánccal körülvelt cserénye. De az is igazolja, hogy ezen fossatumok, ezen sáncárkok hol Papárkának, hol Péterárkának neveztetnek. Különben is a vízárók, mely folytonos változásnak van kitéve az idő járása szerint, nem fogadható el biztos határvető jelnek.

Barch birtokot a keresztések — kiket Martyrius érsek hozott Fehérvárra — II. Géza nejétől, Eufrozina királynétól nyerték adományképen, melyet számos egyéb birtokokkal III. Béla király erősített meg édesanyja iránti kegyeletből 1193-ban. Ennek átiratát Fejérnél és az esztergomi okmánytárban birjuk azon különbséggel, hogy az előbbiben Barz-, az utóbbiban pedig Bozriznak van írva, de egyébképen szóról-szóra egyezők.¹ E két okmányban, valamint IV. Béla megerősítő levelében és a veszprémi káptalannak 1340-ben Róbert Károly királyhoz intézett jelentésében ezen határjelző nevek találatnak: villa Petri, fossatum, Áldókút (a mohai gyógyforrás), Pap árka, Barát malom, Borsód, *Árpád-völgye*, Giren (Gerien), Almási-út, odvas-fa, Péter gyepűje, Lóakal (Lóakol), Kér, zámor, longa fossata, alia fossata, Rókalyuk van említve.

Mindezt pontosabban és körülményesebben körülírja Imre nádor 1374-ben kelt határjáró okmánya az akkor Wareh-nak írott birtok feljárásában. Ebből megtudjuk, hogy a határjárást Fehérvár és Igar közt levő úton Göstös (Gesztészvár) malmánál Péterfaluja mellett kezdték.

Azon gyepűvonalról (fossatum), mely körülbelül a mai kis-almási malom környékén húzódott, jelentős leírás olvasható az okmányban, a mennyiben az ottani ároknak teknőszerű kis völgyet (fossatum) nevez Donatus, a keresztések priorja, miből világosan látszik, hogy az nem

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. II. 286. lap és Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. köt. 144. l.

lehetett egyszerű határ vagy malomárok, mert egyiknél sem ásták ki a földet oly mélynek, hogy völgynek mondható lenne. Moha határánál volt a Papárka, melynek kelet felé volt folytatása, a mennyiben az újra fel van említve az igari és székesfehérvári út közelében. Úgy következett a Celu vízfolyás, majd tovább keletre Árpád-völgye. Mily történeti emlékű elnevezés, melyet az utódok elfeledve, Árpa-völgynek ferdítettek! Az Árpád-völgye után Donatus határjelül Gipeust említi, mely középkori írás szerint Gyepűsnek olvasandó, és Gátárok jelentőséggel birt. Ez az almási úton újra fossatumnak neveztetik, melyet azonban a fejevári káptalan örkanonokja nem fogadott el határjelül.

Innen az Árpád-erdőn haladtak keresztül, és nagy távolságra ismét árokra (Péter árka = Fossatum Petri) mutatott Donatus prior a IV. Béla által kiállított szabadalmas levél szerint.

Úgy következett Keér falu. Itt határjelül egy dombon álló és gyepűvel (fossatum) körülvelt «Lóakal» (Lóakol) lőn kimutatva. Onnan Zámoly birtokának déli részéhez jutottak, hol a hosszú árokhoz, longum fossatum, értek. Itt is okmányra hivatkozott Donatus prior. Ezen áthaladva, az út mentén nem messzire másik gátárokra bukkantak, melyet az említett prior okmányának értelmében határjelzőnek állított. Ezt azonban kétségbe vonta Mihály, a nemes Szegh családnak megbizottja, azt vitatván, hogy ez utóbbi ároktól (fossatum) nyugatra eső földek a birtokukban levő Keér faluhoz tartoznak. Ezen túl esett az esztergomi út, mely tájékoztat bennünket a vidékről.

A fentebb említett gyepeket szintén igazolni látszik a Szent-Borbála kőből épült torony nélküli templom birtokának határjárása, mely ugyanazon okmányban fordul elő; ebben szintén két ízben is a fossatumra, árokra, történik hivatkozás. Más részről Achyának egyidejűleg megejtett határjárásában Márton mester közel a faluhoz kőcsomókat és ugynevezett lókövet említ, («quosdam lapides . . . lapidem equi.»¹ Ime, a gyepeknek egész láncolata akad szemünk elé, több vonalban vonulva a Vértes és Bakony felé, melyet a hegyekben ma is látható kőrakások még világosabban igazolnak.

Magyar-Almás, Csákberény, Csókakő vára tájékaikról már saját tapasztalataimra hivatkozhatom, mint szemtanú. 1905. késő őszi napjain jártam be e vidéket, és az okmányok nyomán kerestem az összeköttetést. Ezt a Tóhelydomb Szobáczai nevű nyulványától véltem kijelelni, a csákberényi Papirtása nevű hegynék elágazásához, bár közben biztos nyomokat nem nevezhetek meg, mivel a köveket, mint magam is láttam, az utakra törik össze, és hordják széjjel.

Annál világosabban jelentkezett a kőgarád a *csákberényi* erdőben, különösen a Mészvölgyének kettős kőkapujánál. Már e kőkapu is egymásra rakott szikláinál fogva felhívja a figyelmet úgy, hogy fényképek felvételére is érdemesnek talál-

¹ Fejér : Cod. Dipl. Hung. Tom. IX. Vol. IV. CCCXLVII. anno Ch. 1374. Idem palatinus metas terrae Barch inter cruciferos S. Stephani, praepositum item ac Capitulum de Alba controversae reambulari reviderique iubet.

ják. Én azonban nem elégedtem meg a kőszirtek eme bizarr jelenségével, hanem utána nyomozva, a bérc tetején maguk a sziklák beszéltek, a menyinyiben a hegygerincen a kőrakásoknak tisztán kivehető húzódását szemléltük, de oly köszörnyetegek voltak itt egymásra róva, hogy a látottakra önkéntelenül is előtört vezetőim álmétkodásának hangja: «Mily óriás munka volt ez, ha csakugyan emberek rakták össze!» Természetes dolognak tartották ezt eddig, melyet ezerszer láttak, de meg nem figyeltek. Felhívásomra most kezdték tüzetesebben megvizsgálni, és látták, hogy a hegy peremén a pusztá földtalajra vannak elhelyezve, melynek padmalya alá könnyen be lehet a botot dugni. Némelyek félig a levegőben látszanak csüngeni, mások a hegyoldalról már lecsuszamlottak, a menyinyiben sziklatövekre nem támaszkodtak, és e köveknek egymásra halmozása a hegy vállán többnyire kivehető volt.

E kőgarád, mint a magaslatról a távolban láttam, és vezetőimtől hallottam, keletre a gránási hegyeknek tartott Gántnak és Csákvárnak, mint az okmányban már a fentebbiekben is említettem a zámolyi vonal leírásában, de magam fel nem járhattam.

Nyugaton pedig *Csóka* várnak, mely éles és meredek sziklagerincre van építve. E kőgarádnak peremét az út mentén szintén figyelemmel kísérem, Csóka vár sziklagerincét tüzetesebben is megvizsgáltam. Innen halad tovább a Csókahegy élén, majd szegletre fordul *Moór* felett, és a *Töröksánc* (Türkenschanze), *Ördögkonyhája* (Teufelsküche), *Sár-*

kánylik (Steinriegel) élezetén halad a *csáki* várnak, *Gesztes* várnak, majd *Felső-Galla* tájékán *Csákány-hegynek*, a bánhidai kőélezeteknek és Vaskapunak, a szőlősi, az agostyáni és almási hegyeknek egészen a Dunáig, szemben Zsitvatóval.¹

E vértesi kőgarádoknak bővebb igazolására 1907-ben újólág felvettem Csákvár hegyei helyszínelési kutatásának fonalát, és úgy találtam, hogy a kőgarádok szerves összeköttetésben kapcsolódnak kettős vonalban is a lovasberényiekhez, és pedig az egyik vonal roppant méretű sziklahúzó-dásban halad csakugyan a *gránási Köliktől Gánt-nak*, *Kőhányásnak*, *Gesztesnek* és úgy tovább, mint már fentebb említők.

A másik szintén a Gránási-hegytől ágazik el szintén a Gránási-hegyvidék keleti peremén, megmagszakítva ugyan a különböző időkbeli kőfejtések folytán, de helylyel-közzel mégis világos jelét mutatják a hadászati célú védműveknek, a mennyiben sziklaéleik közeit hatalmas kőtuskók rakásaival találtuk eltorlaszolva, milyenek a többi között a Nagy-Kőlik és Kis-Kőlik völgyében, a Fehérkő-

¹ Zsitvatót krónikáink Péter menekülése leírásánál felemlítik, mint jelentékeny helyet, valószínűleg azért, mivel a Nyitráról a Zsitva folyó mentén okmányokkal igazolható gyepevonal itt nyulik át a Dunán.

A szőlősi határban van a Vaskapu, Simon-halála nevű hegy és a Szemel köüreg, hova a népmonda szerint Szvatopluk megvert serege menekült, de ott találta halálát.

A nép e homályos hagyományára a krónikák vetnek világot. Majd minden régi történetírónk megemlékszik Bánhidánál a magyaroknak Szvatoplukkal vívott döntő csatájáról, valamint az ottan kimagasló kőgarádokról is. « . . . Zuatoplug irruptione subita prope fluvium Ratus (Racus) iuxta Banhida in quodam oppido, cujus interrupta adhuc eminent, cum tota militia peremerunt. » Kéza I. §. 7.

hegyen szintén, nem különben a baráczházi bér-
cen, a Nagy- és Kis-Vaskapunál, mely utóbbinál
kettős záródása látszik.

Hasonló sziklavonalat és kőrakásokat mutatott
vezetőm a csákvári II. sz. hegyvidéken, kezdve a
Kápolna-hegytől a *Kotlónak s Kozmakőgerinceknek*.
Ez utóbbit csak hallomás után említhetem, de vi-
szont folytatását *Nagy-Keselyőtől Peskő-hegynek, a
tolnai Fábrián-hegynek, Feketekőnek, Hajagoskőnek,
Kis-Gerecse* szegletéig, onnan nyugatra könyökre
törve a Somlyó-hegyig, hol a tardosi vonallal
egyesül, majd meg a süttöi Sánc-hegyig részben
magam láttam, részben helyismerő vidéki lako-
soktól hallottam.

Ezeket itt részleteznem munkám keretén kívül
esik; a felhozottak elégségesek annak igazolására,
hogy Székesfehérvárat az északi oldalról a csörsz-
árkok mellett kőgyepük is védelmezték.

Hogy pedig a csákvári erődítmények össze-
függésben voltak Székesfehérvár védelmével, nyil-
vánvalóan igazolja a magyarok amaz eljárása,
hogy 1051-ben III. Henrik ostroma alkalmával Csák
várát szétrombolták azért, hogy ott a német sereg
lábát meg ne vethesse.

E *Csákvárról* tudva levőleg azt tartják króniká-
saink, hogy Szabolcs vezér unokája: Csák, épít-
tette. Részemről ezt ama hozzáadással pótolom,
hogy a várnak nevezett, egykor vízzel körülvevett
20 holdnyi terület az itt bőven talált római s
magyar leletből ítélve, eredetileg római telep volt,
melyet vízárkokkal körítve s átalakítva, Csák vezér
nemzetségi várául felhasznált.

f) Székesfehérvár nyugati vidékének védművei.

Az ország fővárosát nyugatról több rendbeli gyeplővonal védelmezte, de főképen a Bakony-hegység kőgarádjai fedezték, hol a kőrakások láncolata még feltűnőbb módon nyilatkozik, és több ágazatban — valóságos tömkeleget képezve — a Balatonig nyulik.

A Rába menti távolabb eső vonalakat elmelőzve, csak a kemenesi (kamenesi) (kamen tót szó, annyit tesz, mint: kő; köves-, kőgarád) gyeplőt említjük, ezeket az okmányok szerint Bő-Sárkány és Csorna vidékéről származtatjuk, majd ugyancsak útmutatása nyomán Árpásnak, Marcaltő felé, majd *Ponyvád, Pápa, Polány, Ajka-Rendek* irányában tájékoztatnak bennünket az okmányok ezek keresésében.

Ezen vonalaknak taglalását kezdjük *Árpásnál*.

A bakonybeeli apátság vagyónának 1086-ban történt összeírásánál említettik több azonos értelmű kifejezéssel az őskori gyeplővonal, így: «sabulosum munimentum, qui vulgo dicitur humuch-aruh» (homokerődítmény, melyet közönségesen «homokárok»-nak mondanak), és ismét: «inde transit ad illum munimentum, ubi est cumulus cespitem» (onnan átmegy azon erődítményhez, a hol gyeplőhányás van), és ezt megkülönbözteti a többi határjelzőtől: «qui dicitur hatar», hasonlóképen a kőmesgyétől.¹ Világosságot vet Árpás vidékére azon körülmény, hogy itt bessenyő határ-

¹ Wenczel: Árp. Okmt. VI. k. 32. l.

örök laktak, kiknek szabadalmait Jula nádor erősítette meg 1222-ben, s ügyükben Joachim: Rousz fia, a Babóthban székelő pristaldus, járt el.¹

Még nagyobb világosságot vet e gyepűvonalra a bakonybeeli apátság Ponyvád (Ponnavadi) birtokáról szóló határleírás, hol a gyepűerődítmények és a Bakony barázdája majdnem teljes folytonosságban említetnek. Érdeemesnek találok ezt egész teljességében idézni:

«Kezdődik az erődítményen át, melyet közönségesen «árok»-nak mondanak, s az erődítmény szegletéhez vonul, mely az erődítmény másik szegletéhez hajol, a melytől nyugatra fordul, s hosszú erődítmény által határoltatik, mely Welen temetőjéhez lejt, a melytől ismét a hosszú erődítményen keresztül irányul, a mely a mezőn keresztül egyenes járásban megint az erődítmény szegletéhez bocsátja, melytől négy halmon át a hosszuhoz fordul, a melyet közönségesen «Buhenbarázdá»-nak mondanak, mely az előbb mondott helyhez bocsátja.»² Megjegyzem, hogy még másutt is előfordul a «barázda» név, mint kőhányásból rakott gát, így pl. «Ördögbarázda» Saáron, Hevesmegyében is.

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. III. 1. 372.

² Incipit per munimentum, quod vulgo dicitur aruk, et vadit ad angulum munimenti, que vergit ad alium angulum munimenti, a quo vertitur ad occasum, et terminatur per longum munimentum, quod declinatur ad sepulchrum Welen, a quo iterum dirigitur per munimentum longum, quod mittit parumper per campum recto gressu ad angulum munimenti, a quo vertitur per IV. cumulos ad longum, qui vulgo dicitur Buhenzrazda, qui mittit ad predictum locum. (Wenczel: Árp.-kori Okmánytár VI. köt. 32. l.)

Nagyobb hézag után Pápa vidékén találjuk meg újra ezen gátvonalat, mely a Tapolcza (Toplycha) tövises gyepűjének nevezetik. «Per indagines spinarum vadit ad flumen Toplycha.» (A tövises gyepűkön át a Tapolcza folyóhoz halad¹

Jóval lentebb Döbrönte tájékán akadunk ismét nyomára, Polány alatt pedig Endréden (villa Andreae episcopi) több ízben említetnek a kőrákások, mint határjelzők: «ad lapideum cumulum» (a kőhalomhoz) «ad acervum lapidum» (a kőrákáshoz), «ad calceum cumulum» (a mészkőhalomhoz), «ad statuum lapideam» (a kőbálványhoz), «per semitam in summitatem Lessu (Leső) montis» (a Lesőhegy tetejére egy ösvényen át) s úgy haladhatott tovább a Gyepesen a Talián-Dörögd-hegynék.²

Kezdjük most a Rábától keletre eső legbelőbb gátvonal nyomozását, mely a Rábcza vonalán Kapitól a Bakony-erdőig húzható ki egész az Örök (ma a nép nyelvén: Zörök) hegyéig, majd onnan elágazásában Bakonybeelig, fővonalában pedig a Bakony külső karámján egész a Balaton vidékéig, s ezen fővonalnak, a Hanság és Balaton között átvonuló mestergerendának, taglalására hívom fel kiválólag a figyelmet.

Kónytól lefelé okmányilag majdnem szakadatlanul nyomozhatjuk azt. Kónynál keletre való vonulását jelzik II. Endre királynak a templomosok javára 1228-ban kibocsátott adománylevele, melyben a Laaz földeknél említetik a gyepű:

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. VII. 1. 215.

² Wenczel: Árpádkori Okmánytár VI. k. 32. I.

«tendit ad Laaz, et ibi quoddam fossatum est meta.» (Laazhoz tart, és ott valamelyes árok a határjel.)¹ Lehet, hogy ez a ma is meglevő Vak-árok pusztán húzódott felfelé.

Ezen vonal a Rába mentén Kis-Babótnál kétfelé ágazik Árpásnak, Téthnek. Kövessük a *téthi* vonalat, hol a mórliczhidai prépostsági alapító okmány szerint a Gecznoud (Disznód) vizétől halad a határ a régi Téth község helyén át a gyepekhez: «et vadit ad fossatum per locum villae veteris Thet» (s az árokhoz vonul Ó-Téth falu helyén keresztül.)²

A *Hali* pusztánál, mely Téth és Gyömöre közt esik, a győri káptalan által 1377-ben kiadott örökvalló levélben ezen gyepek folytatása «nagy árok»-nak neveztetik: «penes quoddam magnum fossatum» (valamelyes nagy ároknál.)³

Folytatását *Kajárnál* találjuk a bessenyők földjén: «ad rus Bissenorum». A bessenyők itt létele már magában is némi nemű bizonyítéka a honvédelmi vonalnak, de itt világosan is ki van fejezve s «erődítmény»-nek nevezve: «vadit ad munimentum, quod ducit ad vias» (az erődítményhez halad, mely az utakhoz vezet).⁴ Munimentum (erődítmény) semmi esetre sem lehet egyértelmű víz-árokmal.

Gyanuba veszem az ároknak a Kajáron alul

¹ Hazai Okmánytár II. k. 3. 2. §. Wenczel: Árpádkori Okmánytár VI. 250. l.

² Fejér: Cod. Dipl. Hung. IV. 2. 85.

³ Fejér: Cod. Dipl. Hung. IV. 2. 482.

⁴ Wenczel: Árpádkori Okmt. VI. k. 31. l.

eső Szerdahely felé való huzódását a helység nevérol, mely ugyan ma Gyömörének mondatik, régenten azonban «Kőezrekesze»-nek (Közrekesze vagy Kövesrekesze): «Zerdahely, quod aliter Keuezrekezy vocatur.» (Szerdahely, mely másként Kövesrekeszének hívatik.)¹ Valószínűleg ez a fentebb említett sáncerődítménynek kőrakásokban való folytatása.

Annál bizonyosabb a délről eső szomszéd *Dém* (Hadhalom, Hathalom) és *Bakony-Tamási* között elvonuló gypűvonal huzódása. A bakonybéli apát-ság vagyonának 1086-ban történt összeírásában van említés Ketellakáról (praedium Ketelloca), mely Csánki szerint Dém, Tamási, Hathalom között feküdt, és ott három izben van hivatkozás ezen gypűkre, u. m. «ad cumulum cespitum» (a gypűhányásig), «ad angulum munimenti», ismét: «ad angulum alterius munimenti», vagyis az erődítmények egyik szeglete a másikig jeleltetik ki birtokhatáru.

Azon tul nem csak a határnévben talállok támogatást, mint «Gerencsér-erdő», mely a német «Grenze»-től vagy a magyar «gerinctől» látszik származni, hanem erre nézve a bakony-szt.-lászlói lakosok határozott állítására is hivatkozhatom.

A Bakony-hegységben pedig a magam tapasztalatával állhatok elő, s bizton kijelelhetem ezen gypűvonal kétfelé ágazásának irányát, egyik t. i. nagy kőrakásokban és sziklaélekben vonul felfelé a «Szörök» (az Örök) sánckerítéses várára, onnan

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. IV. 2. 482.

pedig *Cesznek* várán át a *Dudar*-hegynek, *Nagy-Esztergárnak* s úgy tovább, mint fentebb említém.

A Szörök-hegy, mely az Örök-hegy elferdítése, uralkodó magaslat a Bakony elején, honnan a Rába sík vidékére tisztán kiláthatni. Mint neve is mutatja, a Bakony-hegységnek elővárdája volt, de bizonyítják ezt roppant kerületű sáncai s a széles fennsíknak leletei is. Onnan a Czuba völgy-szoroson át tart a kőélezet az *Iska*-hegyen át a Keselyűre, onnan főágában a fenyőfői Zabola-hegy gerincein át a Kék-hegyre, majd meg a 713 m. magas Kőrös-hegyre, Bakonybél koronájára, hová több ágazatban jutnak fel a kőhányások és sziklagerincek vonalai. Ennek keleti oldalán esnek az Ördöglyuk sziklái: régi lakók tanyahelye. A Kék-hegy tájékán pedig van az *Advás*- helyesebben Odvas-kő: zsványok, később makkoltató kondások barlangja. Ez van megemlítve más egyéb határkövekkel egyetemben Szent István 1036-ban kelt, a bakonybeeli apátságot alapító levelében: «Sunt praeterea quattuor lapides viciniore ad monasterium, qui vulgariter sic vocantur: Hegyes-Kuw, Kertes-Kuw, Fejér-Kuw, Odvas-Kuw.» (Ezekén kívül van négy kő a zárdának szomszédságában, melyeket közönségesen így hívnak: Hegyeskő, Kerteskő, Fejérkő, Odvaskő.)¹

Mindezen sziklák a kőgarádok vonalaít jelzik.

A Kőrös-hegyről lefelé két fővonal ágazik: a keleti a *Parajos*-hegynek tart, érintve az Új-

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. I. 327. l.

várat, máskép a Podmaniczky-féle újkori erődítményt, hol épített bástyák nyomait láttuk.

A Parajostól a *Tönkölyös-hegység* tart, onnan pedig Bakonybél felett a *Somhegy*-nek, majd azon túl a *Palihálásának* nevezett kettős kővonalon hajlik át a Zircz közelében levő Tündérmajor felé, hol az említett zirczi nagy körsáncok kerítése látható.

A Parajosnak nyugati ága a Tábor-hegység, Hideghegység tart a *Pápa-várig*.

Pápvártól nem messze van Tevel vára: négyszegletű sáncos vár, mely emlékeztet Árpádnak egyik fiára, kit Biborban született Constantinus íratái említenek.

Pápvártól, mint szavahihető erdészek mondják, *Hajszabarnának*, *Németbányának*, *Csehbányának*, *Városlődnek* tartott és úgy tovább többféle kanyarulatban egész a Balatonig.

Ezen bakonyi fővonal és mellékelágazásai nem csak délnyugatról fedezték Székesfehérvár vidékét, hanem Curgótól kezdve északnyugatról is.

Mindjárt *Curgónál* a Tatárdombon óriási táblákból rakott kővonalat mutattak, mely az őskornak titokszerű emlékeként tűnik fel, hol a birtokos Károlyi grófok fenyősorokat ültettek. Hasonló óriási kőlapokat láttam az ugodi hosszúberki erdőrészben több kőüreggel.

Hiába kérdezzük az okmányokat e talány felől, mindössze az 1193-ban foganatosított határjárás jegyzőkönyve «porta Sorcod»-ot említ, mely kapunév általán sziklaszoroson átvivő utat jelent.¹

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. II. 285.

Vajjon a Barcs (Keresztes) határjárásában érintett «fossatum»-mal függött-e össze, biztosak nem vagyunk felőle, azt azonban magam láttam, hogy nyugatra az isztiméri nagy sziklahúzódnak tart, északra pedig a Gályának, bodajki Kálvária-hegynek.

A bodajki sziklás hegyről a krónikák is szólnak; így Névtelen az 50. fejezetben írja III. Henrik német seregének Vetrus (Vértes) és Bodoctu (Bodajk) közti tönkreveretését, egy határjárási jegyzőkönyv pedig «quesarc»-ot, köves árkot nevez meg Bodogch (Bodajk) határában;¹ ugyancsak itt egy másikban «quiescut», köveskút, «Kuesarc» (kövesárok) fordul elő.²

Ha vajjon a bodajki Kőhegytől a szemben levő Csókakőig vonult-e Csörszárok, bizonytalan. Hogy azonban a Galya-folyó mentén ily nemű sziklák vonala haladt Timár irányában, arról saját szememmel meggyőződtem.

Timáron az okmányok³ említenek «ad lapidosam fossatum»-ot (köves gátárok), melyet felfelé nem nyomoztam ki, ha vajjon Kövecses-hegynek meg Pogánysáncnak vonul-e tovább?

Valószínűnek tartom, hogy e kővonal a Galya-folyó közelében a Szapár-hegynek (másként Sánc-hegy) tarthat, onnan a Dudar-hegynek, felfelé Csesznek-vár szikláin halad a Szörök (Őrök) sáncaihoz, lefelé pedig Esztergárnak, mely már nevében is jelentős, onnan Olasz-falu kőkapujához,

¹ Monum. Eccl. Strig. I. 144.

² Fejér: Cod. Dipl. Hung. II. 286.

³ Monum. Eccl. Strig. I. 144. Fejér: Cod. Dipl. Hung. II. 286.

majd a Tündérmajortól a Palihálás kanyarulatain át, mint említettük, a Bakony legmagasabb ormára, a Kőrös-hegyre vezet. A Bakonynak a Balaton felé eső belső kövonalait alább fogom érinteni. Itt említem még fel újra a Zirczen levő roppant földsáncokkal körített látható földvárát, mely igazolni látszik a Képes Krónika 51. fejezetét I. Endrénnek Zirczen, a Bakony egyik királyi udvarában történt haláláról.

g) Fehérvár délre eső vidékének és a székesfővárosnak védművei.

Az ország fővárosa s vidéke déli oldalról is fedezve volt, de korán sem oly erős védővonallal, mint a többi oldalokon láttuk. Különösen a sík oldalon látszik ez hézagosnak. Lehet, e körülmény bírta rá III. Henriket 1051-nek szeptember hónapjában, hogy ez oldalon kísérelje meg a fővárosnak és így Magyarországnak is meghódítását.

Pauler Gyula «A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt» című művében ezt inkább annak tulajdonítja, hogy azon évben «a nyár nagyon esős volt, a vizek mindenfelé kiáradtak. A Fertő mocsaras környékén Magyarországra hatolni lehetetlennek látszott. Henrik tehát merész kerülőre határozta el magát: hajóit a Dunán hagyta, Gebhardt püspököt, Welf karantán herceget s Bretislavot a Duna bal partjára küldötte, hogy pusztítsanak, maga pedig a sereg derekával a hajókon levő élelmet lovakra rakatva, dél felé indult. A nagy magyar határerdőt, melyen hadsereggel

nem mehetett végig, oldalvást hagyva, ettől nyugatra karantán, mostan Stájer, földön ment le délnek, míg a Rábán túl nem volt, és azután keletre fordulva, a Zala forrásai táján tört be, szeptember eleje táján, az országba. Utja a mai országuton Zala-Egerszegen keresztül Tapolczának, Veszprémnek és Fehérvárnak mehetett.»

Ez utóbbi feltevés bajosan fogadható el, mert a tapolca-veszprémi útvonalon óriási akadályokba botlott volna; békeséges időben ellenséges támadások nélkül természetes, hogy kényelmesebb s közelebb eső lett volna neki ezen uton Fehérvárra jutnia, de portyázó hadviselésnél, a melynek ki volt téve a magyarok részéről, kik — mint Pauler maga mondja — III. Henrik seregét oldalvást kísérték, csipkedték, s fáraszták, nagy tévedés lett volna részéről ez utvonalat választania.

A búrok kopjéik sziklái megőlj oly sokáig tudtak dacolni az angol hadsereggel, az emberpusztító újabb fajta ágyúkkal szemben, hát még akkor a nyilak és gerelyek korszakában mennyire váltságos lett volna ezen vulcanicus kitörések talaján kitenni seregét a guerilla csatározásoknak, hol minden meredek bazaltkidudorodás egy-egy természet által nyújtott várda volt a magyar portyázó csapatok részére, mint Asturia hegyei Spanyolországban mutatják, hol a Cidek századokon át fel tudták tartani magukat a hódító arabok ellenében.

A Balaton és Bakony vidékén a Pauler által kijelölt hadászati út hosszában hadviselési tekintetben nem csak a merész hegycsúcsok a fon-

tosak, hanem azon védművek is, melyeket e vidéken ős időktől fogva róttak egybe a kelták s a népvándorlás különféle népei. E védőművek: a kőgarádok, még ma is megvannak, III. Henrik betörésének idejében pedig érintetlen állapotban lehettek. E kőrakások s élő sziklaoldalak többszörös vonalain áthatolnia a német seregnek alig lehetett, és ama végveszély, mely őt a Vértes és Bakony között utólérte, a kijelölt út mentén már egy hónappal előbb semmisítette volna meg.

Vegyük kissé szemügyre azon kőgarádok vonalait, melyeket e tájon részben magam vizsgáltam át, részben pedig szavahihető erdészektől, vadászoktól hallottam. Pauler véleménye szerint a tapolcai völgyön kellett volna III. Henrik seregének vonulnia arra, hol most a vasut halad Sümeg mellett. Itt azonban e küszöbön nagy bökkenőre talált volna, mert Sümeg és Tátika között igen erős kőgarád tiltotta a bejárást. A középkorban is erős épített vár védelmezte eme völgynek nyílását. Ma ugyan a völgy síkján e köveknek alig van nyoma, de annál inkább felismerhető a prágai, sárvályi, zsidi és bazsii határookban. Ez utóbbiban többfelé ágazik: így Rezi várnak, Szőlős-Vindornyának, Nagy-Görbőnek és így tovább, addig az alsó-zsidi határból, mint ezt már másoktól hallottam, a lesence-tomajiba huzódik át, innen a Szent-György hegyre, majd a gulácsi ormokra, s innen a badacsonyi csucs magaslatára.¹

¹ Feljárásomat e vonalon a prágai Öreghegyen kezdtem, hol most kőlapok fejtése folyik a bazaltsziklarétegekben. Innen a Józsi-hálás gerincén haladtunk Tátika felé. E vonalon a kőrakások- és szikla-

Mielőtt azonban Badacsonynál szállott volna a sereg küzdelemre a portyázó magyarokkal, már előbb is Mencsenc és Haláp közt kellett kierőszakolnia a hasonló gátakon való átkelést. E vonal egy részről Tátikával van egybe kötve — melynek darabjait magam vizsgáltam meg — más részről felfelé Haláptól a Sáska szikláin halad a Bakony felé, hiteles tanuk szava szerint.

A Badacsony valamint földtanilag, úgy hadászatilag is legfontosabb gócpont volt a vidéken szeszélyesen emelkedő bazaltkúpok között, melynek tetejét 438 méter magasságban toronyszerű sziklabástyák védik, azonfelül élő sziklafalak és kőrakások vonulnak el e hegyről különböző irányban Tördeminc és Gulács felé, mint már előbb említettük, Káptalan-Tóti felé a Köves-hegynek, majd Csobáncnak — mint ezt magam is láttam — az országút mentén.¹

Ugyancsak a Badacsony elágazása volna ama kővonal, mely a Balaton mentén húzódik Ábrahámnak, majd Kis-Örs-, Tepécs hegy-, Kővágó-Örs- és Zánkának és így tovább.

oldalakból alkotott kőgarád tisztán kivehető. A belső oldalon a völgy mentén nagyobb kőasztagok is láthatók, valamint lakótelkek kerítései, melyeket a nép «megye» néven emleget. Mig a pincehelyek s e kőkerítések ős népekre vallanak, addig az odább levő románkori templom romjai a hozzánk közelebb eső korban elpusztult Uzsa községről szólnak.

¹ Köves-Kállán figyelmeztettek az itt vonuló hasábkövek csomóira, melyeket alakjuknál fogva «zsák» köveknek nevez a nép. Ugyancsak itt hallottam, hogy ily kővonal a Fekete-hegyen át Balaton-Henye irányában Kapolcsnak, Petendnek, Kecse-kőnek haladna a vázsonji határban oly módon, hogy a homokos talajon roppant kősziklák (némelyek háznagyságuak) volnának elhelyezve. Ezen közleményt a tapolcai erdőfelügyelő 1900-ban szintén igazolta.

III. Henrik seregének e kővonalokon kellett volna áttörnie, s a Balaton által félkörben védett Badacsony hegyet kellett volna bevennie a porlyázó magyar seregtől.

De még itt sem végződött volna a veszélyes Odysseia, a tihanyi erődnél még rosszabb kelepcebe kerülendett. Tihany ugyanis még akkor egész sziget volt, és, mint I. Endre zárdaalapító okmányából látjuk, Aszófőnél is a Balaton hajjai mosták Tihany magaslatának északnyugati oldalát. Szóval háromszoros kőgaráddal körülvett vizvár állott itt útjában a német seregnek, melyet a füredi hegyek kőgyepűi is szűkebb mederbe szorítottak volna. Ezeknek létezéséről erdővédektől értesültem, Csupakon, Kövesden s Lovason pedig saját szememmel győződtem meg felőle.

Alsó- és Felső-Őrsön ketté ágazik e vonal: egyik Felső-Őrstől Veszprém szikláinak tart Faisz felé, majd Veszprémtől Csatár felé a Bakonynak — melynek vonalairól fentebb bővebben szóltam¹ — másik ága pedig Alsó-Őrstől húzódott fel Veres-Berénynek, Öskünek, (Ős-Künek), Palotának.²

¹ A «Hazai Okmánytár» IV. kötet 161. lapon említi e vonalnak némely követ, ilyen Cetekw, azután Bezedkw, várat (castrumot) is emlit.

² Ha valaki talán kételkednék e kővonalak létezésén, olvassa el a tihanyi zárda alapító okmányait, hol minduntalan előfordul az Áruk-Főe, Árok-Tue «Ad angulum áruk», uluue megaia (ülés megye), Guruuuege (gyűrű vége) «Hodu uturea» (hadút réve) (hadutra) «longa fossa» «Vallum ab antiquis labore manuum operatum et factum . . . » stb.

Ez utóbbira vonatkozik a Hazai Okmánytár IV. kötetének 160. lapján 1338-ban június 8-án kelt csereegyezségi okmány, hol Kuruspel, llese, Fyuzesmege vonala említettik.

Biztosra lehet tehát eszerint venni, hogy III. Henrik rókaészszel kikerülte e csapdát, és a sikon vezette fel seregét Fehérvárnak. A krónika szerint a Zala folyó és Zelisz pataka jelzi a felvonulás útját: «Caesar . . . venit in Hungariam iuxta fontes rivorum Zala et Zelice.» (A császár . . . Magyarországra a Zala és Zelice patakok forrásai mellett jött.) Szabó Károly a «fontes» alatt a forrásokat érti, pedig e szó gyakran az egész folyó mentét is jelenti. A térképen bajosan lehet eligazodni, hogy Zalamegyében a Zala forrásánál mely uton hatolt be a császár. Részemről valószínűnek találom e térséget Somogy megyében kijelölni, mert voltaképpen a Zelisz-patak és vidéke ottan nyert nevezetességet ez időtájtban a sz. Jakabról címezett bencésapátság felállítását folytán, mely a krónikás író előtt biztos földrajzi támpontnak volt jelezhető. Ez ugyanis Henrik betörése után a 14. évben történt.¹

Az ezen tájon való felvonulás azonban szintén elég sok nehézséggel járt, mert itten is gátvonalakkal találkozunk az okmányok igazolása szerint, a miből érthető, hogy III. Henrik ezek miatt megkésve juthatott Székesfehérvár alá.

Még okmányok nélkül is megfogható, hogy a Balaton sik vidékét nem hagyták szabad zsákmánynak a Mura, Dráva és Száva folyók völgyén betörő ellenségnek. Erre mutat Kanizsának, Segösdnek és több helynek hadászati megerősí-

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. I. 398. lap. Ezen apátságot Atha (v. Acha) alapította, melynek felszentelésén Salamon király, Géza és László vezérek is jelen voltak a karantánokon nyert győzelem után.

tése. Segösd várispánság volt vala, s ennek erődítményei közé menekült Kálmán herceg, ki Muhi-nál sebesült meg a tatárok nyilától. Itt is említetik ugyan a «fossatum», mely azonban a szöveg értelmezése szerint inkább vízmedernek tartható.¹

E vidék gyepűivel foglalkozott már Rómer Flóris, ki Dombóvártól a balatonparti Ujlakig terjedő vonalat jegyezte a Csörszárkokról rajzolt térképére. Hasonlóképen Regölytől lefelé Tolnában Palkonyáig és Lakig rajzolta azt ugyanott.

Wosinsky Mór a Rómer-féle térképek kimutatását kéteseknek állítja. Adatait megbízhatlanoknak tartja, és hyperkritikával azon elvet állítja fel, hogy: «Régészet dolgában csak azt szabad hinnünk, csak azon adatokat szabad felhasználnunk, a melyekről autopsia útján győződünk meg.» — Mintha talán ezen védőárkok annyi évszázadon által el nem pusztultak volna, hogy hasonlattal éljek, olyan feladat volna ez, mintha egy elaggott asszony megaszott arcán a fiatalság rózsáit kellene felismernünk. Ez kizárása volna minden a priori elméletnek, pedig a gondolkodás tana szerint ismereteinket a lehozás és behozás módján gyarapítjuk, azaz gyakorlatilag is, elméletileg is. Így Wosinsky maga is Tolnamegyében több ily terrasseirozott partoldalt említ, ezt azonban csak szakadozva teljesíti, a mennyiben nem tudja kimutatni e védővonalak átszarmazását a völgyek szorosain, az úgynevezett «Vaskapu»-kon. E fáradozásában ugyanis az autopsia útmutatása meg-

¹ Cod. Dipl. Hungaricus Andegavensis II. kötet: «Circa fossatum, per quod meatur aqua de Lapod ad Nogthow.

szakad, és nem pótolja az okmányok tanulmányának Ariadné-fonala.

Részemről az ismeretek szerzésének mindkét módját felhasználandónak véltem, bár, megvallom, Somogyvármegyében az autopsziát csak kevés helyen vehettem igénybe. Mindazonáltal az okmányok útmutatásával több vonalat jelezhetek a somogyi és tolnai hegyháztól a Balatonig, valamint kimutathatónak vélem — ha ugyan nem tévedek — hogy ezen gyepűvonalak ferde irányban haladnak észak-keletről délnyugatnak. Szívesen veszem azonban, ha valaki illetékesebb tanulmánygyal kijavítja adataimnak netalán téves felfogását.

III. Henrik bajosan vezette seregét a Balaton közén a fenéki földnyelv irányában, mert e vonalat gátárok védelmezte, melynek nyomai földhányásban ma is megválnának az ottan működő mérnök szerint, és, mint a keszthelyi múzeum szakemberei állítják, ez Moguntianak lett volna valluma. Inkább hihető, hogy a császár a Balatonba ömlő Szala-folyó mentén megkerülte a Balatont, s első összeütközése a Balaton vidékén a keresztúri emelkedésekben lehetett; oda látszik ugyanis irányulni azon gyepűvonal, mely Szerdahelytől Sz.-Benedeknek jön felfelé, Kaposmérő alatt azután nagy hézag közbevetésével a kürtösi s faiszi határban igazolható az okmányok szerint.¹

¹ Szerdahelytől nyugatra eső fossatumot Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. X. Vol. 6. 667. lapja említ a pálosoknak adományozott birtok leírásában 1424-ben, Kürtös és Faisz mellett vonuló árokról pedig a pécsi káptalan okmánya szól 1422. aug. 12-én, hol határvonalul «Mesde» említtetik, melynek tetejébe határjelül földhányást emeltek. A «Gepus»

Ha az imént említett gyeűvonal nem elég biztosnak látszik, annál biztosabb azon gátárok, mely Dobovártól Büssünek egy részben Rómer Flóris térképén is ki van jeelve, Mernyének, Gesztinek halad, s Remete-Kér mellett Somogyvár dombvidékén vonult el Tatárvárnak, s innen a Badacsonynyal szemben levő fonyódi várhegynek, habár e vonal nincs hézag nélkül. Ez irányban az okmányok Uzd, Büssü, Kacsok, Béc és Kér-Remete helységeket említenek.¹

Ugyanezen s a Bonya mellett párhuzamosan húzódó másik vonalat is kimerítő szövegben említi IV. László király részletes okmánya 1279-ben, melyben a határjárás van leírva a Moys tárnokmester által a nyulszigeti apácáknak ajándékozott terület, a fehérvári káptalan, fehérvári keresztlovagok, a zeliczi sz.-Jakab-apátság és más szomszédos nemesek birtokai, így Oszlár és Bonya között, Béc (másképen Belch) s Uzd határainál.²

A büssüi vonal, mint mondám, Kér-Remete felé tart, melynek szomszédságában a sümegi konvent 1425-ben kelt okmánya Kósa-teleke mellett «magnum fossatum» és «antiquum»-ot említ, fentebb pedig

(Gyeűs) nevű folyónak is némi tájékoztató értelmet vélek adni. Hazai Okmánytár Tom. III 322. lapon.

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. VII. Vol. V. 413. lapon: IV. László király által kiadott okmányban többszörösen említi Béc (Belch) körül a gátárkot (magnum fossatum). Ugyancsak a Monum. Hung. Hist. 17. k. a 161. §. alatt ismételve előfordul Béc, Uzd, Büssü, Bonya körül: ismét Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. VII. Vol. V. 405. lapon említi a budai káptalan 1276-ban Béc és Bonya vidékén gátárkokat: «in magno fossato» . . . quod fossatum vadit ad duas metas veteres, ubi tertia est nova, inde eadem magna silva per fossatum eundo . . . és így tovább.

² Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. V. Vol. 2. 528.

«spinosa terra»-ról beszél, mely név alatt gyakran a tövises gátárok értetik.¹

Az imént említett másik gyepűvonalat a Koppány-pataktól vélem származtatni, a mint ezt képzett erdészhivatalnoktól hallottam, melyért azonban felelősséget még sem vállalok. E vonalon az okmányok Ráksi, Lápa, Ecsény, Acsa, Kis-Bár, Osztás, Fiad.² Hassád, Kér, Barátok-erdeje, Teleki s Falu-Szemes³ neveket említenek.

Eddig a gátárkok nyomozásában e tájon csak okmányokra s mások előadására támaszkodtam, most már a somogyi síkot átszelő és a Balatonig nyúló negyedik gátvonalnak létezéséről szemtanuként is szólhatok. Minthogy a szamárdi és szántódi határban huzódó gyepűvonalra az okmányok világosan utalnak, a tihanyi apátság jószágigazgatójának hívására kiszálltam Szántódon, hogy így autopsia útján összeveessem az irott betűket a létező valósággal.

Szerencsémre élt még ott az öreg cselédek közül olyan béres, ki tisztán emlékezett az u. n. «tatár-csapás»-ra, mely a szamárdi őrháznál kezdődött, és ugyanott «Tatár-csapás-eleje»-nek neveztetett. Matkovics Györgynek hívták az öreg béresgazdát, ki végig vezetett a Tatár-csapás árka mellett a Köves-dombra, hol még tisztán kivehettük a gyepű szerkezetét, a mennyiben árka

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. X Vol. VI. 755. lap.

² Cod. Dipl. Hung. Andegav. IV. köt. 51. §. alatt: vetus fossatum.»

³ Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. VIII. Vol. 2. lap. 664. A Barátok erdejében említetik a «fossatum», melyet másképen «semita»-nak (ösvény) is nevez az okmány, mely néven másfelé is jeleztetik a gátárok.

s földhányása még világosan látható volt. Ugyanis északkeleti oldalán dombos volt, délnyugatról pedig árkos, miből alaposan következtethetjük, hogy e védőművek alkotói az ellenséget délnyugatról várták.

A szántóföldeken, melyeket az ő idejében törtek fel, már nyomaik is elmosódtak, ezekről ő, mint élő tanú, kezeskedett; közben-közben bokros helyeken újra előtűnt, de már a halom fensikján nyoma veszett, a mennyiben a szamárdiak, kőris-hegyiek és endrődiek haszonbérben bírták.

Biztosan állítá, hogy a «Tatár-csapás» Endrőd felé haladt, és árka határvonal gyanánt szolgált. Arra még «Törökhányás»-nak is nevezik.

Az okmányoknak emez igazolt kalauzolása még több határon is elvezethet bennünket. Vegyük ezeket rendre! Szamárdon II. Endre királynak a tihanyi apátság birtokait megerősítő, 1211-ben kelt levelében «fovea Limi» — «agyagárok»-nak neveztetik, és tájékoztató jelűl Turch birtokot említ, mely a mai Törökinek látszik megfelelni.¹

Szántódra több okmány is adhat felvilágosítást: így szent László királynak a tihanyi apátság birtokát és jogait megerősítő, 1093-ban kelt levelében Szántódon két ízben is felemlítetik a «fossatum» és, hogy ez nem vízárk volt, mutatja a hozzá kapcsolt eme magyarázat: «Quod meta regis dicitur = mely királyi mesgyének mondatik.»² Ugyancsak Szántódon — Zantau — ismét megemlítte-

¹ Wenczel: Árpádkori Okmánytár, VI. 125. lap.

² Wenczel: Monumenta Hung. Historica 11. köt. 30. §.

tik a «fossatum», a «magna petra», a «nagy kőszirt», a «vizesvár».¹

Kolon határában is, mely Szöllős mellett eshetett, felemlítetik a «longa fossa» «hosszú árok» vonala úgy Fehér, mint Wenczel okmánytárában.²

A balatonmenti Szöllős határában újra felemlítetik a «fossa Limi» «agyagárok».³

A Szöllős alatt fekvő Ugal ezen gyepűvonala Torvay és Szöllős között említetik «megye (ad Megye)» néven, hogy pedig ez nem határdombot jelent, mutatja a szöveg magyarázata, a mennyiben ezen «megyén» határdombot emeltek.⁴

Ugal után Kapoly osztoztató határjárásában találkozunk ezen gyepűvonallal, melyet köznyelven «örh (örs)»-nek neveznek, (fossa vulgariter hurch vocata.)⁵

Ime, ez irányban folyton tartó láncolatban kapjuk meg a gátvonal jelzését, itt azonban nagy hézagra megszakad. Csak Kis-Tava mellett kapunk ki a gyepre, ha ugyan az okmányban levő «Thava»,

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. 9. Vol. 2. 717. lap. 1358. Conv. Cruciferorum de Alba super possessionibus abbatiæ de Tihan recaptivatis, reambulatis statutisque testimoniales. Érdekes, hogy ez igazolványban a kőgarádok is felemlítetnek, így Echir (?) határában. «Ad multitudine lapidum».

² Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. 7. Vol. 5. 107. lap. Wenczel: Árpádkori Okmánytár VI. kötet 114. lap: mindkettő a tihanyi apátság jószágainak megerősítéséről szól: ez utóbbinál azonban megbízhatóbb szöveggel.

³ Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. VII. Vol. 5. 200. lap. II. Endrének a tihanyi apátság számára 1211-ben kiadott megerősítő levele.

⁴ Hazai Okmánytár: Tom. III. 121. lap. Ez okmány kelte 1334. szept. 10.

⁵ Cod. Dipl. Hung. Andegavensis V. köt. 11. §. A somogyi konvent okmánya 1347. március 8-ról.

Gyula-Jovánca mellett, megfelelne Kis-Tavának, mely csakugyan Tolnamegyében levőnek állítatik az okmányban,¹ hol a fossatum fel van említve, mit a mai nap is Pogányvárnak nevezett hely látszik igazolni.

Ennek irányában jóval alul Meszesen és Gadányon említik az okmányok e gátvonalnak valószínű elhúzóadását. Meszes, Csánki szerint, egykor Tolnában, ma Baranyában esik Egregy és Battyán vidékén. Itt határjelül említetik a «fovea (árok)», melyben kút van ásva: «In qua est puteus»² és «in capite foveae» «árok fejénél.»

Gadánynál pedig, mely szintén Battyán szomszédságába esett, «per Gudur egreditur» «gödör»-nek van említve, alább pedig ugyanott Hurch-nak (őrsvonal) «abhinc ascendit per Hurch» van írva. A «Hurch» már előbb is előfordult idézett okmányainkban.³

Siófoknál újra ilyen gátvonal darabjaira akadunk. Siófok ugyan az okmányokban Schwen v. Siuven alakban van írva, hogy azonban ez a mai Siófokra értendő, mutatja a Kelety v. Kiliti szomszédos helységnev, nem különben a Sár-vize és a Nagy-rév (Nogreu). A Hazai Oklevéltárban «magnum siccum fossatum» ismételve említetik határában.⁴

Ezen alul Városhidvég mellett Felső-Nyéknek,

¹ Nagy Imre: Anjoukori Okmánytár VI. kötet 538. oldal. 1357. februárius 4-ről.

² Zichy-család Okmánytára III. köt. 169. old.

³ Gr. Zichy-család Okmánytára I. köt. 10. old. a pécsváradi konventnek okmánya 1256-ból

⁴ Hazai okmánytár 36. §. 41. és a következő lapokon.

Ozorától délre Pincehelynek, Szárazd-, Szakadát-, Högyész- s Kurdnak vihető le e vonal, ezt nagy részben Wosinsky tapasztalataira alapítom. Gyánt és Görbő vidékén azonban világos határjáró okmányokra támaszkodom, így a fejérvári káptalannak Gyánth birtokának határaitra vonatkozó, 1430-ban kiadott okmánya szerint a «fossatum»-«árok» s ennek vonala «per ipsum fossatum» határképen van kijelölve a Kapus (Kapos) folyó közelében.¹

Görbőre vonatkozólag két okmány említi a gátárkot: egyikben csak «fossa»-nak mondatik, másikban pedig a Várhegyen Tekenőhátnak van magyarázva: «in loco Warhegh dictum Thekeneohaoh.»²

Azonban, ha ezen vonal a lengyeli Várhegy mellett Bonyhádnak és Hidasnak is vezethető volna, ezen esetben még más okmányokat is idézhetnék: ilyen a Maza-Egregy vidékén elvonnuló Árkos-út. Mazát II. Endre király a pécsi egyház javainak 1235-ben kiadott megerősítő levelében «Marchidatorum nostrorum terra»-nak nevezi. Ezt, ha nem tévedek, határöröknek kell értelmezni. Mazától délnyugatra ma is Ördöghegynek neveznek egy magaslatot, mely ősi gátárkot jelent.³

Világosabb nyomai vannak a *védelmi gyepük*

¹ Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. X. Vol. VII. 285. lapon.

² Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. IX. Vol. II. 119. I. 1351. évből, a másik szintén Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. X. Vol. 7. 308. lapon 1431-ből.

³ Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. III. Vol. 2. 421. lapon.

létezésének a Hidas-folyó mentén az elpusztult Iván helység határában, mely Kokasd mellett eshetett. Itt Hidasszegnél említetik az «áruk», majd lentebb a «mege hotár», Húz mellett pedig a «nog áruk», (nagy árok). Ezen okmány pótolni látszik Wosinsky könyvének gyepűjelzéseiben a Bonyhád felé tapasztalható hézagot.¹

A Sár-vizén tul eső dunamenti árkokkal nem foglalkozom, a mennyiben ez munkám keretén kívül esik, és most ugyis mások limes tanulmányának tárgyát képezi.

Ugyancsak a jó emlékü régész Wosinsky a Kapos és Sárviz csatornái mellett nyugatra Kölesd, Borjad, Rácz-Egregy vidékén Simontornya felé másik gátvonalat említ, melynek folytatását szakadozva Céce, Igar, Bács, Soponya falvaknál s Föveny-pusztán Székesfehérvárig nyomonhatjuk.

Simontornya felett Céce tájékán említetik az «árok» (fossa.) E vidéken lakó tanítótól értesültem, hogy itt csakugyan megmaradt a nép emlékében az «Ördögátja.»²

Igaron³ Simontornya felett, a határ keleti részén esett a Nagy-árok (fossatum magnum), melynek hosszában haladt a határ Burd folyó közelében.

¹ Ezen okmány két ízben is közölve van, u. m. a Hazai Okmánytár Tom. IV. 23. l. és Wenczel: Árpádkori Okmánytár 12. k. 67—68. oldalon. Mindkettő 1239-ben kelt, s IV. Béla király adományát tartalmazza Csertő és rokonai számára.

² Monum. Eccles. Strigoniensis I. kötet 143. lap, 127. §. III. Béla királynak birtokmegerősítő levele ez a fejérvári keresztes vitézek javára 1193-ban.

³ Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. IV. Vol. III. 248. lap. Birtokosztó okmány ez 1264-ből.

Nagyobb hézag után Tengerdnél (Thenguerd) találjuk ismét a réginek nevezett árkot «antiquam fossatam.» Tengerd, Csánki szerint, Soponya tájékán esett, s hol Fejérmegye-, hol pedig Veszprémmegyéhez csatoltatott.¹

Szabad-Battyánális vannak a gyepűnek nyomai, melyek az északra eső Fejérvár felé tartottak, s e nyomok oly szembe tűnőek voltak még 1372-ben is, hogy László opuliai herceg és Magyarország nádora határjárási okmánya «nagy ároknak» (fossatum magnum) nevezi, és Fejérvár felé haladtában ismételve több helyen megemlíti.²

De magának Fejérvárnak környékét is oltalmazták a gyepűk és a messze elterülő tavak, melyeknek szigeteiben voltak építve a vár (castrum) s a külvárosok, és, mint Rogerius írja, a tatárok be nem vehették e várost a messze terjedő mocsarak miatt, melyeknek jégkérge 1242-nek tavaszán idő előtt felolvadt.³

Terjedelmesebben adtam elő a balatonvidéki gyepűvonalakat, melyeknek létezését az okmányok teljes hitele igazolja: nem is lehet megütközni ezen gátvonalak számos voltán, mert hiszen ugyanazt látjuk az Aldunától feljövő párhuzamos gyepűknél is Temes-, Torontál-, Csanád-, Arad-, Bihar- és Szabolcsmegyékben, mint Grisellini térképe s más szerzők földabroszai világosan igazolják, s melyeknek nagy részét még magam is feljártam;

¹ Cod. Dipl. Hung. Andegavensis II. kötet 102. §. Birtokeladási okmány 1324-ből.

² Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. IX. Vol. IV. 449. lapon.

³ Rogerius: Carmen miserabile caput 40.

nem különben a hevesmegyei csörszárkok sikon levő három vonala bizonyítja, valamint a hegyi garádok is országszerte.

A balatonmelléki gyepük nem vethettek ugyan áttörhetlen gátat III. Henrik serege előnyomulásának éppen úgy, mint az avarok gyűrűvonalai nem akadályozták meg I. Károly frank király hódító seregét, azt azonban ezen gátak által elérték a portyázó magyar hadak, hogy éjjeli s nappali támadásaikkal feltartóztatták a császárt hadi tervének kivitelében, hogy Gebhardt püspök a meghatározott időben együttesen működhessék Székesfehérvár megvívásában. Ez okból tett kérdést Győrből az aggódó Gebhardt a császárhoz írt levelében, a mely levele elfogatóván, éppen vesztére szolgált a német seregeknek.

Az 1051-ben szerencsésen elhárított veszedelem a magyaroknak okulására szolgált, hogy az ország fővárosát hathatósabban védelmezzék, mint a gyepük és ingoványok eszközölhetők volna. Ezért említik a krónikák, hogy 1074-ben az országgyűlés Székesfehérvárt megerősíttetni rendelte.

E megerősítést én úgy értelmezem, hogy a belvárost bástyákkal vették körül, melyeknek nyomai a Püspökkert megett és a nagy-prépost lakásánál ma is szemlélhetők. Igaz ugyan, hogy már 1046- és 1061-ben a város falairól s kapuiról van szó, ezeket azonban hajlandó vagyok egyszerű gyepűfalaknak s a nép nyelvén szokásos Vaskapuknak (Demir-kapuk) értelmezni, mint fentebb mondtuk. Szent István idejében ugyanis építőmesterek hiányában alig voltak képesek a Nagy-Boldogasszony

templomát befejezni, melyet csak Sz. István temetésére szenteltek fel; ez tehát a szent király életében nem történhetett meg, annál kevésbé jöhetett létre ez később 1074-ig a belvillongásokkal és külső támadásokkal megzavart viszonyok között, midőn nem volt sem idő, sem mód e bástyafalakat felépíteni.

Csánki Dezső okmányilag előadja, mely templomok estek «intra muros» = (a falakon belül) s melyek «extra muros» = (falakon kívül). Ez okmányok nagy része az Árpádok idejéből származik. Ha a bástyák felőli véleményem netalán merésznek bizonyulna, történeti adatokkal szemben lemondanék róla.

26. Salamon megveti lábát Pozsony és Mosony várában.

Miután az előbbieken láttuk, hogy a hercegek újólag megerősítették, örökkel ellátták az ország határát, Salamon kevés hívével és németjeivel mindinkább kiszorult. Mosony és Pozsony között azonban Salamon maradt az úr, mert ő bírta az ország e két kapuvárát, e kettő közt a német benyomulásnak akkor nyithatott utat, mikor akart.

Nyílt sebe volt ez az országnak, bizonyosan tanácskoztak hát a mód felől, hogyan segítsenek ezen. Harccal üzzék ki innen? De hiszen annyi honfivér hullott Mogyoródnál, hogy többet tékozolni súlyos véték lett volna annál inkább, mert, mint a krónikások írják, Salamon e két várat már előre

rendbe szedte, katonákkal jól megrakta úgy, hogy kockára lett volna téve az eddigi eredmény is.

Jobbnak látták e két vár vidékét őrizet alá venni, mely tisztre a mosonyi bessenyőket választák ki, kik erre önként vállalkoztak, és Zoltán vezérük szolgálatukat azon feltétellel ajánlotta fel Géza királynak, hogy szabadságukat megerősíti.¹ (Azon időben a bessenyők egy lélekkel kérték Gejza királyt, hogy, ha őket szabadsággal megajándékozza, ők Salamon király incselkedéseit mindenképen megfékezik úgy, hogy Magyarország megkisértésére Mosonyból kimenni sem merészel. Gejza király pedig megígérte, hogy kérésükre hajlandó lesz, ha ők azt, mit ígértek, teljesítik.)

A mosonyi bessenyőkről krónikáinkban gyakran van szó. Anonymus is felemlíti őket az 57. fejezetben, hol nem csak az oroszokról (ruthének) van említés, kik Mosonyban Oroszvárt, a mai Karlburgot, építették, hanem a bessenyőket is felhozza, s lakóhelyeiket kijelöli² (. . . . S ugyanazon végen (a német részen) a mosonyi sáron túl nem kevés bessenyőt is helyezett lakosokul országának védelmére, hogy valamikor későbbben a rajtuk ejtett sérelem miatt dühöngő németek a magyar végeket ne pusztíthassák).

¹ «Eo tempore Bisseni unanimiter rogaverunt regem Geysam, ut si eos libertate donaret, ipsi insultus regis Salomonis omnino cohercerent, ita quod nec auderet exire de Musun et Poson ad temptandum Hungariam Rex autem Geysa petitioni eorum condescensurum promisit, si ipsi hoc, quod promiserant, adimplerent.» (Képes 187—88.)

² . . . Et in eodem confinio (ex parte Theutonicorum) ultra lutum Mussun collocavit etiam Bissenos non paucos habitare pro defensione regni sui, ut ne aliquando in posterum furibundi Theutonici propter niuriam sibi illatam fines Hungarorum devastare possent.

E kifejezésből, «*ultra lutum Musuny*» Bruck, Lajtafalva, Petronel vidékét érthetjük ott, hol ma is nagy sáncot találunk Nezsiderőtől a Dunáig. E vidéken lakván, Pozsonyra is, Mosonyra is örködhettek.

Éppen eseményünk esztendejéből: 1074-ből, van Salamon királynak egy okmánya, melyben a bessenyők földén a Fertő mellett — németesen írva: *Vertove* — nagy birtokot ajándékoz a freisingeni egyháznak a Lajtha mellett. Bizonyára annak megtorlása fejében, hogy őt hadi zár alá merészkedtek venni. És, mintha már ez ország német hűbér lett volna, adományát — még a mi igazán borszantó — a császárral: IV. Henrikkel, erősítetteti meg.

Idő folytán a bessenyők földén csakugyan nagy adományt nyer az osztrák szent-keresztii apátúrság Imre király alatt, melyet azután II. Endre is megerősít, hol a többi szabadalmak között a zárda birtokában levő népet mindkét király felmenti az ország gyepűinek ásásától. Feltűnő, hogy már itt a bessenyőkről, mint hajdani birtokosokról, van csak szó; ezt azonban csak a nevezett birtokokra értjük.¹ (A birtokot, melyet valaha a bessenyők ép-ségben birtokoltak a mosonyiaktól.)

II. Endre a Szent-Keresztnek adományozott ezen birtokot határírással is megjeleli, mely szerint ez a Saár folyónál a mai Lajtha mentén feküdt, mely birtoknak déli részén az erdőt «*Hagenowe*»-nak nevezi. *Hagenowe* német szó, s új gátakat jelent, (talán a nezsiderieket.) Ezen bir-

¹ «*Predium, quod Bisseni quondam possidebant de Mosoniensibus integrum*» (Fejér: *Cod. Dipl. Hung.* Tom II. Pag. 421.)

toktól nyugatra esik a nagy országut.¹ 1241. körül ismét német foglalást látunk e tájékon: Babenberg Fridrik, a lelketlen osztrák herceg, akkor foglalja el hűbér gyanánt Nezsider vidékét, midőn a magyarok a tatárjárásban elvérzenek.² Még 1339-ben is van említés a bessenyőkről Róbert Károly okmányában.³ Lőrinc, János és Miklós mosonmegyeyei káta határőreinknek . . . hogy ugyanőket s az elébb mondott kátafalubeli egész nemzedéküket hajdani jó módjukban, melyet szolgálatuk gyakorlatában Németország határain folytonosan őrszolgálatukban állva, az előbbi királyok, a mi boldog emlékezetű szülőink időiben bírtak, s bírni méltattak, ezután is mindig szabadalmaikban megtartjuk, s megtartandjuk, azonban, hogy ugyanazon határőrök határőri szolgálataikat és kötelességeiket, a mely módon elődeik gyakorolták hajdan, tenni s gyakorolni tartozzanak a megszokott módon, idő-

¹ Lásd Wenczel: Árpádkori Okmánytár VI. kötet 98. lap.

² Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. VII. Vol. I. Pag. 272.

³ Laurentio, Johanni et Nicolao spiculatoribus nostris de Katha de Comitatu Mosoniensi . . . . Nekik s nemzetségbelieknek megengedi a Kathán lakóknak: «quod eosdem et totam suorum generationem de predicta villa de Katha in eorum primaeva Ubertate, quam in exercitio servitii spiculationibus in finibus Theutoniae continue resistentes, temporibus priorum regum, piorum progenitorum nostrorum feliciam recordationum habebant et habere dignoscebantur; deinceps semper conservabimus et faciemus conservari immunes ita tamen, quod iidem spiculatores eorum servitia et officia spiculationis, ut quemadmodum eorum progenitores antiquitus exercebant, facere et exercere teneantur, more consueto absque enim cuiusvis temporis intervallo, equis, bonis velocibus saepe conservatis, armati decenter incedentes» . . . és meg hagyja a jelen és jövődöbeli mosoni comeseknek, hogy ezen határőrök szabadalmait tiszteletben tartsák . . . «quatenus eosdem regni nostri spiculatores in eorum libertate non praesunant molestare . . . » (Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. VIII. Vol. IV. Pag. 375.)

mulasztás nélkül begyakorolt jó, gyors lovaikon, illendően fegyverkezve bevonulván... miszerint országunk ugyanazon határőreit szabadságukban ne háborgassák.»)

Az imént idézett okmány Mosonmegyében a Káthán lakó örökről szól. Kátha ez idő szerint nincs Mosonban, hanem Gátha Lajta-falva alatt. Ha most az előbbi okmányokban említett határnevekhez adjuk Gátha birtokot is a Lajtha-folyó keretében — hozzá értve a Lajtha-hegyek melletti vidéket is, — Sárfenek környékét, melyet az osztrákok kapzsisága szakított ki utóbb a Lajta keretéből, akkor egészen tágas kerületet kapunk Oroszvárig és lejebb Berzenyeig, a mai Palesdorfig, valamint felfelé Köpcsényig és a dunai szigetekig, hol a pozsonyi káptalan egy okmánya szerint szintén Bessenyő sziget fordul elő. Mindez a bessenyők területe volt, kiknek főszéke Gátha, egyik temetkező helyük pedig, lehet, ama nemesvölgyi avar sirmező területén volt, melyet különösen Sötér Ágoston mosoni alispán buzgólkodása folytán 15—16 esztendővel ezelőtt fedezett fel a régészet.

Az itt lakó bessenyőknek volt merész feladata, hogy Salamon királyt Moson és Pozsony várába zárják, és közlekedését a németekkel elvágják, kik nem vették számításba, hogy ők maguk két tűz közé szorultak. Salamont ugyanis vérig bosszantotta e vakmerőség, és az osztrák határgróftól kérte fel segélyadásra, hogy a bessenyőket megtanítsa. El is jött Ernő gróf, de, látván a bessenyők harcias voltát, jobbnak gondolta, ha tar-

tózkodó állást foglal el, és a bácsi hegyen ütött táborn. Merre esett e magaslat, nem bizonyos, mert ma e vidéken csak német határnevek vannak, de, minthogy hegyről van szó, Nemesvölgy és Köpcsény közé helyezhetjük. Pauler a Palendorfi hegyhátra teszi. Salamon boszankodott, midőn látta a segédhad gyávaságát, még inkább bántá a képmutatás, a mennyiben Ernő határgróf a szent nagyböjti idővel takarózott. Az ily segélyadást az olasz pisai szövetségnek mondja a pisaiakról, kik hasonlóképen cselekedtek, midőn Firenze s Arezzo közt folyt a küzdelem, és segítségre hívta fel mindkét város; félre álltak, s a két harcoló város közül a győzteshez csatlakoztak.

De Salamon nem olyan ember volt, kit ily kicsinyes fogás megrettent. Neki vágott egymagában seregével a messze elszórt bessenyőknek, és, mert ezek tartottak Ernő oldaltámadásától, vagy, mivel Salamon vaspáncélos lovagjaival meg nem mérkőzhettek, végül mégis futásnak eredtek a Fertő felé, s itt sokan a Hanság iszapjában elmerültek.

Jóllehet az osztrák határgróf e viadalt gyáván a hegyről nézte, mégis volt arcátlansága, hogy a zsoldot Salamontól követelje. Ez azonban fenyegetőzött, hogy feljeleníti a német császárnak, mert nem mert síkra szállni még a hitvány bessenyőkkel sem. Ernő dult-fult haragjában, Salamonra akart támadni, de a császártól való félelmében megcondorlott, és haza ballagott.¹

¹ «Cumque obviam ageret Bessenis, Marchio videns horribiles aspectu et terribiles, timuit. Presertim quia subiit in mentem sibi,

Hitványaknak a bessenyőket csak fennhájzva lehetett nevezni. Rászolgáltak ők a vitéz névre sok csatában, legfeljebb azon értelemben mondhatta őket hitványaknak a lovagkor, mivel nem sisakban, páncélban s lovagfegyverrel küzdöttek. Azért kötötte ki Róbert Károly is, hogy illően legyenek felfegyverezve, s hogy gyors lovaik legyenek. «(S midőn a bessenyőkkel szembe szálla a határgróf, látván félelmetes és rettenetes tekinteteket, megijedt. Kivált azért, mivel eszébe jutott, mily nyomorúságosan vesztek el Vilmos, Both és Marchard vezérek a magyarok által. S mondotta színeskedve a királynak, hogy nagybőjti időben ne hadakozzanak. De, ha a király akar, csapjon össze velük, és, ha a bessenyők kerekednek felül, akkor maga is kételkedés nélkül segíti. S így seregével a bácsi hegyre szállt fel, s innen nézé a csatázók összecsapását. Mikor azonban viadalra kerültek, a bessenyők úgy elfutottak Salamon elől, mint a viasz a tűz színe előtt, és belőlük sokan megöletvén, mások a Fertő ingoványába merülvén,

quam miserabiliter perierunt per Hungaros Willermus et Poth et Marchard duces. Dixitque regi simulatorie: quod in quadragesimali tempore bellum non committerent. Sed si rex vellet, confligeret, et si Bisseni prevalerent, tunc ipse indubitanter auxiliaretur. Et sic ascendit cum suo exercitu in montem Bachy, et inde prospiciebat conflictus proeliantium. Cum autem venissent ad conflictum, Bisseni fugierunt a facie Salomonis, sicut fluit cera a facie ignis, et multis ex eis interfectis, aliis in stagno Ferteu submersis, pauci cum Zultan fugiendo evaserunt. Victis itaque Bissenis, Marchio pecuniam petivit a Salamone, cui ille nihil dedit. Ipse autem minabatur ei, quod eum ante imperatorem accusaret, quia pre timore se ostendere non esset ausus vilissimis Bissenis. Marchio itaque predictus Hernuh iratus voluit venire super Salamonem, sed timens imperatorem cessavit et tristis reversus est ad propria.» (Képes 188. l.)

Zoltánnal futva kevesen menekedtek. Így hát a bessenyők legyőzetvén, a határgróf Salamontól kérte a pénzt, de ez neki semmit sem adott. Ellenben fenyegeté őt, hogy a császár előtt bevádolja, mivel féltében a hitvány bessenyőknek magát mutatni sem mert. Az előbb mondott Ernő nevű határgróf tehát megharagudván, Salamonnak akart menni, de, félvén a császártól, engedett, és szomoruan visszatért honába.)»

Miután így megerősítettett a nyugati határszél — Moson és Pozsony kivételével, miglen ott Salamonnak ilyen küzdelmei voltak, azalatt nagy változások történtek Fehérvárott. Az ország nagyjai Salamont letették a királyságról, és Gézát választották meg helyébe, ki csak vonakodva engedett, miután meggyőződött, hogy Salamonhoz az ország többé vissza nem tér. Benne ugyanis a haza árulóját látták és a gőgös német pribéket.¹

27. IV. Henrik bitorló betörése és kudarca.

Hogy Salamon csakugyan árulója volt hazájának, beigazolják az események. Értésülvén ugyanis Géza megválasztásáról, most már minden reményét a német császárra helyezte, s őt, mint hűbérurát, szólította fel a hadviselésre: «Mert — ugymond — engem csak sérelem ért, midőn velem ily jogtalanul cselekedtek, de téged szégyen is ér,

¹ «Tunc Geysa dux magnus compellentibus hungaris coronam regni suscepit. (Képes Kr. 187. l.) (Akkor Géza nagy herceg a magyarok ösztönzésére az ország koronáját elfogadta.)

ha elnézed, hogy engem onnan kivetnek, hová te helyeztél be királynak, mert Magyarország, mint hűbér, a te birodalmadhoz tartozik, a mit én évi adóval ismertem el és parancsaidnak hű teljesítésével. A császári birodalom ellen ármánykodnak eszerint az én ellenségeim, jőjj hát Magyarországba jogaid kivívása végett, foglald el az országot, mint sajátodat! . . .» Alig hinné az ember, hogy még ilyen is történhetett, ha a krónikások fel nem jegyzik.¹ (Salamon király pedig panaszkodék a császárnak az ország elvesztéséről, mondván, hogy országából erőszakosan üzték valaki, s nem annyira rajta, mint inkább a császár birodalmán ejtették volt e jogtalanságot. És mondá: «Hiszen Magyarország a tied, a te országod, melyben engem királylyá tettél; az én uralkodásom alatt amaz ország legjavait kedveskedve felségednek hordták évi adóban, s meghagyásod szerint neked szolgálnak vala. Most pedig ezt tőled mind megtagadják azok, kik birodalmadnak romlásán mesterkednek. Azért jőjj Magyarországba, s az ellened való jogtalanságot boszuld meg ellenségeiden, és az országot vedd tulajdonodba . . .)»

Hogy pedig az ország hűbérének ez elisme-

¹ Rex autem Salomon conquerebatur Caesari de amissione regni dicens:» . . . quod de regno suo violenter esset expulsus, et non tantum sibi, sed magis imperio Caesaris haec iniuria esset illata. Et dicebat: «In tanto tua quippe Hungaria, tuum regnum, in quo me regem constituisti; me regnante optima regni illius tuae majestati granter offerebantur annuo censu, et secundum mandatum tibi serviebatur. Nunc autem haec omnia tibi denegantur ab his, qui imperio tuo detrimenta machinantur. Quapropter venias in Hungariam et tuam ulciscaris iniuriam super hostes tuos, et regnum tibi vindices . . .» (Képes Kr. 60. caput. 189. lap.)

rése nem pusztá ígélet volt Salamon részéről, mutatja az erős biztosíték, melyet szavainak hitelére nyújtott. Követei ugyanis Wormsban hűségének jeleül tizenkét kezest ajánlottak fel, ezenfelül Magyarország hat legerősebb várával kínálták. Ilyen könnyen esett zsákmányul Magyarország függetlensége, s mint az érett gyümölcs, önként hullott a német császár ölébe, melyért az elődök oly hosszú és makacs harcot vívtak — hiába. Természetes, hogy a német államférfiak kapva-kaptak a jó alkalmon, és elhatározták a birodalmi háborút.

Valóban Isten csodája, hogy akkor a német politikai ügyek oly módon voltak az egyháziakkal összekuszálva, hogy e határozatot erélyesen nyélbe ütniök nem volt tehetségük. A császár küzdelmei a szászokkal s a többi német fejedelmekkel eléggé ismeretesek; azt is tudjuk, hogy küzdelme a pápasággal már végképen elmérgesedett. E két körülmény szolgált a magyar ügy megmentésére, ez ragadta ki a fegyvert jobbából, melylyel országunkat akarta lesújtani.

A hűbérurak nem jelentek meg táborában, és, a kiket maga köré gyűjthetett, jobbára zsoldosok voltak, kikkel nem birt elég súlyt vetni a mérlegbe, hogy császári igényeit csakugyan érvényesíthesse. Az országot eképen eláruló Salamon sem tudott összeszedni nagyobb hadat, utálattal fordult el tőle mindenki, még volt pártosai is, a ki-ben szikrája élt a nemzeti érzületnek.

Augusztusban indult meg, s már őszig nagy sikereket nem vívhatott. Vajjon a németek betörő hadával szemben milyen taktikára szánta magát a honvédelem?

A hosszú harcokban, melyek kivált Szent István ideje óta dultak az országban, jelentékenyen megfogyott a magyar faj. Legutóbb a mogyoródi csatában hullott el a vitézek legjava, mint a krónikások felpanaszolják. Tanácsosabbnak vélték tehát Géza király s László herceg, hogy a döntő csatákat kerüljék, és Fabius Cunctator szerepét vállalják, miglen a császárt az országba beljebb csalják, s majd itt végeznek vele. — A harcászat e nemét egyébként nem kellett idegen néptől tanulniok, evvel győzték le a szittyák Dareios hadát, ezt használta atyjuk is: Béla vezér, tizenöt évvel ezelőtt, midőn III. Henrik két pontból indította meg seregét, hogy majd Fejérvárnál hadműveleti alapon egy basisban találkozzanak a csapatok. Tudjuk, hogy ekkor a magyarok taktikáján mily kudarcot vallott a büszke császár.

Most is erre határozták magukat Béla vezér fiai. A magyar sereg nyomról-nyomra beljebb húzódott úgy, hogy Váczig Henrik nagyobb csata nélkül be birt hatolni. Mindössze Semptétől tért ki Salamon három dandárral, hogy a nyitraiakat a mogyoródi kudarcért megbüntesse. Itt sem bocsátkoztak vele harcba, hanem a fentebbi tartózkodó taktika értelmében a vár bástyái közé zárkózott az egész nyitrai had.

Mindössze Oposnak volt alkalma megmutatni vitézségét a nyitraiak ellenében, kiket a vár kapujáig kergetett, közölük egy ifju vitézt megölt, maga pedig sértetlenül gyalog tért vissza, mert lovát kelevéz leterítette. Midőn bravouros tettéről értesült Henrik, nem minden megdöbbenés

nélkül kérdezte Salamont: «Van-e több ilyen vitéz a magyarok táborában?» Önfeledten így válaszolt Salamon — felébredvén benne a magyar büszkeség —: «Hogy van-e? Meghiszem azt, nem csak ilyen, hanem különb, nem is egy, de száma nélküli!» Ekkor így szólott Henrik: «Tégy le a reményről, hogy még újra magyar király leszel!»¹ Szó szerint a szöveg: S midőn a császár a Vág folyóhoz jött vala, Salamon, három hadosztályt vevén magához, Semptéről Nyitrára lovagolt. Kijövén pedig az ifjak, öszszecsapnak vala vele, most ezek, majd amazok szaladván, és sokáig seb nélkül küzdvén. Opos, az ezerből kiválasztott levente, ménjén ülve a város kapujára rohant, és a harcolókból egyet, mint a mennykő, lecsapott. A nyitraiak pedig társuk halálán megzavarodva, hangosan jajgatnak vala, Oposra gerelyeket dobálva, ménjét megölték. Maga azonban vitézül ellenállva, sértetlenül kimenekült. Azért innen visszatérve, a németek elbeszélték a

¹ Cumque venisset imperator ad fluvium Wag, Salomon acceptis tribus agminibus equitavit de Sempte super Nitriam. Exeuntes autem iuvenes confligebant secum nunc his, nunc illis fugientibus, et diu sine vulnere certantibus. Opus miles electus ex milibus sedens super dextrarium suum irruiit super portam civitatis, et unum de pugnantibus fulminavit. Nitrienses vero, de morte socii sui turbati, acriter ingemebant et in Opos iaculantes lanceas, dextrarium suum interfcebant. Ipse autem fortiter eis resistens illesus evasit. Inde ergo reverentes Theutonici narrabant imperatori audaciam Opus et incredibilem eius potentiam in proelio. Imperator autem accersito eo magnis eum laudibus commendavit et verbis dulcibus gratificavit. Quesivitque a Salomone, si apud Geysam et Ladizlaum essent multi tam boni milites? Salomon autem intendens laudare hungaros impremeditate respondit: «Multi sunt inquires, etiam multo meliores». Cui imperator: «Si ita est, talibus militibus repugnantibus non recuperabis regnum». (Képes Kr. 189. l.)

császárnak Opos merészségét s a csatában való hihetetlen hatalmát. A császár pedig magához hívatta őt, nagy dicséretekkel halmozta el, s édes szavakkal kedveskedett neki. S kérdezte Salamon-tól, ha vajjon Gejza — és Lászlónál van e sok oly jó vitéz. Salamon pedig, dicsérni szándékozván a magyarokat, megfontolatlanul felelte: «Sok van, — ugymond — sokkal jobbak is». Erre a császár: «Ha ugy van, ilyen vitézek harcolván ellened, nem szerzed vissza a királyságot!»

Majd a Zsitva, Garam és Ipoly folyón áthaladva, kerülő uton juthattak el Váczig. A Duna völgyén bajosan törhettek át, mert itt Nagy-Maros, Dömös, Verőcze és Bogdány között a sziklagátak megett erős ellenállásra találhattak volna: ezen gátaknak s őrhelyeknek nyomait látom én ott még ma is, mint előbb leirtam. Ámde hol volt ekkor a magyar sereg? Pauler azt véli, hogy a Csalóközben vont a magát, hová a német sereg a vizek miatt nem férhetett. E vélemény azonban alig állhat meg, mert Henrik táborát a Dunán hajócsapat is követte, s a hajókon könnyen kiköthettek volna a szigeten. Igaz ugyan, hogy a Csalóközben a régi okmányok szerint hadászati gátakat is találunk, így Mizseren, Diened mellett, a sziget elején, Várbogya mellett a sziget lábánál, Eberhardnál, Bélvatánál és Karcsák mellett a szigetnek derekában és így tovább. Hogy azonban a Csalóközön védelmi állást foglaltak volna el a jelen esetben, azon két hadászati okfölből kételkedem, mert e felfogás ellenkezik a németek hadmozdulatával. Képtelennek látszik

ugyanis, hogy Henrik vezérei be ne látták volna a veszélyes helyzetet, ha hátuk megett a magyar sereg elvágja az összeköttetést a hajóhaddal: az élelmezés forrásával, s ha menekülés esetében elzárná Németország felé a tábor utját. Ugy vélem, egy vezér sem menne el közönyösen az ellenség tábora mellett, s a sereg háta megett nem engedne az ellenségnek szabad kezet. Még sakkozni sem tud az, ki elnézi, mint kerül háta megé ellenfele.

De másként is a magyar sereg szempontjából sem fogadható el e nézet. A magyarok feladata az volt, hogy az ellenséget folyton fárasszák, s így nyomról-nyomra kellett előtte hátrálniok, felhasználva az egyes erődített helyeket a támadásra, mint a nyitriaiak tevék, az élelmet s takarmányt el kellett pusztítaniok, végül a legalkalmasabb helyen döntő csatában megsemmisíteniök a németet. Így tett Suwarov Napoleon ellenében még nem is olyan nagyon régen. Szakasztottan így tett Béla vezér III. Henrikkel is, miglen Bodajk, Vértés és Bársonyos körül szétforgácsolták a német tábort a vitézek.

Atyjuk példáját követték hát a hercegek is, és az országba mindig beljebb vonultak egész Szent-Endre szigetéig, hol a pilisi hegyekre támaszkodva várták a kedvező csataalkalmat.

Ha megtekintem Vácznak helyrajzi viszonyait, azon meggyőződésre jutok, hogy éppen e hely volt kiszemelve a német had tönkretetésére. Géza és László ugyanis jól ismerték e vidéknek harcászati előnyeit, hiszen itt várták Salamonnak támadását két évvel előbb.

Tudták, hogy ide futnak, mint gócpontba, Közép-Magyarországnak hadászati vonalai, s egy részről, míg itt biztos támaszpontokat remélhetek találni, addig más részt az idegen nép seregének vereségére is bizton számíthattak járátlan-sága miatt éppen úgy, mint előbb Mogyoródnál.

Ilyen gátvonal, mint már fentebb említettem, délkeletről huzódik Vác alatt a Hétkápolnának, innen Tótfalunál a bogdány-visegrádi hegygerincre, a másik Vác felett vonul Csővártól a Naszal-hegyre, innen kősziklákon és kőrákásokon át a Katalin-pusztára s a diósjenői hegyekre. A pilisi hegy s a jenői bércek szintén ilyen gátfalakkal vannak megerősítve. Továbbá, a ki ismeri a pilisi bérceket, az ott elismeri a természet által erősített helyek hadászati fontosságát.

Szent-Endre szigetéről tudott Géza hatni a német seregre, mely itt közel esett kezének ügyében. A német krónikások a hadviselés sikertelenségének magyarázatául vesztegetést emlegetnek, de ezt bajos elhinni egymagában. (Gejza király azonban hallván, hogy a császár Vácra jött, okos tanácscsal élve, megkisérttette s megkörnyékeztette az aquilejai érseket, kinek tanácsait a császár legtöbbször megfogadta, egyuttal minden német vezért is, ígérve nekik sok pénzt, ha a császárt visszatérítik.)¹

¹ «Rex autem Geysa audiens imperatorem pervenisse Vaciam prudenti usus consilio iussit attemptare et demulcere patriarcham Aquilegiensem, cuius consiliis imperator plurimum auscultabat, simul etiam omnes duces Theutonicorum promittens eis multam pecuniam, si imperatorem reverti facerent». (Képes 189–190. l.)

A vesztegetést a németek hirdetik, én ellenben azt vallom, hogy inkább a harcászat be nem vallott eszközeivel is hatott rájuk. Ennek kell tulajdonítani, nem a mesterségesen készített vakzajnak, az éjjeli csatariadalt, mely a német tábornok felzavarta. Valószínűtlen az, hogy a császár e harci zaj megijeszti, ha komolyan akart harcolni, vagy ha nem félt volna a magyar seregtől.

Tény azonban, hogy Henrik szégyenszemre visszafordult akár azért, mert az idő előrehaladt, őszre hajlott már, akár az üldöző sereg elől, mint Lampert német krónikás szavából sejtjük, de az tény, hogy kudarcot vallott, ki bejövén nagy hűhóval, itt egy csatát sem vívott; bejött, hogy őt császárként uraljuk, és visszament üres kézzel a hűbérjog elismerése nélkül.

Elmondhatjuk, hogy e válságos alkalommal a Gondviselés fegyver nélkül őrizte, s a magyar hadak kardcsapás nélkül védték meg Magyarország függetlenségét és önállóságát.

Megigérte ugyan a császár Salamonnak, hogy jövőre majd másképen fog fellépni, de ez csak pusztán biztatás maradt, mert éppen egy évre ez esemény után 1076-ban kimondatott fejére az *excommunicatio maior* (nagyobb kiközösítés), mely megingatta fején a császári koronát. Ha másoknak kedve telik Canossa ellen zajongani, hová vezekelve ment fel Henrik, ám teljék, az eseményt a történelem évlapjáról evvel le nem törlik, de nekünk, magyaroknak, nemzetünk szempontjából nincs semmi okunk, hogy a pápa ellen berzenkedjünk. Mi áldjuk a Gondviselést, hogy az erkölcsi

hatalom győzedelmét megengedte a nyers, anyagi erőszak felett. Ha VII. Gergely a német császárok gögijének szarvát le nem törí, a népek szabadsága siratja meg, legelső sorban is a magyar birodalom vallja kárát.

A mit Róbert Károly idején — a pápák avi-gnoni fogságában — fizettünk, az tisztán egyházi természetű adomány volt, mint például ma a péterfillér. Ez a kanonjogban fel van véve, mint a pápai szék censusa, kötelezettségét pedig az egész nyugat elfogadta.

Marczali Henrik nem tagadja ugyan a német császár tárgyalt követelésének veszedelmét, de viszont a pápát is arról vádolja Gézához küldött ügyiratainak egyes részleteire támaszkodva: «Most már — ugy mond — nem is egy, hanem két külföldi hatalom jelentkezett a trónviszály következtében, mely a magyar koronát legszebb gyöngyétől akarta megfosztani, függetlenségétől.» Történeti adatokkal igazolja be, s ne egyes szavakból s elejtett kitételekből, hogy a pápaság meg akarta volna fosztani önállóságától, politikai szabadságától hazánkat! Ez állítása is, mint annyi más, elhamarkodott és tulmerész. Hozza fel, mikor fizettünk mi politikai adót, fejenként csak egy hitvány denárt is, ha csak az ugynevezett péterfilléreket nem érti ennek, melyeket — mint elébb mondtunk — az egész nyugat önként a pápai szék congruájának tekint! A hűbérnek melyik szolgalmányát teljesítők mi Rómával szemben? VII. Gergely is azt hangsúlyozza, hogy alattvalóit nem szolgálknak, hanem fiainak fogadja. Mi, önállósá-

gunk jelvényét: a sz. koronát, Rómából kaptuk, s ha ezt említi a pápa, ez annyit jelent, hogy függetleneknek kell maradnunk a német hűbértől, mert nem a császár zsámolyánál van jogaink forrása. Ha ezt a pápa a császárral való küzdelmében felhozza, azt az idők viszonyából kell értelmeznünk.

28. Salamon küzdelmeinek végső felvonása.

Miután Isten jóvoltából így kivivta a nemzet Géza s László vezérlete alatt függetlenségét és az ország önállóságát, a Salamon ellen folytatott további küzdelem másodrendü fontosságú kezd lenni. Ha a kigyónak méregfogát kiveszik, könnyen elbánhatnak már vele.

Géza és László főembereikkel csak belügyi kérdésnek tekintik ezentul Salamonnak minden lázongását. Egyedül ő maga nem akarja még most sem belátni helyzetének balra fordulását, és hajthatatlan lelkülete még jobban kihívja — hogy úgy mondjam — sorsát önmaga ellen.

Pedig beláthatta volna, hogy reményei nem csak füstbe mentek Henrik eredménytelen hadjáratával, hanem ezenfelül még másképen is ő lett a vesztes. IV. Henrik testvérhugát: Juditot, haza vitte, anyjáról sincs már említés, talán ezen időközben meghalt, így most csakugyan árván maradt a trónjától és családjától megfosztott király, de azért sokkal dacosabb volt, mint hogy hajlandó

lett volna engedni. Megvetvén ugyanis lábát Mosony és Pozsony várában, dacolni mert az országgal, dacolt jobb meggyőződésével is.

Talányszerű e kitartás, mert hát mi e két vár az országhoz képest? De vajjon László kardja miért nem bírta e várak kapuit megnyitni? A krónikában azt olvassuk, hogy Pozsony várát csakugyan körülfogta. Ennek okát a fentebbi megjegyzésben keressük. A tüzoltók is éppen így tesznek, ha sikerült nekik a lobogó lángot megfékezniök. Patog, röpög még az égő szarufa, de a tűz már tovább nem harapózik, békén hagyják, hogy magát végképen eleméssze.

E két vár köze egyébként fontos hadászati (stratégiai) vonal volt, melyet gátak s a Duna folyam védelmeztek, mely gátvonal, mint az ország kapuja («Porta Regni») szerepel. Erre menekült Péter király Németország felé, de a mosoni kaput előtte elzárták, a mint a krónikások írják, többi közt a Budai Krónika. «Péter király pedig látván, hogy a magyarok egy lélekkel csatlakoztak Endre s Levente vezérekhez, maga németeivel futásnak eredt Mosony felé, hogy onnan átmenjen Ausztriába, de kimenekedni nem tudott, mivel közben a magyarok az ország kapuit és kijárait előbben elfoglalták.»¹

Itt fogták el I. Endrét is, midőn Béla ellen csa-

¹ «Petrus autem rex videns Hungaros unanimiter adhaesises ducibus Endre et Leventhe, ipse cum suis Theutonicis fugam iniit versus Musun, ut abinde in Austriam pertransiret, sed evadere non potuit: interim enim Hungari portas et exitus regni primo occupaverunt. (Podhrádczky kiad. 100. l.)

tát vesztett.¹ (Endre király pedig Németország felé futott, de ki nem menekülhetett, mivel a mosonyi kapuknál elfogatott.)

Magyaróvárnak és Mosonnak később is nagy szerepe volt, mint az ország főfontosságú védelmi pontjának. Így a kereszties hadak idején Kálmán korában, majd az Ottokár elleni küzdelemben, ki 1271. okmányában azt írja, hogy a magyarokat Mosonyba és Óvárra kergette, majd meg hidakat építve a Lajtha mocsarain, be is vette.

Még 1529-ben is nagy súlyt fektet Mária királyné Magyaróvárra, melyet az ország határvárárnak nevez, és fontossága szempontjából két várnagygyal őriztet.²

Ezen védelmi vonalak tanulmányában 1897-ben e vidéken járván, gondosan kerestem ezen gátak nyomait, de azokat már vagy a Lajtha vize elmosta, vagy a vízszabályozásnál használták fel vizgátaknak, így csak homályos nyomaira akadtam. Legjobban meglátszott még Óvár határában a válóút templomának helyén — (Gescheide-Kirche). — Itt ugyanis az országut elágazásánál kápolnát építettek egykor a magaslaton, s így ennek környékén megmaradt a sánc is. Kossuthányi Ta-

¹ Rex autem Andreas fugit versus Theutoniam; sed evadere non potuit; captus est enim ad portas Musun. (Budai Kr. 115. l.,) Bécsi Képes 51. caput. 165. l., Kézai: Lib. II. cap. III. §. 2. 57.

² Cum videamus castrum nostrum Óvár in confinibus regni Hungariae esse situm; et tempore hoc presenti propter varios bellorum tumultus ea esse; ut non parum curae, diligentiae, sollicitudinis et laboris sit adhibendum ad uniuscuiusque arcis et castris tuitionem praeterea nos volentes se curae esse, de diligenti arcis ipsius nostri Óvár custodia adiunximus . . . etc.* (Hazai okmánytár II. kötet 277. §. 440. l.)

más, akkor magyar-óvári gazdasági akadémiai tanár urral együtt állapítottuk meg e tájon a gátak maradványait.

A magyar-óvári mostani várdaépület nem jut fel ama korig, újabb keletü körsáncokkal, vizárkokkal van kerítve, de már ez sem ama régi.

A mosonyi várnak pedig már nyoma veszett, és csak a néphagyomány emlékszik róla, mely az uradalmi tiszt belső telkében levő emelkedést tartja a hajdani vizvárnak: ezt a leletek is igazolják.

E váraknak főjelentősége abban állott, hogy gócpontjai voltak a rábamenti s pozsonyi gátak vonalának. Ezen gátak létezését okmányokkal lehet igazolni, most hitelére csak annyit mondok, hogy néhai jó emlékü Kandra Kabos is igazolta ebéli véleményemet, és «Aba Sámuel király» címü könyvébe való igazként felvette.

De, hogy visszatérjünk Salamonhoz, vele 1077-től keveset törődtek, védőúrának: IV. Henriknek, betörésétől már nem kellett tartani. Ezen évben a bukott királynak reménysugára támadt, hogy még jobbra fordul sorsa, ha unokatestvérei békejobbát elfogadja, melyet ezek rokonilag nyujtottak feléje.

A gyengéd lelkületü Géza ugyanis ugyanazon szegszárdi zárdában, hol két év előtt Salamon a hadjáratot ellenében kimondta — ünnepelte 1076-ban a szent Karácsonyt. Dezső kalocsai érsek végezte a szertartást, és szentbeszédében a béke ünnepén békére hívta fel a királyt. Erre a kegyes lelkü fejedelem eltávolítá a templomból a hiveket, s könyvek között nyilvános gyónást tett arról, hogy a megkoronázott királytól: Salamon-

tól, elvette az országot. De ígérte, hogy jóvá teszi, s a püspököket felszólítja a közvetítésre, kik abban állapodtak meg, hogy birja Géza az ország harmadát s a királyi címet, a többit engedje át Salamonnak. A követség járt ide-oda, s az egyezkedés hosszúra nyult. Feltehető Salamon lelkületéről, hogy ellenvetést kovácsolt a Gézának adandó királyi címből. Ezért vagy más egyéb okból az egyezkedés ügye elposványosodott, miglen a szelid lelkű Géza 1077-ben április 27-én csendes halállal jobb létre szenderült.

A megboldogult király nemes ajánlata igazolja, hogy önzetlenül küzdött Salamon ellen a mogyoródi csatában, nem a koronát kereste, melyet elfogadni váltig vonakodott, és kész volt ismét visszaadni, hanem az ország javáért s nemzete függetlenségeért küzdött, így egyike marad politikai életünk legszebb jellemeinek.

Géza halála után a magyarok mit sem akartak tudni Salamonról, ki az országot így elárulta, s Lászlót erkölcsileg kényszeríték a királyi szék elfoglalására. Ő azt tüzte ki feltételül, hogy Salamon előbb mondjon le a koronáról, és lépjenek vele méltányos szerződésre. Ennek sem volt semmi eredménye, mert az egyezés napról-napra húzódott Salamon dacos jelleme miatt. Csak későn állott kötélnek, midőn belátta, hogy rajta már semmi sem segíthet, ráadta fejét a tisztes szerződésre 1081-ben, de csak azért, hogy ujólag megbánja.

Tudjuk ugyanis, hogy állhatatlan lelke ismét felzendült, és László király ellen támadott ugy,

hogy fondorlatai miatt a visegrádi várnak azon tornyába kellett zárni, mely nevéről még mai nap is «Salamon tornyának» neveztetik. Szomoru emlék ez, mely, mint felkiáltójel, áll ott a sziklán s lenn a Duna tükrében, mintha lelkünkhöz kétszeresen is akarna szólni.

1084-ben ünnepe volt Magyarországnak: Istvánt, Imrét és Gellértet szentekké avatták. Ez alkalommal Charitas apáca tanácsára László szabadon bocsátva Salamont, kibékült vele. A börtönből megszabadult Salamon lelke azonban a harag bilincseit azontul sem bírta lerázni: titkon újra Németországban járt, hol Regensburgban nejét felkereste, ki, mint mondják, büszkén elutasítá a bukott királyt. Borzasztó megaláztatás volt ez, mely lelkét fenekéig feldulta.

Nem volt hát lelkének maradása, világgá ment, miként Kain, vad haraggal. Előbb Moldvába tért a kunokhoz, és a fejedelmet: Kuteszket, harcra szólította Magyarország ellen. 1086-ban csakugyan be is tört az, és Salamon kalauzolta, tüzzel, vassal pusztította saját országát egész Ungvárig. Vörösmarty verse jut itt eszünkbe, melyet a dühögő Salamon szájába ad:

«Átok reád, magyarok hazája,
Átok reád, te pártos, büszke nép.»

Hirtelen meglepte őket gyors hadával sz. László király, kitől, mint a sólyomtól a seregély, csak tépett szárnyakkal tudtak megmenekülni, mint a krónikás mondja.

Majd a kunokat elhagyta, s éppen úgy, mint az elzülött iszákos, ki fokról-fokra sülyed, csak

hogy italának éljen, az elzülött Salamon is világfájdalmában vértivornyára szomjuhozott, és céltalanul oda tartott, hol a vér legbővebben folyt.

A bessenyők közé vitte vágya, kik Görögország területén laktak, de folyton lázongtak. Ezekhez csapott fel, s harci kedvüket még inkább felgyújtá a görögök ellen. Itt azonban utólérte a Nemezis. A csata elveszett, és a külföldi krónikások (Bernoldi: Chronikon 456. 1087-ik évhez) szerint elveszett a boldogtalan Salamon is. A ki mindig szemben állott a harcban, most sorsának gunyjára futás közben találta meg végre valahára nyugtalan életének végét, mint a tomboló zivatar.

A mi krónikásaink azonban kegyes szívvvel azt jegyzik fel róla, hogy végtére mégis magába szállott, és, miként a zivatar után kiderül, béke száll a mezőre, az égen felragyog a szivárvány, úgy történt Salamonnal is az Ur nagy irgalmából: remeteként vezekelte le életének nagy tévedéseit. Egy izben — így részletezik — a szegények sorában állt adományt kérve, s a kegyes László adakozása közben felismerte, de, midőn később kerestette volna, nyoma veszett, eltűnt, és Póla vidékének sziklabarlangjában fejezte be szomorú életének megrendítő drámáját.¹... («innen barátságában

¹ . . . in veste Monachali deinde Albam venit. Et cum Ladizlaus frater in porticu ecclesiae Beatissimae Virginis manibus propriis pauperibus elemosynam erogaret, ipse ibi inter eos dicitur accepisse. Quem mox cognovit Ladizlaus, ut conspexit. Reversus autem Ladizlaus a distributione elemosynae, inquiri fecit diligenter, non quod ei nocuisset; sed ille malum praesumens ab eodem, secessit inde versus mare Adriaticum, ubi in civitate vocata Pola, usque mortem, in summa paupertate, in poenitentia finiens vitam suam, in qua et jacet tumulatus» (Kézai: Liber II. cap. IV. §. 2. 64. lap.)

Fehérvárra jött, és, midőn bátyja: László, a Boldogságos Szűz egyházának oszlopcsarnokában a szegényeknek tulajdon kezeivel könyöradományt osztogat vala, mondják, hogy azok között ő is (Salamon) kapott. László, hogy ránézett, csakhamar megismerte. Visszafordulván pedig László a könyöradomány osztogatásától, szorgosan kerestette, nem azért, hogy ártson neki, de az, rosszat véltől, innen az Ádriai-tenger felé távozott, hol Pola városában halálig a legnagyobb szegénységben, bűnbánatban végezvén életét, abban fekszik elhantolva is. »)

Akár legyen igaz Salamon megtérése, akár nem, én Kézai és Thuróczi («Ám Salamon király portyázó kunokkal Bulgáriába s Görögország végvidékére nyomult, hol a görög császár serege irgalmatlanul megverte őket úgy, hogy belőlük nagyon kevesen menekedtek. Mivel, midőn a kunok a nagy sok vértezett (ellent) látták vala, nagyon megijedtek, és sietni kezdettek, hogy a Dunán átmenjenek, mielőtt az ellenség őket körülnézé. Azért, kiknek vérteik nem valának, a könyöség folytán gyorsabban haladtak előre. Salamon s övéi és más vértezették fegyvereik súlyától gátolva lassabban követik vala előrehaladó társaikat.

És tél vala, és sűrűn havazott, szemük tele lett hóval, s a sűrű hótól nem láthaták társaikat, kik őket megelőzték vala, s így hiába bolyonganak. De az ellenség is sarkukban üldözé őket. S midőn valamelyes puszta üres várhoz jutottak, belé hatoltak, s egész nap s éjszaka ottan

maradtak. Az ellenség azonban mindenünnen körülvette a várat. A megszálltak pedig látván, hogy éhen vesznek, inkább választották harcba meghalni, mint éhen veszni. Virradatkor tehát kimentek az ellenségre, s megölőkkel veszttek együtt, és azokból is többen-többet legyilkoltak, kik őket öldösék. Salamon király azonban kevesed magával futva alig-alig kimenekedett, és könnyű futamban a Dunán átment, mert jég borította azt. S, midőn valamelyes nagy berekhez jutott vala, azt mondotta övéinek, hogy a lovak pihentetése végett kicsit szünetljenek. Maga pedig, letevén pajzsát, tettette, hogy tüstént visszatér, s az erdőség árnyékos részeibe ment: övétől, kik semmi ilyet nem sejtettek, eltávozott, és nem is jelent meg többé soha. Hiszen annyi viszontagságtól megtörve, üdvösséget kereső lelkülettel megajándékoztatva, maguk a viszontagságok keményebbé nem tették, sem a legfelségesebb Isten igazsága ellen nem tusakodott dacosan, hanem a legirgalmasabb Isten fenyegető kezét érezte, s az elkövetettek szívére vevén, felsóhajtott, s a mennyire emberi belátással gondolható, szívének töredelmével s elégtételével bűneit megbánta. Igazán szerencsés kényszerűség, a mely jobbulásra hajt, mert valóban szükségszerűleg következik, hogy, a kit a világ gyűlöl, azt Isten szeresse. Lám, Salamon királynak királyi kényben nevedett nemes teste fáradtan porban s hamuban fekszik, és, a ki előbb mulandókért harcola, most egyedül mennyieikre törekszik. Ugyanis éltének egész idejét zárandoklás- és imádságban, böjtölésben s virrasztás-

ban, vezeklésben és esedezésben töltötte. Magyarországon is látták egyszer Kálmán király idejében, de mindjárt eltűnt, és soha sem jelent meg többé. Elköltözött pedig e világból az Urhoz, és eltemettetett Pólában: Istria városában)¹» és a Képes Krónika ezen elbeszélésében

¹ «At rex Salomon cum latrunculis Cunorum invasit Bulgariam et confinia Graeciae, ubi ab exercitu imperatoris Graeciae miserabiliter sunt percussi, e quibus pauci valde evaserunt. Cum enim vidissent Cuni magnam multitudinem loricorum, timuerunt valde coeperuntque valde festinare, ut transirent Danubium, priusquam a hostibus concluderentur. Qui ergo loricas non habebant celerius prae levitate praecedebant. Salomon autem et sui atque alii loricati armorum pondere praepediti praecedentes socios tardius sequebantur. Et hiems erat, ningeatque densissime, repleverantque nives oculos eorum, et praeoccupante nivium densitate non poterant videre socios suos, qui praecesserant. Errantes itaque ferebantur per inania. Sed et hostes persequabantur eos cominus. Cumque devenissent ad quoddam castrum desertum et vacuum intraverunt illuc, et tota die et nocte ibidem manserunt. Hostes autem circumdederunt castrum undique. Obsessi vero videre se periculo famae perire, elegerunt magis pugnando mori, quam fame periri. Summo itaque diluculo exierunt in hostes et simul cum interfectoribus suis interierunt et quamplures ex eis occidebantur, qui eos interficiebant. Rex autem Salomon fugiens cum paucis vix evasit, et facili cursu transivit Danubium, quia glaciatus erat. Cumque venisset ad quoddam nemus magnum, dixit suis, ut pro recreandis equis paululum pausarent. Ipse vero, deposito scuto, finxit se confestim reversurum, et abiit in opacas partes silvarum: suis nihil tale opinantibus absentavit se ab illis, nec unquam ultra comparuit. Fractus quippe tot adversis, visitatus a spiritu salutari, qui ex ipsis adversis non est durior effectus, nec contra iustissimam Dei veritatem libero pugnans arbitrio, sed manum misericordissime corripientis Dei sciens, in recordatione commissorum ingemuit et quantum iuste humanitatis arbitrato pensari potest, cum cordis contricione et satisfactione de peccatis suis penituit. Vere felix necessitas, que compellit ad meliora; nam revera necesse est, ut quem mundus odit, diligatur a Deo. En nobile corpus regis Salomonis, regalibus deliciis educatum, iacet in pulvere et cinere fatigatum, et qui prius pugnabat pro temporalibus, nunc solum intendit caelestibus. Totum enim tempus vitae suae in peregrinatione et oratione, in ieiuniis et vigiliis, in laboribus et obsecrationibus consumavit. Visus est etiam semel in Hungaria

nem annyira a puszta tényt vizsgálom, mint inkább a középkor hitének megnyilatkozását, midőn nagy vétségek is dultak, de viszont nagy vezeklés is járt érte, melylyel a legnagyobb gonosz is reménylhetette bűneinek bocsánatát. Manap nincs meg e reménység, helyébe a sivárság foglalta el a meghasonlott lelkeket. Nincs vezeklés, nincs az irgalom és igazság kiegyenlítése, hanem napi minden van helyette az öngyilkosság, a kedélybetegség, megőrülés, kétségbeesés és a végső elzülés

Marczali e krónikai részletet ezen megjegyzéssel toldja meg: «Ezen elbeszélés tisztán szerzetesi szellemet lehel, és ellenmond a lélektani valószínűségnek.» Mi azonban tudjuk, hogy a történelem számtalan esetét nem lehet megfejteni a puszta természeti okfökből, sem belátni az értelem egyszerű világával. Természet feletti mozgató okot kell keresnünk és a kegyelem működését a történelem legbensőbb rugóiban. E nélkül nem értjük meg az ó-szövetséget, sem az új-szövetség korszakában az egyház titokzatos életét.

29. A váczi székesegyház és a csodás szarvas regéje.

Hátra van még, hogy azon fogadalom teljesítését is tárgyaljuk, melyet Géza herceg a mogyoródi csata előtt tett.

Láttuk fentebb, hogy, midőn Vácz környékén

tempore regis Colomanni, sed statim delituit, nec unquam amplius comparuit. Migravit autem ex hoc seculo ad dominum et sepultus est Polae, in civitate Istri . . .» (Képes Kr. 62. caput 195–196. lap.)

a csatatervről tanácskoztak, Lászlónak égi látomással adatott tudtára a győzelem és Géza bátyjának megkoronáztatása. Mire Géza azt felelte, ha ez csakugyan beteljesedik, a Boldogságos Szűznek, Isten anyjának, tiszteletére egyházat építtet e helyen.

Nem is feledkezett meg e fogadalmáról, hanem, alig hogy a koronázás ünnepélye elmúlt, László testvérével a tanácskozás helyére sietett, hogy fogadalmának megfelelőleg kinézzék ott az építendő templom számára a legalkalmasabb helyet.

A krónikás párvonalat húz Jákob patriarcha és Géza fogadalma közt, és az ősatyákhoz Bételben mondott szavához hasonló kifejezést ad a herceg ajkára: «Ha velünk leend az Isten, és megőriz bennünket ellenségeinktől, és ha majd a látomás beteljesül, egyházat építek e helyen a Boldogságos Szűz Mária-, Isten legszentebb anyjának, tiszteletére.» Ebből látszik, hogy az idézett beszédet nem szóról szóra kell venni, hanem a jelentés szellemében. Valóban, e két esemény közt sok körülmény egybe hangzó: így a látomás, az Ézsautól való menekülés, Jákob kiválasztása, ámde azért Géza bajosan idézhette a szentírás ezen helyét, csak a krónikás adja ajkára.

A szarvas csodás látományát sem szó szerint értelmezem, hanem körülírással. Hirtelen szarvas jelent meg előttük, a mint ott a helyet nézték, és úgy tünt fel, mintha agancsainak csápjain gyerityák égnének. Majd futásnak eredt, azután megállapodott, és azon helyen megdobbantá lábával a talajt. Tegezre kaptak a kiséretükben levő vité-

zek, de, a mint feléje nyilaztak, a Dunába veté magát, és nyoma vészett. Tanakodtak, mit jelent ez. És rájött László, hogy ez éppen azon hely, melyen a fogadalmi templomot kell építeni.¹ «(A koronázás után pedig azon helyre jövén, hol a látomány történt, és öccsével: Lászlóval, a Szűzanya tiszteletére építendő egyház alapjának helyéről kezdettek értekezni. S míg ott állnak vala Vác mellett, hol most sz. Péter apostol egyháza van, egy szarvas jelent meg, melynek agancsai égő gyertyákkal voltak tele, s kezdett szaladni szemük előtt az erdő felé, s ama helyen, hol most a zárda van, megszegte lábait. Midőn a vitézek rányilaznak vala, magát a Dunába vetette, és szemük elől eltűnt. Látván ezt szent László, szól: «Valóban nem szarvas, hanem Isten angyala vala.» És mondotta Gejza király: «Mondd meg nekem,

¹ «Post coronacionem autem veniens in locum, ubi facta visio fuerat, et coeperunt cum fratre suo Ladizlao proponere de fundamento ecclesiae ad honorem Virginis matris fabricandae. Et dum ibi starent iuxta Vaciam, ubi nunc est ecclesia beati Petri apostoli, apparuit eis cervus habens cornua plena ardentibus candelis, coepitque fugere coram eis versus silvam, et in loco, ubi nunc est monasterium, fixit pedes suos. Quem cum milites sagittarent, proiecit se in Danubium, et eum ultra non viderunt. Quo viso beatus Ladizlaus ait: «Vere, non cervus, sed angelus Dei erat.» Et dixit Geysa rex: «Dic mihi, dilecte frater, quid fieri volunt omnes candelae visae ardentis in cornibus cervi?» Respondit beatus Ladizlaus, non sunt cornua, sed ale, non sunt candelae ardentis, sed penne fulgentis, pedes vero fixit, quia ibi locum demonstravit, ut ecclesiam beate Virgini non alias, nisi hic aedificari faceremus. Ut autem locus primae visionis non sit sine edificio, a Geysa rege et suis fratribus decretum est, ut ibi cappella in honore (sic!) Petri beati: principis apostolorum fundaretur. Rex igitur Geysa fundavit ecclesiam Vaciensem et dotavit eam prediis multis et possessionibus. Non solum ecclesiam illam, verum etiam Budensem, cui constituit tributum de Pesth et tres villas in Simigio, ac ornamenta preciosa » (Képes Kr. 187. l.)

édes öcsém, mi akar az égő gyertya lenni, melyet a szarvas agancsain láttunk?» Szent László felelt: «Nem szarvak, hanem szárnyak, nem égő gyertyák, hanem ragyogó tollak azok, lábát pedig azért szegte meg, mivel ott a helyet mutatta, hogy a Boldogságos Szűznek egyházat ne másütt, csak itt építtessünk.» Hogy azonban az első látomás helye sem legyen épület nélkül, Gejza király s öcscsei elhatározták, hogy ott szent Péternek, az apostolok fejedelmének, tiszteletére kápolnát alapítanak. Azért Gejza király megalapította a váczi egyházat, és sok telekkel s birtokkal megadómanyoztta. Nem egyedül amaz egyházat, hanem a budait is, melynek a pesti vámot s három somogy megyei falut meg értékes diszruhákat s edényeket ajándékozott.)»

Hogy a legendákban többször előfordul a csodaszarvas, mely agancsai közt fénylő keresztet hord, gyakran látjuk: így szent Eustachiusnál, így később a rabváltó szerzet megalapításánál, így szent Hubertnél. Nincs is benne semmi képtelen, mert Isten örökszerű céljának szolgál törvényszerűleg minden teremtetett lény, és szent akaratát majd a harsogó égi háborúval, majd a viharban morajló nagy tengerrel, majd a virággal, a derüs napsugárral, majd a belső sugalat által közvetlenül, majd az angyal vagy az ember világosan érthető igéivel adhatja tudunkra. Tőle függ, kit bíz meg a hiradó tiszttel.

Nem is ezen szempontból teszek én itt észrevételt, hanem, mivel némi ellenmondást találtam abban, a mit a krónikás itt elbeszért a csoda-

szarvasról. Géza ugyanis futó gimet látott, és neki csak az volt rajta feltűnő, hogy agancsain égő gyertyák világítottak. László pedig angyalt látott benne, agancsait is szárnyaknak nézte, a gyertyákat sem tekinté egyebeknek, mint a szárnyak ragyogó tollzatának. Szóval: tagadja, hogy szarvas volt.

Melyik látomás volt hát a való? Ha ennek elbírálására tanukat szabad felhoznunk, akkor Gézának kell igazat adnunk, mert szarvast láttak a kíséret vitézei is, kik nyilakkal akarták elejteni, — ha angyalt látnak, ezt nem cselekszik, — és, hogy csakugyan erdei vad volt, mutatja, hogy félénk természetéhez képest neki vágott a szaladásnak, és menekvő utját nem a nagy rengetegnek vette, mely Vácz táján elterült,¹ hanem a Dunába vetette magát, és, mintha sebet kapott volna, eltünt a habok közt, s többé nem látták. Mindez elüt az angyalok megjelenésének körülményeitől, olvassuk bár azokat a szentírásban vagy a szentek legendáiban.

Ezen felül a tények is ellenkezni látszanak a fogadalmi templom helyének megjelölésében, mert, míg a krónikából a puszta térségen értjük a helyet azon ponton, hol a csodás szarvas jelensége történt, a régészet egyébről tesz tanúságot. Szerinte

¹ «Fuit autem ibi magna silva, et nemo in ea manserat; preter unum eremitam nomine Vacz, sanctae vitae et cuius nomine dux Geysa illi civitati, postea ibi constructae, nomen imposuit.»

(«Volt pedig ott nagy erdő, ebben senki sem lakott vala egy Vácz nevű szent életű remetén kívül, kinek nevééről Gejsza herceg azután az ott emelt várost elnevezte.»)

a Géza-féle fogadalmi templom a római castrum falai között épült, melynek bástyái még akkor magasan állhattak, sőt még ma is megvannak a római építkezés nyomai a barátok zárdájának telkén.

Egyebet látok én itt a szarvas megjelenésében, valamint ennek titokszerű vallásos értelmezésében. Egyik szerintem a nemzeti mondakörnek kedvenc tárgya, a másik az ős rege és a keresztény hit összeolvadása; ezeket szent László kötötte egy egészszé, ki egyuttal a nemzet hőse, valamint a keresztény lovagkornak dicsfényes daliája volt.

Kézaitól kezdve egymás után elmondják a krónikások Meotis tavának mesés szarvasát, melyet ős eleink vadászat közben üzőbe vettek, s mely őket a gázlókon átvezette szebb mezőkre. Hogy pedig ezt mindannyian csaknem szóról szóra előadják, ez, úgy vélem, arra vehető, hogy valamennyi egy forrásból meritett, t. i. a magyar nép ősmondáinak feljegyzéseiből. «Maguknak a magyar krónikák kezdetének ősz eredetéből következő: ugyanis, míg Hunor és Magor Nimród első szülöttei valának, atyjuktól külön sátrokban lakozának. Egy napon végre megesett, hogy, midőn a mezőségre vadászni kivonultak, a pusztában egy szarvas-üő futott vala előttük, melyet midőn szaladtában üldözve, a meotisi mocsarakba jutottak volt, és a szarvas-üő az erdők sűrű surjányosában eltűnt vala, még sokáig keresték, de rá nem bukkanhattak. Végre bebarangolván a mocsarakat, midőn azokat baromlegeltetésre igen alkalmasaknak látták vala, atyjukhoz visszamenve, miután tőle az enge-

délyt kieszközölték, minden holmijukkal eme meotisi mocsarak közé hatoltak, hogy ott tartózkodjanak.¹»

A Zichy-grófok cimere is innen ered, mely szarvasagancs közt levő keresztet ábrázol. Zicsia éppen Meotis felé esik. A Névtelennél más alakban olvassuk a szarvas regéjét: szerinte Böngyér fiának, a nagy országszervező Borsnak, jelent meg, és azon hegy élén építék Bars várát, a hol elejtették a futó vadat. (« . . . . a futásnak eredt szarvas előttük a hegyek ormaira hágott, de Bors sebes vágatásban hajszolva, a hegytetőn nyíllövészekkel megölte, s akkor Bors, midőn ama hegyeket körül megnézte volt, eszébe vette, hogy ott várát emel.»)²

De a legendákhitregéje is átvesziszent László életének leírásánál a szarvas csodás megjelenését, melynek előadása szerint az éhhaláltól a szentkirály táborát éppen a megjelent szarvasok s bölények csordája mentette meg az északkeleti erdők rengetegében.

¹ «Unde ipsarum Hungaricarum Chronicarum in primordiis sequitur: dum enim Hunor et Magor Nemroth essent primogeniti, a patre eorum separatim in tabernaculis habitabant. Accidit tandem, una dierum cum venandi causa ad campum processissent, et illis in deserto una cerva occurrisset, quam cum fugientem insequentes, in paludes Meotidas devenissent, et cerva eadem, in crebris silvarum satibus evanuisset, ipsi eandem diutius perquisitam, potuerunt invenire minime. Peragratis tandem paludibus eisdem, cum illas armentorum pro pascuis optimas fore conspexissent, redeuntes ad patrem, ab ipso licentia impetrata, cum omnibus ipsorum rebus in ipsas paludes Meotidas intraverunt, ibidem moraturi.» (Képes Krónika.)

² . . . cervus fuga lapsus ante eos, cacumina montium ascendit, quem Borsu celerrimo cursu persecutus ictibus sagittarum in vertice montium interfecit, et nunc Borsu, cum montes illos in circum aspexisset, in memoriam duxit, ut ibi castrum construeret« . . . (Anonymus Cap. 34)

Itt természetesen nem tárgyalom ezt eseményként, hanem hagyományként, mely a népek lelkében él, és alakot is abból ölt. «Ime, csodás dolog,» — így írja le a Névtelen karthauzi — «felkelvén az szent imádságról, és az tábor felé erede: hát ime nagy sok sereg szarvas és gimök eleiben jövének, és számtalan bialok, kik mind levetvén az ő keménységöket, nagy sziligyen a táborra menének...»¹

Szóval itt a csodás szarvasnál két különböző eszmekörnek elemei találkoznak: az ázsiai őshagyomány emléke s a nyugati művelődés új fogalmai. E kettőt hozza összhangba szent László, midőn angyalt lát a szarvasban, mintha mondta volna: «Ti csak szerencsejelt láttok a szarvasban, mely jó jelenésként kerül elétek a régi javasok hite szerint; én nem a régi varázsintést látom benne, mint őseink regéje után átalán vélik, hanem az Isten akaratának felsőbb jeladását.» — Ez a szentek belső világának megnyilatkozása, kik mindenben Isten szent akaratát keresik.

Nem is tartom rajongásnak, a mit szent László az angyal látomásáról máskor is mondott, mint fentebb láttuk. Manap a delejes suggestiók titokzatosságát fogadják el, én meg igaznak tartom a lélek megvilágításának felsőbb rendét.

Azt gondolom, a krónikás nem hiába jegyezte fel e dolgot, valamint a mogyoródi csata előtt a fehér cobolynak epizódját, melyet a vitézek jó jelnek vettek, győzelemnek olvastak a tátosok

¹ A carthauzi Névtelentől. Toldy F. 1859.

az áldozati állat zsigereiből; — nem hiába említi, hogy László az elhullott vitézek látára a régi gyógyászolási módon arcát s haját tépte, mint az anya szokta tenni, ha fiait siratja, — nem hiába hozza fel ugyanott a futó ellenség ádáz üldözését szent László visszahívó kürtszavának ellenére is, és a pogány vadságot, melylyel Vydnek holttestén megtorolták az elesett bajtársak halálát. Mindezt öntudatosan említi, mint a régi szokások maradványát, melyet szent László az új erkölcsök medrébe terelt olyképen, hogy nem szűnt meg a nyugati kereszténység hatása alatt sem kelet népének hagyományait fenntartani s megneemesíteni. Eddig ugyanis az ősi hagyományok tervszerűleg mellőzettek úgy, hogy a nemzeti elem a kereszténységben ellenségét látta.

Jól mondja Horváth Mihály: «A régi nemzeti szellem helyre állításának dicsősége — Béla jeles fiait — s ezek közt leginkább Lászlót illeti, ki is éppen ez okból maiglan legnépszerűbb királya lett nemzetének. Benne a kereszténység fogalmai s erkölcsi oly szerencsésen olvadtak össze a nemzeti szellemmel, hogy annyi megaláztatás után, melyet a belviszályok által idézett külbefolyás hozott a nemzetre, ő magasztos példánykép gyanánt állott a nemzet előtt világosan mutató, milyennek kell lennie a keresztény magyarnak.»¹

Bármily fogalmak keltek az előbb említett csodás esemény megjelenésén, tény az, hogy a

¹ Horváth Mihály—Hatvani: Magyarország története. 1860. I. kötet. 198. lap.

fogadalmi templomot László szava után azon helyen vélték felépíteni, hol a szarvas megállapodott.

Ezen templomot gyorsan fel is emelték, mert három évre rá ennek sírboltjában temették el Géza királyt.¹ («Uralkodott pedig három esztendeig, s eltemették Váczott a Boldogságos Szüz egyházában, melyet maga emelt.»)

Székesegyházat három év alatt felépíteni alig lehet, kivált olyan körülmények között, melyeknek még hazánkban az emlékszerű építészet terén azon időkben voltak határozók. Tudjuk ugyanis, hogy külföldről kellett építőmestereket szerezni, vagy legjobb esetben a pannonhalmi vagy szegzárdi bencések között kellett ily alkalmas egyént találni.

Itt újra felötlik a gondolat, melyet, mint mondtam, a régészet is igazol, hogy Géza voltaképen a rom falaiban még álló római castrumot alakította át székesegyházzá. A római Sopiana nevű municipium castrumát is ily módon építették ki — mint némelyek mondják — a pécsi székesegyházi bazilikává. Ilyen módon feltehetjük, hogy a vácsi székesegyház is három év alatt annyira kiépülhetett, hogy sírboltjába elhelyezhették a kegyes királyt. Lehet, hogy a nemes lelkű Erney szintén itt talált nyugvóhelyet, a mennyiben ama kifejezés, hogy László Bácszon temettette el, némelyek szerint Bácscon, de valószínű, hogy (ajak-

¹ Regnavit autem tribus annis et Vacie tumulatus in ecclesia Beatae Virginis, quam ipse construxit.» (Képes Krónika.)

hangcsere folytán) «Vác»-nak értelmezhető. E kifejezés alatt természetesen a keresztény szertartások tisztességét kell gondolnunk.

A római őrség ittlétét Pray «Hierarchia» című munkájában is állítja.¹ («... Hogy már itten sokkal előbb római gyarmat volt, nem csak a kiásott kövek feliratai, hanem a nem ritka római pénzérmek is bizonyítják . . .»)

Annak igazolására, hogy e tájékon volt csakugyan a római castrum, részemről is érv gyanánt felhozom a római bélyeges téglákat — mint már fentebb is említém —. Ezekhez most csak azt adom, hogy a vízvezeték azon csatornájában is, melyet Váczott általában a törökök csatornájának neveznek, szintén római téglákat találtam, — ezekből épült (sajátkezüleg vettem ki) «III. C. A.» betűkkel jelezve, melyet talán «*tertia cohors auxiliaris*»-nak olvashatunk.

Desericius még 1717-ben látta a régi székesegyház romjait, és még kiismerte a kőhalmaz között a castrumból bazilikaszzerűleg épített templom alakjának körvonalait, mely szerinte a pannonhalmi és lébényi egyházakhoz hasonlóan hosszudak s keskeny volt.²

¹ «Iam multo ante Romanorum Coloniam isthic fuisse non modo lapidum, qui eruti sunt, inscriptiones, sed nummorum non infrequens copia probabiliter arguat.» Pray «Hierarchia.» P. I. pag. 331.

² «Haud equidem in eo ipso situ, ubi hodie consistit ecclesia religiosa S. Francisci in latere collis occidentali. At in collis medietullo orientem versus tendebatur, quam ambiebat in quadrum domicilium sacerdotum canonicorum — adiuncto a latere episcopio —. Circiter anno aerae communis 1717. videram extans adhuc horum omnium triste rudus, Basilicae collabentis structura oblonga fuit, sed asstricta, qualis fere in sacro monte Pannoniae, vel in pago Lébény supra Jaurinum etc. fuere acervus lapidum et funesta congeries.» (Desericius: Hist. Vacien. Pag. 19.)

Desericius szerint a régi váczi bazilika nem egészen ott esett volna, hol ma a ferencrendiek zárdatemploma vagy, hanem inkább azon dombnak keleti oldalán. Minden esetre érdemes volna ezt behatóbban szakértő ásatásokkal is felderíteni.

A Képes, Budai, (Azért Gejza király megalapította a váczi egyházat.)¹ Pozsonyi s a többi krónikák szerint Géza alapította volna a váczi egyházat.² (A ki megkoronáztatása után a váczi egyházat alapította.) Ebből azt értelmezik a történészek, hogy nem csak a váczi székesegyháznak, hanem a váczi püspökségnek is Géza lett volna megalapítója, mit avval is indokolnak, hogy ezen egyházat nagy földbirtokokkal gazdagította a nevezett király; azonban ezt elfogadni csak úgy lehetne, ha kétségbe vonnók a Szent István által alapított esztergomi érsekség- s a 10 püspökségnek canonszerű alkotását. De az okmányoknak helyes értelmezése azt meg nem enged, hogy az egyik adatot a másik kedvéért megfosszuk hitelétől, hanem inkább azt javasolja, hogy az ilyen ellenmondások alkalmas módon kiegyenlíttessenek. Ha a váczit Géza alapította volna, a nagyváradi vagy másképen biharit pedig szent László, akkor a püspökségek tízes száma ki nem telik.

Hogyan kell tehát e két ellentétes történeti adatot kiegyenlíteni?

¹ «Rex igitur Geysa fundavit ecclesiam Vaciensem.» (cron. Pict.)
·cron. Budense et de Thuróc).

² «Qui post coronationem fundavit ecclesiam Vachiensem.»
(Pozsonyi: Lib. 2. Cap. 2. §.)

Tudom, hogy e kérdés megoldásával már sok jeles író foglalkozott, de, mivel dülőre egy sem vitte, szabadon csatlakozhatom a vitázók bármelyik csoportjához. Részemről inkább azokhoz csatlakozom, kik azt tartják, hogy igenis szent István volt úgy a váczi, mint a bihari egyházmegyék alapítója, de szervezője és földi javakkal gazdagítója s életképes berendezője a váczi megyének Géza király volt, a Biharról áthelyezett nagyváradinak pedig szent László, ugyanazok, kik e két megyének székesegyházát — mely annak középpontja s az összetartozásnak kifejezője — oly fényesen felépítették. Kézai szavát is, ki Gézát a váczi egyháznak alapítójául tünteti fel, így értelmezem.¹ (Gejzát . . . Váczott tették sirba, melyről mondják, hogy ő alapította.)

Az egyházmegyék szervezése ugyanis papok, hívek és templomok hiányában nem egyszerre született meg; kereteiket körülírta szent István, püspökeiket kinevezte, de szerves berendezését a későbbi időkre hagyta; székesegyházaikat sem emelhetette fel építőmesterek hiányában egy ütemre. Az olasz közmondás szerint: «Dal detto, al fatto c'è un gran tratto» (A szó és a tett között nagy még a hézag.) Más a törvényjavaslat, más a törvény végrehajtásának ideje.

Az egi megye hitéletének kezdetén is ilyen volt az eset: a mi emlékszerű egyházunkat sem építé Szent István, — mint Ipolyi történetileg s régé-

¹ «Geycha . . . . Vacie quam fundasse dicitur tumulatus.» (Kézai: Lib. II. cap. IV. §. 3.)

szetileg is igazolja — csak később épült fel — valószínűleg szent László alatt, ki az egri egyházmegyét bőkezűleg adományokkal elhalmozta, — a mi román izlésben épült székesegyházunk. De azért biztosra vesszük, hogy az egri egyházmegye alapítója mégis szent István volt.

A krónikák meg a hagyomány szerint Géza király az imént említett székesegyházon kívül még másik kápolnát is építtetett szent Péter tiszteletére Váczon ott, hol a hadi tanácskozást tartották a mogyoródi csata előtt.¹ (Hogy azonban az első látomás helye sem legyen épület nélkül, Gejza király s öccsei elhatározták, hogy ott szent Péternek: az apostolok fejedelmének, tiszteletére kápolnát alapítanak.)

E kápolna a krónikás idejében még fennállott,² (. . . . azon helyen, hol mostan szent Péter apostol kőkápolnája van), noha a tatár és török pusztítás idején a székesegyház is, a kápolna is elpusztult. Az elsőről Rogerius írja, hogy 1241-ben Feketevasárnap tűzzel-vassal pusztították el a tatárok, mely alkalommal harminc kanonok s a lakosság is a templom falai között találta halálát. Idő folytán ismét fel-felépült, úgy szent Péter temploma is, legutóbb hozzánk közelebb eső időkben a kuti boldogasszonyról nevezett kisprépostság címén Vürth kanonok bőkezűsége által.

¹ «Ut autem locus primae visionis non sit sine aedificio, a Geysa rege et eius fratribus decretum est, ut ibi capella in honorem beati Petri principis apostolorum fundaretur.» (Képes Krónika.)

² «. . . . in loco, ubi modo est capella lapidea beati Petri Apostoli.» (Képes.)

Ezen kívül Gejza király rövid uralkodása idején még az ország más tájékán is létesített egyházi intézményeket: kiváló ezek között a szent Kereszt-ről nevezett garammenti szent Benedek apátság.

A szent-benedeki monostor alapító levelének történeti fontosságát egyházi, helyrajzi, társadalmis jogi szempontból már többen tárgyalták, így utóbb Knauz is. Engem azonban ezen oklevélben az is érdekelt, hogy a Tisza tájékán felfelé huzódó gátárrkokat határjelzőkként helylyel-közzel megnevezi, melyek ősi hadászatunknak mind megannyi támaszpontjai.

Ezenfelül a budai társas káptalan prépostságát is javadalmazta a pesti vámmal és Somogy megye három falujával; más templomokat is látott el gazdagon egyházi eszközökkel, mint fentebb láttuk.

Mindezek már azért is nevezetesek, mert fejlődő művelődésünknek jelenségei.

Átalában ezen időtől indult meg az emlékszerű egyházi építészet, — nyomában járt az ipar s művészetek művelése, szóval a nemzet újjászületésének és ifju hitbuzgalmának alkotásait innen keletkeztethetjük. A pannonhalmi, bakonybéli, pécsváradi, saári, tihanyi, szegszárdi, szalavári, budai, székesfehérvári, esztergomi, csanádi, pécsi, zobori és nyitrai régibb egyházakhoz méltóképen sorakoznak ez időben a szent-demeteri, százdi, mogyoródi, szent-benedeki, szent-jobbi stb. monostoregyházak, nem különben a váczzi, egri, nagyváradai és zágrábi székesegyházak; ezekhez járul a kisebb egyházak egész sora, mivel ekkor indult meg a hitélet fellendülésével országszerte a fárakon is az egyházi építkezés.

Méltán dicséri hát a krónikás Gézát: ezen jobb szellemü irány megteremtőjét, az egyéni s királyi erényekkel ékeskedő férfiut, és őt igaz katolikusnak, Istent buzgón szeretőnek s valódi keresztény fejedelemnek nevezi.¹ (Erényekben ékeskedő . . . . ugyanis katolikus hitü, istenfélő s igen keresztény fejedelem vala.) Valóban méltó utódja volt szent Istvánnak, igaz testvére s hű bajtársa szent Lászlónak.

30. A mogyoródi csata erkölcsi vívmányai.

Méltán kérdezhetjük végül, hogy e küzdelemnek mi haszna volt, lett-e eredménye a kiontott honfivérnek.

Már tanulmányunk elején jónak láttuk előre jelezni, s az események tárgyalásánál még jobban kidomborítottuk a nemzeti függetlenség és Magyarország önállóságának kivívását, mely a mogyoródi csatához oly egyenesen viszonylik, mint az okozat a szülő okhoz. Valóban e győzelem után és IV. Henriknek meghiusult betörése következtében Magyarországnak, mint német hűbérnek, követelése megszűnt: a római-német császárság ezennel levette napirendről Magyarország leigázásának kérdését. A bizanci udvar is elismerte a magyar királyságban beállott új fordulatot, jöllehet ez határait délkeletre a görög császárság rovására mindig jobban kiterjesztette. Gézát királyul üd-

¹ «Virtutibus adornatus . . . . erat enim fide catholicus, Deo devotissimus, et Princeps Christianissimus. (Képes Krónika.)

vözölte, s ezen barátság jeleül Szünadénét, Botaneiatész Nikéforosz hadvezér, később konstantinápolyi császár, leányát adták neki nőül második házasságkötésénél, VII. Dukas Mihály császár pedig, mint előbből is tudjuk, nyílt koronát is küldött neki. A pápai széken VII. Gergely — mint fentebb láttuk — nem csak elismerte Gézának e jogát, hanem Salamont trónvesztettnek is jelentette ki azért, mivel Magyarországot a császárnak hűbér gyanánt eladta.

Ámde a politikai jogokon kívül még magasabb erkölcsi vivmányok is származtak e küzdelemből.

A nemzetnek függetlensége, állami önállósága voltaképen csak eszköz arra, hogy erkölcsi élete kifejlődjék, magában még végcél nem lehet. Minden népnek ugyanis az feladata, hogy erkölcsi életét egyéni tulajdonságai szerint szabadon kifejlessze, kiképezve értelmi tehetségeit, megnemesítve jellemvonásait, tökéletesítve akaratának erejét, hogy így betöltse a tisztelet, melyet neki a Gondviselés az emberiség összeható munkakörében kijelelt. Ez lehet csupán méltó hivatása azon erkölcsi személynek, melyet nemzetnek nevezünk, és semmiképen sem az, mit a dicsvágyó zsarnokok, lelketlen államférfiak, vérengző hadvezérek mások romlására kieszeltek.

Itt ismét visszakerülök a történetírás theologiai iskolájának azon felfogásához, hogy a nemzeteknek életcélját nem pusztán önmagukban kell keresniök, hivatásuk feladatát sem egyedül a földi érdekek körében találhatják fel, hanem főleg Isten akaratának megismerése- s teljesítésében, ki a sere-

gek Ura, királyok Királya, kinek engedelmességgel tartozik úgy az egyes ember, mint a népek közössége, s éppen ezen engedelmességen alapszik a népek belső fejlődése, kifelé a nemzetek megegyezése, a béke nyugalma (*tranquillitas pacis*). Ezen erkölcsi alap nélkül nincs rend belül, legyen bár nyalábbal a törvény, nincs a nemzetközi jognak érvénye a külviszonyokban, nincs erkölcs a politikában, nincs biztonság a trónokon, nincs ótalom az anyagi tulsúly ellen, nincs jövő, melyet számba vehetnénk.

Kik az ember végcélját az emberi szellemnek — állítólag végtelen — haladásába s teljes szabadságába helyezik, feledik, hogy Hellas művelt is volt, mégis megromlott erkölcsi következtében süllyedt alá — kik a jogállamról, mint eszményképről, álmodoznak, szem előtt tévesztik a hatalmas Rómát, mely belügyi alapvető törvényeit jelesnél jelesebb *jurisconsultus*okkal gyűjtötte össze, külügyi viszonyait pedig a *praetori aequitas* (méltányosság) szabványaival rendezte be, megkísérelte a kormányalak minden nemét, sulyt is tudott vetni a mérlegbe fegyverével az akkor ismert három világrészben, melyet légióival megszállott, hadi utakkal behálózott, és aként szervezett, mint érdeke megkívánta, mégis hatalmának magaslatáról fokozatosan süllyedt, mert hiányzott erkölcsi tartalma. Az ipar nagy gazdagsága, a kereskedés összehalmozott kincsei sem tarthatták fenn Foenikiát, Carthagót, Velencét.

Más a népek célja, más az életerő, mely fenntartja. Nem egyéb az, mint Isten akaratának hiva-

tásszerű betöltése. És vajjon Isten emez akarata miképen nyilatkozik? Az ó-szövetségben s a természet törvényeiben, mint szent Pál mondja.¹

Az Új-szövetség idejében pedig Jézus Krisztus hit- és erkölcstanában nagyon, s az evangélium hirdetése által nyilatkozik. Itt az igazság alapja, itt az életerő, itt a célhoz vezető út: «Én vagyok — ugymond az Ur — az út, az igazság és élet.»

Igen, Krisztus Jézus az alapkő, melylyel számolni kell az építőknél, kik tudniillik országot és államot emelnek, népet és nemzetet alapítanak.²

Krisztus nem csak az egyes embereket jött üdvözíteni, hanem az egész világot: benne lelik üdvöknek alapkövét a nemzetek is: «Más alapot senki sem vethet azon kívül, mely vettetett, mely Krisztus Jézus.» (Sz. Pál a. I. kor. 3, 10.)

A próféta, betekintvén a messiási idők századaiba, és látván ott birodalmának megalapítását és új országok s nemzetek alakulását Krisztus fejedelemsége alatt, ezen Emmanuelt a jövődőség atyjának, a békeség fejedelmének nevezi.

Európában éppen azon idő szerint jegecesedtek össze nemzetekké, és alakultak államokká a megtért népek, midőn őseink Ázsiából ide költöz-

¹ «... a pogányok, kiknek törvényök nincsen, természet szerint azokat cselekszik, miket a törvény tart, az ilyenek, törvényök nem lévén, önmaguk törvényök maguknak, kik megmutatják, hogy szivükbe van írva a törvény rendelése, bizonyosságot tevén nekik (erről) lelkiismeretök...» (Rómaiakhoz írt lev. II. 14. 15.)

² «Mondá neki Jézus... A kő, melyet megvetettek az építők, szeglet fejévé lőn. — Az Urtól lett ez, és csodás a mi szemünk előtt. — Azért mondom nektek, elvételik tőletek az Isten országa, és oly nemzetnek adatik, mely gyümölcsét megtermi. És, ki e kőre esik, megsérül, kire pedig esik, azt összezuzza...» (Máté 21. 42—44.)

tek. Hasonlított akkor világrészünk ama kerthez, melynek gazdája a régi korhadtt fákat kivágatta, s helyükbe új alanyokat ültetett, azokat beoajtván a kereszténység tanával, gyümölcsstermő nemes fákat nevelt belőlük.

Új eszmekör, új elvek hatották át a magán- és közéletet ez új időkben.

A történetírás a középkor első felének nevezi ezen időket, midőn a római német császárság, a keresztény királyságok alakultak a római birodalomnak nyugati részén, a keleti részen pedig a biznanci császárság tartotta még fenn magát már kétes keresztény elveivel, de romlott erkölcsseivel. A római birodalom latin és görög nyelve szerint és a nyugati s keleti határok régi kereteiben a kereszténység kétféle szertartásai szerint alakult a latin és görög egyház.

Ily körülmények között lépett be nemzetünk ezen világrészbe ázsiai durva szokásokkal, igaz, de nyílt értelemmel, a természet fiainak világos észjárásával, friss életerővel és merész akarattal.

Eszméinek világa sem volt oly puszta, mint rosszakaratulag leírják az ellenséges írók, mert az ázsiai ősműveltségnek emlékeit áthozta régi hazájából — mint a leletek igazolják — és oly kiváló hadászati rendszerrel lépett fel, melyet tanulmány tárgyává tettek a német és görög udvar főemberei, s könyvet írt felőle Bölcs Leo és a biborban született Constantinos császár. Ilyen lelki képességgel fogékony volt egyuttal a nyugati műveltség gyors áthasonítására is, mint az új fogalmak kölcsönzött nevei mutatják.

Annál inkább volt pedig a nyugati művelődés befogadására kénytelen, mert országát Európa közepén ott választotta, hol a nyugati s keleti császárság határai találkoztak. Az egyikből Pannoniát, a másikkól Moesiát, az illyr és dalmát részeket foglalta el, és így magát a két birodalom közé ékelvén, belevágott ugy a római-német, mint a byzanci császárság érdekkörébe és szellemi hatásának gujtpontjába.

Természetesen zsákmányul akarta ejteni mindkettő anyagilag is. A német császárokkal való e korbéli küzdelmét a fentebbiekben vázoltuk, a byzanciakkal való pedig — szerencsénkre — nem tört be nyomban, hanem később a Komnének idejében. Tudjuk, hogy Mánuel alatt ez is igen válságossá lett, Isten segedelmével azonban a nemzet ennek veszedelméből is kigázolt.

Mit ily módon fegyverrel el nem birtak dönteni keleten és nyugaton, azt a kereszténység elfogadtatása által akarták elérni. Innen is, onnan is történtek ilyen nemü kísérletek. Eléggé ismeretes a német Piligrin törekvése s a görög Hierotheos hittérítői működése. Valóban, ezen oldalról látszott jönni a veszedelem, mert fejedelmink akár Aachenből, akár Konstantinápolyból kéri az evangelium világosságát, német vagy görög pap jött volna bár ide hozzánk, a középkorban elfogadott nemzetközi jogfogalmak szerint szükségképen alattvalói viszonyba kerülünk vagy a német vagy a görög császársággal. Tudjuk, hogy e kettős veszedelem közt szent István mily bölcsen járt el, mikor elmellőzte ugy az egyik, mint a

másik császári udvart, és egyenesen az egyház középpontjához tartott, és ott magából a hit apostoli forrásából merített. Tudjuk, hogy II. Silvester mily nagylelkűen fogadta a magyar követeket, miképen küldötte fejedelmünknek a királyi címet és a szentelt koronát, országunk önállóságának jelvényét, miképen díszítette fel az «apostoli» jelzővel s jogokkal a magyar királyságot. Tudjuk, hogy szent István mily odaadó munkával és nagy lélekkel érdemelte ki valóban az «apostoli» címet és tisztet, miképen gyarapította, s ápolta negyven esztendei uralkodása idején a zsenge magyar egyházat, és viszont mikép' oltalmazta meg Konrád császár ellenében a nemzet függetlenségét.

Ámde a mint szent István behunyta fáradt szemeit, nagy próbára tétetett úgy a kereszténységnek, mint a magyar királyságnak ügye. Belső forrongás vett erőt a nemzeten, mint a lázas beteg, s ezen gyengeségét felhasználta, ránk törve nyugatról a német császárok leghatalmasabbika: III. Henrik.

E válságos idő egy emberöltőig tartott. E hosszú időn át a külellenség nyomása alatt még mindinkább növekedett a belső forrongás. A nemzet nem érté meg önnönmagát, nem volt tisztában helyzetével.

Szent István ugyanis olyan mélyre ható valósi, politikai s társadalmi átalakításokat létesített, melyek a nemzetnek ázsiai intézményeit lényegesen megváltoztatták. A fejedelemség helyett behozta a királyságot a nyugati udvartartással együtt. A nemzetségi megyék mellé a várispánságokat

állította, melyek a törzsrendszer hatalmát megbénították, s a honvédelmet szabályozták. A birtokviszonyokat is rendezte, de mindennél nagyobb rázkódást okozott a keresztény vallásnak behozatalával, melyet nem csak államvallássá tett, hanem a régi ősi hitet is eltiltotta.

A kereszténység ellenkezett a magyarok ősi hitregéivel, s egész szellemének hadat üzent. A bálványozást, a tátosok áldomásait, a halottak torolását, a jövendőmondást, jósjeleket, a bűbájos iralást kárhóztatta, pedig ezekhez voltak kötve a népnek szokásai, sőt a közéletnek, magának a hadászatnak szertartásai is. Az új hit meg magát a rablóhadjáratokat tilalmazta, a rabtartást, szabad életmódot korlátozta. Ehhez járultak a tizedek és egyházi fizetések, melyek mind nyomasztólag hatottak a népre, ki az új vallásnak hittitkait nem bírta még megérteni, s eleinte be nem látta, mit nyert voltaképen az új intézményekkel, csupán veszteségeit fájlalta.

Nem csoda, hogy a kedélyekben zavar támadt, hogy mind ezen változások felháboríták a lelkeket. Ily mélyre ható átalakulás nem hagyja érintetlenül az egyeseket sem, hát még a nemzetet, melynek egész szervezetét megrendíti az új eszméknek kovásza.

Lehet, hogy, ha szent Istvánnak méltó utódai lettek volna, ezen forrongás szelidebb alakban tör ki. De, miután a bölcs király székébe egy ledér Péter került, kinek viselkedése a magán életben mélyen alább állott a nemzet erkölcsének színvonalánál, midőn ez a közéletben nemzetietlen, zsarnok mó-

don is kezdett uralkodni, háttérbe szoritotta az ország nagyjait, és külföldiekkel vette körül magát, akkor már a lappangó tűz tápot talált, és Aba Samu vezérlete alatt kitört. Tudjuk, mi volt gyászos eredménye Péter elkergetésének. III. Henrik az ország nyugati részét elfoglalta, Aba Sámuel: a nemzeti királyt, árulók segítségével legyőzte, Pétert a trónra ismét visszahelyezte, ki ezen szolgálattért az országot Fejérvárott a templomban ünnepélyes szertartással, mint a császári birodalom tartományát, az aranydárda átnyújtásával átadta, s hűbér jelképe gyanánt tőle visszakapta.

Ily merénylet fenéig felforgatta az országot, minek következtében Szár László fiait hívták meg a trón elfoglalására.

Egyuttal kitört a politikai forradalommal a vallási lázadás is, mert a kereszténységben nem láttak egyebet, mint a német császárság intézményét, mely csak arra látszott jónak, hogy az országot rabigába döntse; a pogányság ellenben úgy tünt elő, mint a nemzeti intézmények s szabadság fenntartója. Ennek ismétlődését látjuk a hitujítás idejében, midőn a helvét hitvallás lépett fel, és hódított a nemzeti elvekkel. Valamint a XVI. században Bocskay és Bethlen az új vallás és a haza érdekében lobogtatta zászlaját, és inkább hazafiságból követte őket a nemesség: úgy állott ekkor is az elégedetlenek élére Vatha, s magával ragadta a nemzeti elemet.

Éppen itt e tájékon, közel Egerhez, a bélkői gyűrűvárban esküdtek össze a főemberek, de nem csak az idegen Péter, hanem az idegen ajku s külföldről bejött egyháziak ellen is.

Ez ugyan, elismerem, csak a forrongás külső jeleit és okait adja elő, a belső rugókat mélyebben kell keresnünk. Három tényezőt látunk közrehatni az élet s a történelem eseményeiben: első az isteni elem, mely üdvre vezérel; második az emberi, mely értelmében gyarló, akaratában, sőt saját üdvének ügyében is ingatag; harmadik a daemoni, mely minden jónak ellensége, minden igaznak tagadása, minden szépnek meghamisítása. A gonosz lélek nem türheti az igazság győzedelmét, az üdvösségnek munkáját, de legkivált az egyház ellen tör. Innen van, hogy a földön minden igazságnak győzelme áldozatba kerül. «Ha a gabona szem», — ugymond az Üdvözítő, «a földbe nem kerül, s el nem rohad, nem bir termést hozni.»

Tudjuk, mi történt e lázadás következtében. Szent Gellért: a csanádi, szent Beszteréd: a nyitrai, szent Buldus: az egri, és számtalan egyházi férfiú megöletett, Szónok várispán és más világi hivek is hasonló sorsban részesültek: martyr-vérrel kellett megöntözni a magyar kereszténység gyenge csemetéjét.

A lelkek ezen forrongását Endre s Béla lecsillapították ugyan, de el nem oltották. Kitört ismételve, s a későbbi időkben is jelentkezett, de már csak politikai vonatkozásban az áruló Salamon ellenében, — ezt a fentebbiekben eléggé vázoltuk. A mi vallási tekintetben az ősz nemzetségeknél fennmaradt, és egyes vidékeken a hamu alatt lappangott, azt szent Lászlónak szigorú törvényei s bölcs intézkedései okkal-móddal végképen kioltották; általában a népnek rétege a harmadik nemzedék-

nél az új vallás szertartásaiba s tanításába már jobbra belenyugodott.

A mogyoródi győzelem visszaadta a nemzetet önmagának, megnyerte — a mi a magyarnál mindig a legbecsesebb vala — politikai szabadságát. Ennek visszavívásával oly érdemeket szerzett Géza és László a nemzet szemében, hogy feltétlenül átadta magát vezetésüknek, és, midőn a királyi méltóságot elfogadni vonakodtak, őket erre még erkölcsileg is kényszeríté a nemzet.

Továbbá e két fejedelemben kibékült a nemzet a királyság eszméjével, mely Péter,- Endre- és Salamonban ellenséggé állott a nemzettel szemben; sőt ezeknek ketteje, kik a német császár hübéri jogát elismerték, minden magyar előtt a hazaárulás büntetével volt megbélyegezve. Mindez most már megváltozott, a jóságos Gézában és a magas lelkű, de leereszkedő László királyban olyan nemzeti fejedelmet tisztelhetek, kik testtel s lélekkel magyarok voltak, megérték a nemzet buját, baját, együtt küzdöttek a legjobbakkal a harctéren, vérüket ontották a nemzetnek ótalmában: bennük az Árpád-ház ifjabb ágában ismét visszanyerte tekintélyét.

Ily módon azon intézmények is igazolást nyertek, melyeket szent István a királysággal kapcsolatban hozott létre. A társadalmi átalakulást már úgylis nagyon sürgették a beállott körülmények; a hosszú forrongás alatt ugyanis a rend és biztonság fenekestül felfordult, a tulajdon és személyes szabadság alapjában megrendült, tolvajlás, gyilkosság, rablás napi renden volt úgy,

hogy a nemzet minden rétege kívánta a tarthatatlan állapot megváltoztatását. Ez okból szent László idejében Pannonhalmán és a szabolcsi várbán országgyűlések tartattak, és, ha egy részről megdöbbenünk azon drákói szigorral hozott büntetőjogi törvények felett, melyek innen kikerültek, más részről fogalmat nyerünk ama felfordult viszonyokról, melyek ez idő szerint az országra neheztedek.

A vallásnak is nagyobb tért nyitottak e gyűléseken, hogy erkölcsi hatalmát áldásosan érvényesítse. Mint egykoron a frank capitularekban, úgy a szabolcsi gyűlésen is a canonok rendeleteit hangsúlyozták.

Ez időtől fogva az egyház döntő befolyást nyert az ország magasabb politikai ügyeibe s a közélet vezetésébe. A külföldre küldött követeket az egyházi rendből választották, mire őket a latin nyelv birása, külföldi iskolázásuk, zárdákban szerzett magasabb műveltségük és nemzetközi tekintélyük ajánlotta. A király udvarának szintén ők voltak hivatott cancellárjai, a krónikák írói, királyi jegyzők; a hiteles helyek szintén a káptalanokra s jelesebb zárdákra bizattak, és evvel a magánjogi ügyekbe is fontos befolyást nyertek.

Végül a népnek erkölcsi vezetése egészen az egyház kezére bízott, és ekkor kezdé a hitvallás megszentelő erejét a nép minden rétegében érvényesíteni. Az evangelium hirdetése új eszmék világosságával hatotta át a nemzetet.

Megnyitlak az iskolák, és a tudomány kincseivel gazdagult a magyar, és, mint szent Gellért

csanádi iskolájának tanmódjából tudjuk, a nemzet szellemében tanítottak. Semmivel sem lehet inkább hódítani, mint idegen műveltséggel. A mely nemzet átveszi más népnek eszméit és gondolatainak alakját, azon nép a másikba szükségképen beolvad. Ez a magyarnál nem így történt. A tudás kincsét nem élő nyelv alakjában vette át, hanem nemzetközi holt nyelven, a latinon, mely nem fosztá meg a nemzetet eredeti eszméitől, gondolatainak sajátos kifejezésétől, hanem bölcsészeti kincseivel gazdagította.

Anonymus történelmében például a latin szavak ruhájában mindenütt a nemzeti felfogást, sőt magát a magyar ragozást is olvassuk. Innen van, hogy a magyar a kereszténység átvétele után is megmaradt híven magyarnak; sokat átkölcsönzött ugyan a latinból s a szomszédos idegen nyelvekből, de észjárására, lelkületére és szóalakjaira nézve a nyugati népek közt a sűrű érintkezés mellett is megmaradt ezer évig kelet népének nem úgy, mint a bolgár, ki a keleti vallásu egyházal, beleolvadva a szlávokba, elveszítette nemzetiségét is.

Hogy ez a magyarnál nem így történt, onnan érthető, mert példaképpül ott állott előtte a vitéz, nemes és lovagi erényekben oly magasztos László király, kit, míg egy részről az egyház kiváló szentének tisztel, addig a magyar nemzet legmagyarabb királyának tart. Századokon át szolgált ő az egymást követő új nemzedéknek például, benne tisztelték az igaz magyar mintaképét mindenha. Ezen tiszteletet az is igazolja, hogy királyaink az

ő sirjához zarándokoltak, többen oda is temetkeztek, az ország arany- és ezüstpénzeire a ve-gyesházi királyok idején az ő képét verették, a birák istenitéleti esküt az ő sirjánál tétettek, a templomok falára az ő csatáit festették.

Ha szent István igtatta be a magyar nemzetet a kereszténység felvétele által nyugat művelt nem-zetei közé, Szent László volt, ki a népek társa-ságába be is vezette. Ezen időtől tényezőnek te-kintik a magyart, kivel szövetséget kötnek a nemzetek, kinek királyaival szivesen lépnek poli-tikai s házassági szövetségre a császári s fejedelemi udvarok, az ez időben megindult keresztes hadak élére a francia s német lovagok szent Lászlót kérik fővezérnek.

Az apostoli királyság joga mostantól kezd érvényesülni külföldön is. A kapcsolt részek — hol a magyar királyok püspökségeket alapítanak — az egyház köteléke által az ország testéhez közelebb fűződnek.

A magyar apostoli királyság, mint a latin egy-ház előőrse, a byzanti császárság határain küzd a hitszakadás és eretnokség ellen, és testével fogja fel a keleti pusztító hordákat, így jogot nyer — érdemének jutalmául — a körülfekvő tartomá-nyok elfoglalására, mint ezt a szentszék ünnepé-lyes okmányai igazolják. Így kerül a szent koro-nához a byzanti császárság számos tartománya: a régi Horvátország, Ráma (Bosznia), Rácország, Dalmácia, Bulgária, így Moldva és Oláhország, Galicia, Lodomeria. Mindezt az Árpádok egyházas politikája szerezte meg a magyarnak, ki a keresz-

ténység átvétele s nemzeti függetlenségének kivívása után európai nagyhatalommá küzdötte fel magát a hatalmas német birodalom és a művelt görög császárság szomszédságában.

A történelem leghitelesebb okmányait és az események egész láncolatát kell annak elvetnie, ki tagadja, hogy a római katolikus anyaszentegyház hitvallása, az országnak kivivott szabadsága s hiven megőrzött szelleme szerezte meg e szerepet a magyarnak. Ha ezt elfogadjuk, akkor el kell fogadnunk, hogy mindennek szülőoka a mogyoródi csata volt, ama vérharmatos mezők áldozatának lőn ez erkölcsi vivmánya. «Kegyesen tekinte le az Ur Ábelre s az ő ajándékára.»

Szinte megdöbbenünk, ha azon kérdés jut eszünkbe, vajjon mi történik akkor, ha e csata másként fordul. Ha Salamon győz a német hadakkal, ha László és Géza ott vérzik el a mogyoródi sáncok között a nemzet legjobbjáival . . . akkor . . . akkor Magyarország német hűberré lesz vala, s ma már fejünk felett elcsapott volna az idők hulláma.

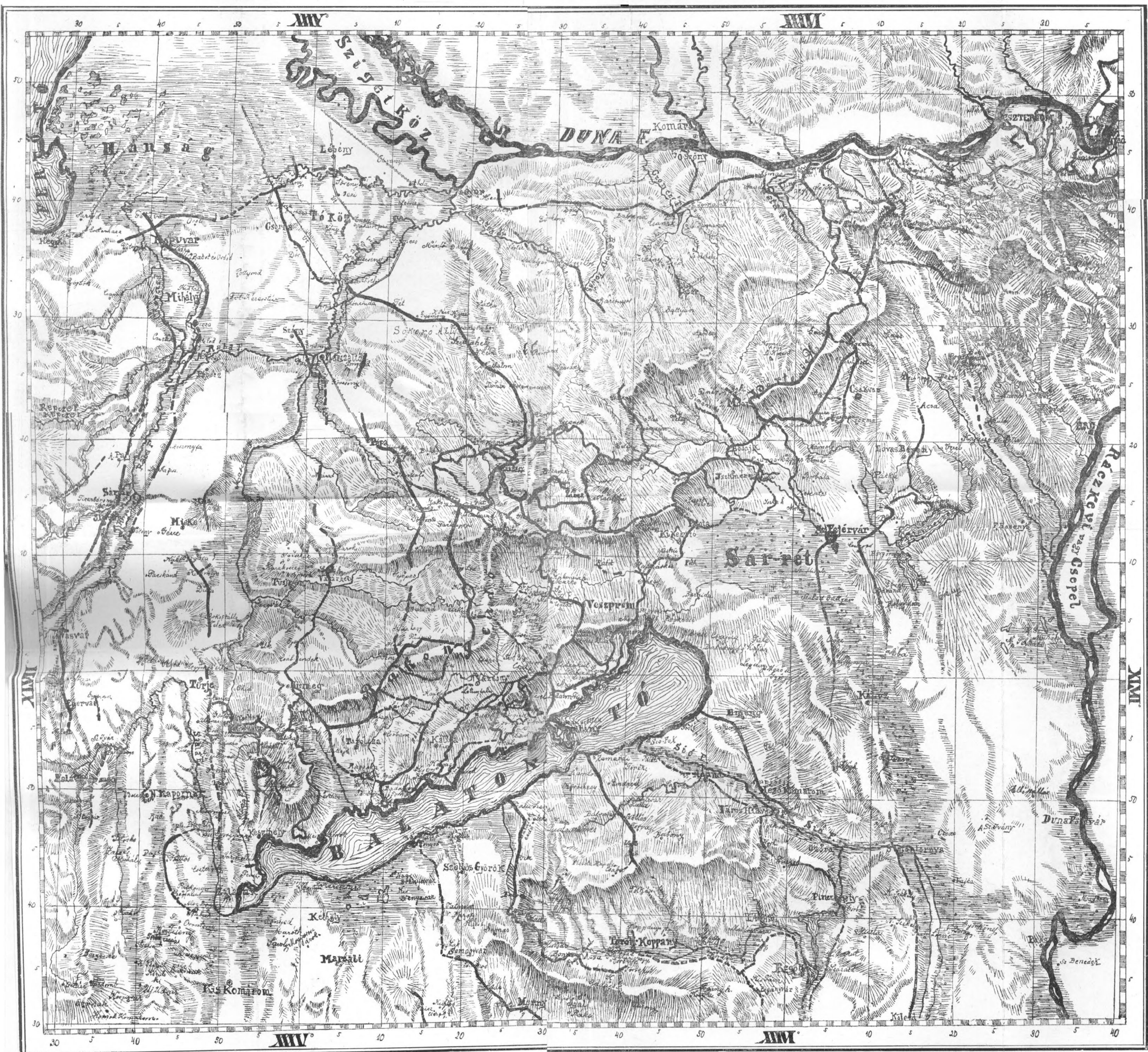
Hála a Seregek Istenének, hogy Mogyoródnál győzelemre vezette szent László fegyverét!

TARTALOM.

	Lap.
Előszó	5
1. Történeti előzmények :	
<i>a)</i> Szent István és Konrád császár	12
<i>b)</i> III. Henrik ádáz betörései	15
<i>c)</i> IV. Henrik álnok beavatkozása	24
2. A mogyoródi csata jelentőségének előzetes figyelembe vétele	29
3. Ezen történeti tanulmány általános felfogása	34
4. Az ide vágó krónikák általános és részletes taglalása	36
5. A krónika némely leplezett kitétele	45
6. Történetiróink véleménye, értelmezése	50
7. Hadászati szempontok	54
8. A hadviselés előzményei	58
9. A hadviselés időtartama	66
10. A haramia támadás és az orvul ejtett csata	69
11. A visszavonulás útja	78
12. Ki volt a kemeji Péter vitéz ?	81
13. Merre esett Péter vitéz kuriája ?	93
14. A harc további fejlődése	97
15. Az Eger alatt elvonuló hármás Csörszárók :	
<i>a)</i> A Felső-Kis-Árok vonala	102
<i>b)</i> A Nagy-Csörszárók	108
<i>c)</i> Az Alsó-Kis-Árok	111
16. A Csörszárkok, mint hadi tényezők	113
17. A gondviselés útmutatása	119
18. A mogyoródi csatának terepe	124
19. A mogyoródi csata előnapja	138
20. A mogyoródi csata megvívása	144
21. A győzők hálája és kegyelete	158
22. Salamon futása	166
23. A mogyoródi csatának hadászati s politikai fejleménye	173
24. Az ország hadászati védelmének újjászervezése	175
<i>a)</i> A Duna mentén levő sáncok	178
<i>b)</i> Győr megerősítése	189
<i>c)</i> A királyi és a malomárkok a Rába vonalán	194

	Lap.
d) A Hanság és a Marczalköz	197
e) A Kapuvári vonal ...	205
f) A Rába nyugati szélső vonala ...	209
25. Székesfehérvár megerősítése :	
a) Székesfehérvárnak politikai és helyrajzi fontossága	215
b) Sz. Fehérvár az ősidőkben	221
c) Sz. Fehérvár vidéke a népvándorlás idejében	226
d) Sz. Fehérvár keleti vidékének gyepűi	229
e) Sz. Fehérvár északi vidékének gyepűi	236
f) Székesfehérvár nyugati vidékének védművei....	244
g) Székesfehérvár délre eső vidékének és a székesfőváros- nak védművei	252
26. Salamon megveti lábát Pozsony és Mosony várában	269
27. IV. Henrik bitorló betörése s kudarca	276
28. Salamon küzdelmeinek végső felvonása	286
29. A váci székesegyház és a csodás szarvas regéje	296
30. A mogyoródi csata erkölcsi vívmányai.	311
A Duna-Tisza-köz felső vidékének csőrszárkai. (Térkép)	
A Rába-Dunaköz és Balaton vidékének gyepűi. (Térkép)	

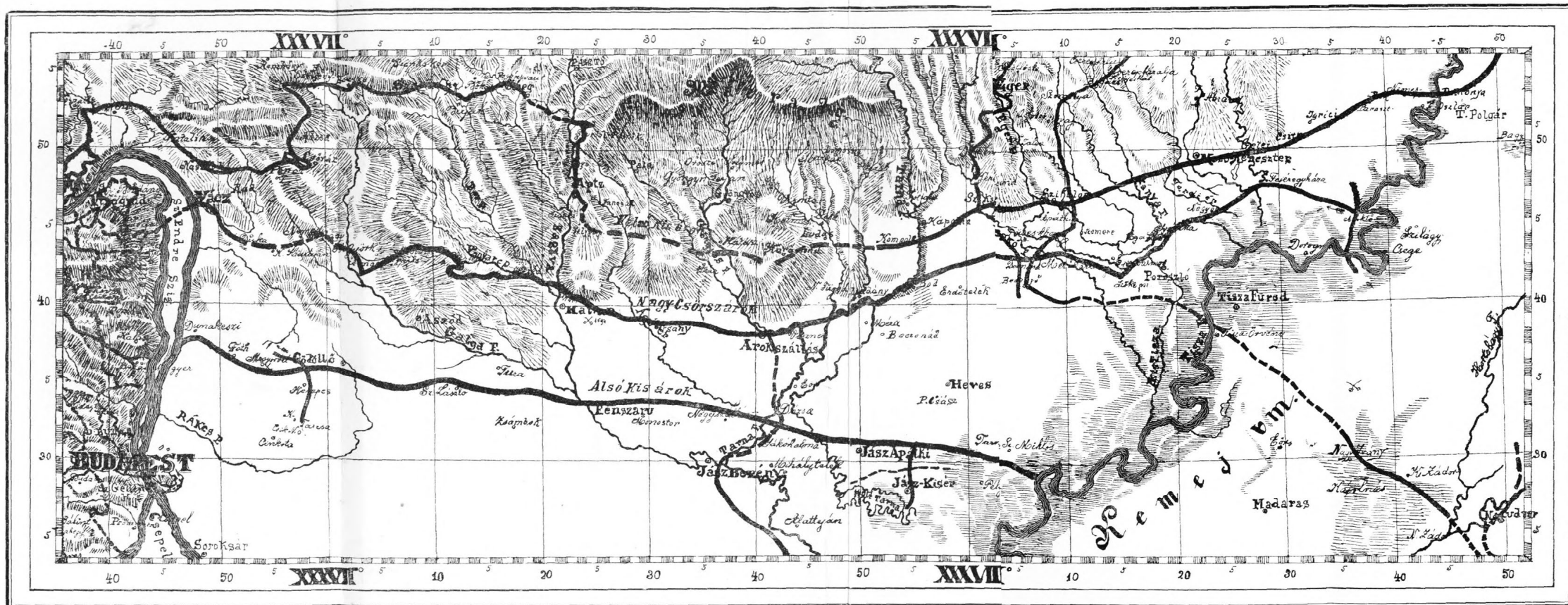
A RÁRA-DUNAKÖZ és BALATON VIDÉKÉNEK GYEPŰI

Méretük: a természeti nagyság 46942

R. Schönerer karte

az értékek a természetből nagy 48972

F. L. L. L. L.

A DUNA-TISZAKÖZ FELSŐ VIDÉKÉNEK CSÖRSZÁRKAÍ

